Bornholmske Samlinger, 35. Bind, Rønne 1957

BORNHOLMSKE SAMLINGER

Udgivet af

BORNHOLMS HISTORISKE SAMFUND

35. BIND

COLBERGS EFTF. BOGTRYKKERI

RØNNE 1957

www.vang-hansen.dk

Bornholmske Samlinger, 35. Bind, Rønne 1957

INDHOLD

Dr. phil. & scient. HANS SCHLESCH: Optegnelser over Slægten Siersted .... s. 1

Cand. mag. H. A. KOEFOED: Bidrag til belysning af Holger Drachmanns Bornholmsbesøg ..... » 33

Magister AAGE ROHMANN: Amtmand Urnes Bornholmsbeskrivelse 1745 .... » 51

Bornholms Øe og Amt ..... » 65

Fortægnelse paa Bordingholmske Ord og Talemaader ..... » 94

Kontorchef G. L. DAM: Limensgadefabrikkens Historie ..... » 111

Overlærer H. K. LARSEN: Egla-Enge .. » 237

Civilingeniør J. KLINDT-JENSEN: Bornholms historiske Samfund ..... » 239

www.vang-hansen.dk

Bornholmske Samlinger, 35. Bind, Rønne 1957

Optegnelser over Slægten Siersted

samlet af

HANS SCHLESCH

Der er Eventyrglans over Landsbynavnet Sigersted (Siersted) ved Ringsted. Byen menes at stamme fra det 2det Aarh. eft. Kr. og hører dermed blandt de ældste Byer i Danmark, kaldes i Oldkvad Sigarstadir, hos *Saxo* Sigari oppidum, 1347 Sierstædhe. Efter Overleveringen valgte Kong *Siger* Stedet, efter at have overvundet *Harald Hyldetand*, fordi det egnede sig godt til Forsvar, beliggende paa en Bakke (Kirkebjerg) og bekvemt beliggende i Nærheden af Susaaen. Til Stedet er henlagt Sagnet om Hagbart og Signe, og endnu paa *Absalons* Tid vistes en Højning, hvor Kong *Sigers* Gaard havde ligget, ligeledes Nordøst for Sigersted en Forsænkning (Valbrønd), hvor *Hake* skal have ladet nedkaste de dræbte, da han overvandt Kong Siger; endvidere ligger ved Susaaen Hakehøj med nogle mindre Høje, hvor Hake og hans Mænd blev begravet, da de blev besejret af Kong Sigers Søn *Sigvald*. *Beyer* (Beskrivelse af Bringstrup-Sigersted Sogne ved Ringsted, 1791) angiver ikke blot *Hagbarts* og *Signes* henholdsvis Høj og Jomfrubur, men tillige Sigers Gravhøj med en næsten 4 Alen lang, 3 Alen bred og 1 Alen i Diameter stor Sten, der desværre blev slaaet i Stykker, da den ny Landevej blev anlagt; Stenen havde følgende Runeinskription:

RUNR
UFUER SIGUR KUNU
RISTI AF
AIGER DEKN.

Hvis denne Sten havde eksisteret, havde den hørt til de ældste danske Runestene, noget yngre end Viemose (ved Odense) og Torsbjerg i Sydslesvig.

www.vang-hansen.dk

Bornholmske Samlinger, 35. Bind, Rønne 1957

At Slægten *Siersted* stammer fra Landsbyen af samme Navn, maa betragtes fastslaaet af flere Grunde, selv om det ikke er lykkedes at finde noget om de ældste Spor i Sigersted Kirkebog, ligesom der desværre ikke eksisterer Kirkebøger for Kalundborg før 1707; men det har lettet Arbejdet at finde en Del Materiale i Kalundborg Raadhusarkiv og Kirkeregnskaber, suppleret med mange andre Kilder, bl. a. Sjællands Registre; dertil havde min Morfar, Førstelærer *Hans Christian Siersted* (Hasle, Bornholm) nedskrevet en Del Optegnelser, som det imidlertid var nødvendigt at revidere kritisk.

Som i saa mange andre Slægter genfinder man især i de ældre Generationer de samme Fornavne, bl. a. Niels, Hans, Lars, Bertel, Christen m. fl., der ofte har været til Hjælp og viser den nære Forbindelse mellem de forskellige Led. De ældste Spor af Slægten fortaber sig i Slutningen af det 16. eller Begyndelsen af det 17. Aarhundrede. Som bekendt indførte *Chr. IV* Kirkebøger, ved Forordning af 17. V. 1646. Det vides heller ikke, hvad Slægtens ældste, *Niels Larsen Siersted*, har været, og hvor han har boet; muligvis har han været Foged, Forvalter eller Skriver paa et Gods i Vestsjælland, og antagelig er det ham, der har antaget Slægtsnavnet *Siersted* (blev ogsaa ofte skrevet *Sigersted* i de første Generationer) for sig og sin Slægt, hvad der ikke var almindeligt i den Tid for Bønder; ligeledes fik Sønnerne en bedre Uddannelse: *Niels Nielsen Siersted* (c. 1630—1695) var Forpagter af Kalundborg Gods og Ladegaard, blev Raadmand 9. 1. 1678 og Borgmester 27. V. 1693, *Bertel Nielsen Siersted* (1654—26. V.—1707) blev Student fra Roskilde 1669 og cand. theol., og *Hans Nielsen Siersted* udnævntes 27. IV. 1689 til Strandrider mellem Korsør og Kalundborg (død efter 1715); men antagelig har Ridefoged paa Sørup og Forpagter af Rosengaarden i Kværkeby (senere Købmand i Holbæk) *Hans Eriksen Siersted* været en Brodersøn.

Af alle disse har Borgmester *Niels Nielsen Siersted* nok været den mest betydende; 1672 køber han Stolestade i Kalundborg Kirke til sin Tjener Hans Jørgen Fuss (Kalundborg Kirkeregnsk.), og 1678 indgaar han Ægteskab med *Sophie Eleonora Andersdatter* (begr. 23. II. 1686), Enke efter Herredsfoged

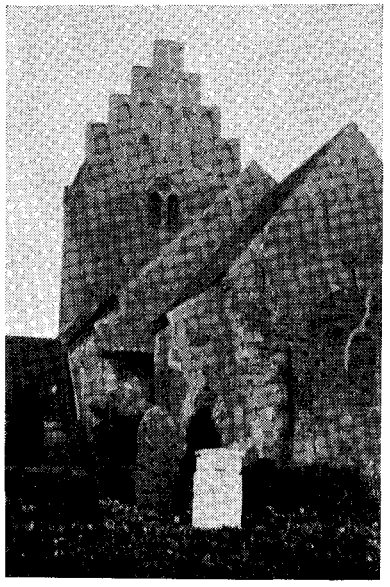

Sigersted (Siersted) Kirke ved Ringsted

i Arts Herred Søren Sørensen Bay (f. 1614 i Randers, d. i Kjelleklinte og begr. 15.V. 1677 i Udby Kirke), Datter af Borgmester i Kalundborg Anders Bentzen og Birgitte Lavritsdatter (d. før 1675), Datter af Borgmester i Kalundborg Lavrits Lavritsen. *Niels Nielsen Siersted* blev en meget formuende Mand. I Skiftet 23. VII. 1689 (Kalundborg Skifteprot. 1682—95, Fol. 453 b—472 b), efter at have indgaaet sit 2det Ægteskab med *Anne Hansdatter Tvede* (f. c. 1662, begr. 30. 1. 1736 i Kalundborg Kirke), efterlod han til sine 3 Børn i 1ste Ægteskab: *Søren Nielsen Siersted* (f. 1679), *Anders Nielsen Siersted* (f. 1681) og *Birgitte Sophie Nielsdatter Siersted* (f. 1684 (1685), d. 1754 paa Boller v. Horsens): 12.481 Rigsdaler 3 Skilling, foruden noget Jordegods i Jylland, skyldsat til 33 Tønder 2 Skæpper og 3 Fjerdingkar Hartkorn og solgt for 300 Rigsdaler »til deres Gavn og Bedste«, men tilbyder at svare 450 Rigsdaler, foruden en Del Sager in natura. Skifteprotokollen, ved Borgmester *Niels Nielsen Siersteds* Død 1695,

www.vang-hansen.dk

Bornholmske Samlinger, 35. Bind, Rønne 1957

er paa 68 Foliosider og viser, at han, foruden 10 Huse og Gaarde i Kalundborg, ejede 1 Bondegaard, 1 Mølle ved Kalundborg, Udby, Viskinge, Bjergsted og Store Fuglede Kongetiender, desuden Obligationer m. m. Ved Gavebrev af 4. 1. 1695 skænkedes til Kalundborg By et Skolehus i Cordilsgade. *Niels Larsen Siersted* i Sigersted, der var vanfør, muligvis en Gudsøn, fik 30 Rigsdaler.

1687 købte *Niels Nielsen Siersted* Gravplads for sig og sine Efterkommere i Kalundborg Kirke for 150 Rigsdaler, samt en Kendelse til Kirken paa 10 Rigsdaler hvert 20de Aar. Gravkapellet laa i Østgavlen; men ved Kirkens Restaurering c. 1883 blev 7 Kister fjernet og nedsat i det sydøstlige Hjørne af Kirkepladsen (Meddelelse af Pastor Jensen). Gravstenen over *Sophie Eleonora Andersdatter*, der 1687 havde kostet 75 Rigsdaler, eksisterer ikke mere. Gravrummet blev 1913—20 inddraget i Kirken som Sakristi og Indgang til denne, og i den sidste findes indmuret i Væggen et Epitafium i en smuk Sandstensramme (fredet under Nationalmuseet) med følgende Inskription:

Her Under Hviler
Salig
Niels Nielsen Siersted
Fordum Borgemester Udi Cal-
lundborg oc Forvalter over
Callundborg Gaard oc Goeds
Med sin kiere Hustru
Anna Hansdaatter
Gud gifve Dennem En Glædelig Opstandelse/
Anno 1695

Iflg. Skiftet af 23. V. 1695, var de 3 Børns Alder (i 1ste Ægteskab):

Søren Nielsen Siersted 16 Aar, *Anders Nielsen Siersted* 14 Aar og *Birgitte Sophie Nielsdatter Siersted* 10 Aar, og fra denne sidste nedstammer den nulevende Gren (den saakaldte

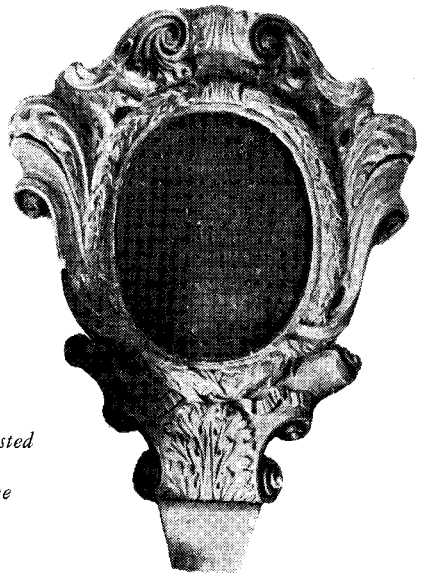

Epitafium over
Borgmester
Niels Nielsen Siersted
(† 1695)
i Kalundborg Kirke

»bornholmske«). I sit 2det Ægteskab havde *Niels Nielsen Siersted* Sønnen *Hans Nielsen Tvede* (f. 1688, d. 1724 paa Avnsøgaard), der 1703 fik Skøde paa Avnsøgaard ved Skarritsø af Borgmester i Kalundborg og Forpagter af Aggersvold og Hagestedgaard *Niels Caspersen Valerius Fedler*, der iøvrigt 13. III. 1711 indgik Ægteskab med *Anna Hansdatter* (fik kgl. Bev. af 2. VII. 1710 p. Gr. af Slægtskab i 2det Led). *Niels Caspersen Valerius Fedler* (begr. 4. XII. 1716, Skifteprot. 1710/24, Fol. 287 b) var af fremmed Adel.

Hans Nielsen Tvede havde i sit Ægteskab med *Maria Justesen*, Datter af Justitsraad Hans Justesen i København, 2 Børn. Datteren *Anna Elisabeth Tvede* (f. 1708 paa Avnsøgaard, døbt 30. III. s. A. i Avnsø Kirke, d. 1744 i København) indgik 3. V. 1726 Ægteskab med Hørkræmmer i København *Ole Hansen Aagaard (d. 1749)*, og Datteren *Anne Dorothea Aagaard* (f. 1730, d. 27. VIII. 1766 i København, knap 36 Aar gl.) ægtede 22. XI. 1748 *Johan Peter Suhr* (f. 1712 i Kjøbelev Præstegaard

www.vang-hansen.dk

paa Lolland, d. 28. V. 1785 i København), der ved Svigerfaderens Død overtog Forretningen paa Gammel Torv i København og blev Stamfar til den københavnske Gren af Slægten *Suhr* (Max Grohshennig, Den Suhrske Stiftelse, dens Grundlægger og hans Slægt, 1912).

Begge *Niels Nielsen Siersteds* Sønner i 1ste Ægteskab bosatte sig i Norge, hvor Slægten holdt sig godt 100 Aar i Frederiksstad og Østfold; men desværre har det ikke været muligt at faa konstateret, om Herredsfoged i Maribo-Fuglse Herred *Niels Siersted* (d. 1757, Kall., p. 316, anfører 1756) er Søn af *Søren Nielsen Siersted*, hvorimod L. P. Borberg (Slægten Wedege i Danmark, 1919, p. 35), mener, at Toldkasserer i Faaborg *Niels Siersted* (1721—1794) (se Tilføjelse Side 30) muligvis var Søn af Forpagter af Rosengaarden i Kværkeby *Hans Eriksen Siersted* (20. VI. 1693—1. V. 1769), men kan ikke være i Ægteskabet med *Johanne Jensdatter Tidemand*, der blev indgaaet 8. V. 1725. Derimod er i dette Ægteskab Distriktskirurg i Skanderborg *Niels Hansen Siersted* (f. 27. VII. 1735, d. 21. VII. 1782 i Skanderborg), der ikke kan være identisk med *Niels Hansen Siersted*, der 18. V. 1775 fik Bestalling som Postmester i Kalundborg, gift 19. XI. 1767 med *Eleonore Madea Hasselager* (f. 1746, d. 20. V. 1797). Endvidere har det været umuligt at finde Forbindelsen til *Hans Siersted* (f. 1730, d. 1751 i København), *Albert Siersted*, der 1711 dimitteredes fra Randers Skole, og Gartner *Jens Siersted*, der 21. IV. 1787 i Lyngby indgik Ægteskab med *Dorthea Sophie Løffler*. Formentlig er de agnatiske Grene af disse Familier uddøde. Herredsskriver i Ringsted *Mathias Bertelsen Siersted* (f. 12. VII. 1704 i Aarby ved Kalundborg, d. efter 1751), Søn af ovennævnte *Bertel Nielsen Siersted*, havde Sønnen Birkedommer og Byfoged i Ringsted *Bertel Mathiesen Siersted* (f. 1751 i Ringsted, d. 12. V. 1810 s. S.), gift 10. X. 1783 med *Barbara Christensen* (f. 18. X. 1754, d. 27. IX. 1839); i dette Ægteskab var der 2 Døtre: *Mathea Petrine Siersted* (f. 19. X. 1784, d. 13. I. 1868 i Helsingør, ugift) og *Elisabeth Siersted* (f. 13. VIII. 1786 i Ringsted, d. 28. V. 1864 s. S.), gift 1. VIII. 1804 i København med Førstelærer ved Ringsted Borgerskole *Gabriel Heiberg* (f. 10.

Epitafium over Johanne Jensdatter Tidemand (23/6 1702 † 21/8 1730) i Kværkeby Kirke*

www.vang-hansen.dk

Bornholmske Samlinger, 35. Bind, Rønne 1957

VII. 1772 i Strand, Norge, d. 6. VI. 1816 i Ringsted), Stamfar til den danske Gren af Slægten *Heiberg*.

Borgmester *Niels Nielsen Siersteds* Datter *Birgitte Sophie Nielsdatter* indgik c. 1702 Ægteskab med Forvalter af Kalundborg Gods (senere af Grev Frijs's Godser i Jylland) *Hans Pedersen Siersted* (d. 1712?). I dette Ægteskab var der en Søn, *Niels Hansen Siersted* og en Datter, gift Nissen og bosiddende i København (Tyrsted Kirkebog 1746). *Niels Hansen Siersted* (Sigersted), (f. 1. V. 1703 (?) i Kalundborg, d. 5. IV. 1773 og begr. 13. IV. i Tyrsted Kirke, 69 Aar gammel). Efter Bloch (Roskilde Domskoles Historie) deponerede *Nicolaus Johannis Siersted* (Sigersted) 1722, men findes hverken i Kost- eller Distributionsprotokollen, har altsaa hverken faaet Kost eller modtaget Klæde, Vadmel eller Penge fra Duebrødre Klosterskole. Han blev Baccalaureus 13. V. 1723, cand. theol. 19. III. 1725 (haud illaud), ordineret 30. IV. 1725, Homiletik 21. IX. 1725 (laudabilis), men hvor han har været som Præst, inden han 1744 blev kaldet til Præst for Tyrsted-Ut ved Horsens, vides ikke. *Niels Hansen Siersted,* der senere blev Provst, indgik 12. XI. 1745 Ægteskab med *Megtille* (Mietille, Mechtele) *Christine Nielsdatter Munch* (f. 1720, døbt 23. X. s. A., d. 1769, begravet i Tyrsted Kirke 4. IV. 1769, 49 Aar gammel), Datter af Forgængeren i Embedet Provst *Niels Jensen Munch* (f. 1688, d. 1744) og *Anna Hieronymusdatter Basballe* (f. 1694, d. 1770), Datter af Købmand i Aarhus *Hieronymus Basballe* (d. 25. I. 1708) og *Gertrud Michelsdatter Malling* (d. 1703), Datter af Borgmester i Aarhus *Michel Michelsen Malling* (f. 1635, d. 16. X. 1701) og *Margrete Christensdatter Søskov* (f. 1625, d. 24. IV. 1689). En Broder til *Anna Basballe* var Deputeret for Rentekammeret og Finanserne, Konferensraad *Michael Hieronymus Basballe* (f. 1687, d. 6. IX. 1762 (Luxdorph), adlet 20. V. 1757 *de Basballe;* men denne Gren uddøde med Sønnen, Kommandørkaptajn, Kammerherre *Christian Carl de Basballe* 13. 1. 1783). Borgmester *Michel Michelsen Malling* skænkede Aarhus Domkirke 1696 et Daabsfad af Sølv, som da »vog 57 Lod, men omgjort og forbedret 1721 med 26 Lod,« dertil et pragtfuldt Daabsfad af Messing fra

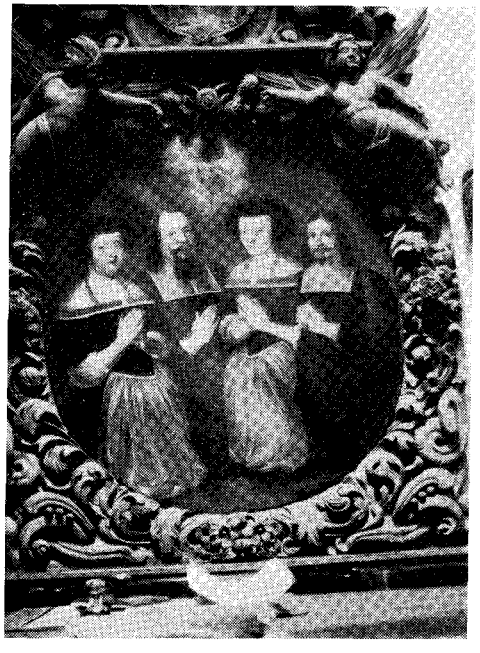

Raadmand Christen Jensen Basballe (ca. 1611—12. XI. 1687) med sine to Hustruer; paa hans højre Side Inger Hieronymusdatter Gülden (1624-26. I. 1698) Epitafium i Vor Frue Kirke i Aarhus

1625, der fremdeles benyttes, samt de 14 store og smukke Messingsøjler i Aarhus Domkirkes Højkor. Provst *Niels Jensen Munch* var Søn af Sognepræst til Slagelse St. Peders Kirke *Jens Pedersen Munch* (f. 26. VII. 1657, d. 2. V. 1699) Søn af Sognepræst i Egtved *Peder Iversen Munch* og *Margrete Jensdatter,* der begge døde 1659. Men ogsaa paa Spindesiden er Afstamningen af Interesse, idet Sognepræst *Jens Pedersen Munch* 4. XII. 1682 indgik Ægteskab med *Mechtele* (Megtille) *Casparsdatter Hammermüller,* Datter af Sognepræst til Slagelse St. Peders Kirke MAG. *Caspar Hammermüller* (Slagelse Herr. gejstl. Skifteprot. Marts 1684). MAG. *Caspar Hammermüller* blev gift 20. I. 1656 med *Magdalene Nielsdatter Klaumann* (Kloumand), Datter af Købmand i København *Niels Klaumann* (Klovmann) og *Mechtele Motzfeld,* Datter af Købmand i København *Peter Motzfeld,* der var af adelig Slægt og født

www.vang-hansen.dk

Bornholmske Samlinger, 35. Bind, Rønne 1957

Borgmester Michel Michelsen Malling (1635—16. X. 1701)
Epitafium i Aarhus Domkirke; efter Kopi i Købstadsmuseet, »Den gamle By« i Aarhus

i Lyneborg, men p. Gr. af Krigene flyttede til København; af andre Døtre var der: *Magdalene Motzfeld* (1617—1691), gift med Prof. Dr. *Ole Worm* (1588—1654, død under Pestepidemien i København), *Eva Motzfeld*, gift med Borgmester i Roskilde *Herman Schrøder*, og *Maria Motzfeld*, gift med Vinhandler i København *Joachim Schumacher;* blandt Børnene i dette Ægteskab var der den senere Rigskansler *Peter Schumacher*, adlet *Griffenfeld* (f. 24. VIII. 1635, d. 12. III. 1699 i Trondhjem), Danmarks største Statsmand. Slægten *Schumacher* stammede fra Bergedorf. Af Sønner havde *Peter Motzfeld* Sønnen *Henrik Motzfeld*, død som Sognepræst i Arrie i Sydskaane.

Provst *Niels Hansen Siersted* havde det Uheld, at Tyrsted Præstegaard brændte tre Gange: Kr. Himmelfartsdag 1751 ved Destillation af Brændevin, 20. V. 1753 ved Uforsigtighed af Snedkerne, der løb fra et brændende Vokslys for at se Biskoppens Ankomst, og endelig da Provstens Svoger skød en Krage paa Taget. Tyrsted Præstegaard var den 2den, der nød godt af den i Aarhus oprettede Brandkasse; dertil blev der ved kgl. Bevilling ydet 1 Rdl. af hver Præst og 2 Rdl. af hver Kirke i Amtet, og det forlyder, at Præstens Hustru var meget ivrig for, at Præstegaarden hurtigt blev genopført. Iflg. Provst *Schmidts* Optegnelser i Tyrsted Præsteprotokol, prædikede *Niels Hansen Siersted* under Vakance i Engom Kirke under Branden 1753, og hans første Spørgsmaal var ved Hjemkomsten: »Er min grønne Tobaksdaase reddet« (hos Wiberg fejlagtigt angivet som Tobakspung); denne simple Blikdaase opbevares fremdeles i Familien og tilhører i Øjeblikket Sognepræst i Trige ved Aarhus *Hans Christian Siersted*. Efter *Wiberg* sad *Niels Hansen Siersted* »til Hest fra Søndag Eftermiddag til Fredag Aften, og at der ikke kom en stateligere Rytter op ad Horsens Gader,« men antagelig har han ligesom Faderen, ogsaa været Forvalter af Grev Frijs's Godser, hvortil bl. a. Boller hørte.

I Ægteskabet med *Megtille Christine Nielsdatter Munch* havde *Niels Hansen Siersted* 12 Børn:

1. *Christine Sophie Siersted* (døbt 6. XI. 1746).
2. *Marie Sophie Siersted* (døbt 14. XI. 1748, d. 30. V. 1783, 35 Aar gammel), gift 4. V. 1779 med Degn i Kristrup ved Randers *Lavrids Pedersen Fabich*.
3. *Ulrica Antoinette Siersted* (døbt 1. VI. 1749, død efter 1800 ugift i Aarhus). Var i sin Ungdom i det »russiske Hof's Tjeneste i Horsens. Provst *Schmidt* havde i sin Drengetid kendt *Ulrica Antoinette Siersted* og betegnede hende som »en meget statelig Dame.« I Aarhuus Stiftstidende angives hun ved en Efterlysning af nogle frastjaalne Effekter: »Boendes bag Klosteret ved Siden af Klinkemageren.«
4. *Anna Kirstine Siersted* (døbt 13. X. 1750, d. 9. VI. 1788, 37 Aar gammel), gift 1. G. 1. VII. 1773 med Sognepræst i Skjolde *Jacob Zacharias Hyphoff* (f. 19. VI. 1748, begr. 10. VI. 1784, Student (Horsens) 1766, cand. theol. (n.), kaldet til Sognepræst efter Faderen 30. VII. 1772, ordineret 2. XII. 1772). Gift 2. G. 8. VII. 1785 med Efterfølgeren i Embedet *Peter Schandorff* af Linaa (f. 29. V. 1750), Student (Aarhus) 1770, cand. theol. 18. XI. 1777 (haud), kaldet til Sognepræst 6. VIII. 1784, ordineret 8. IX. 1784.
5. *Magdalene Margrethe Siersted* (døbt 31. 1. 1752, d. 1793?), gift 3. XI. 1780 med Degn i Ry (senere i Gammelby ved Horsens) *Niels* (Ness) *Madsen Friis* (d.

www.vang-hansen.dk

Bornholmske Samlinger, 35. Bind, Rønne 1957

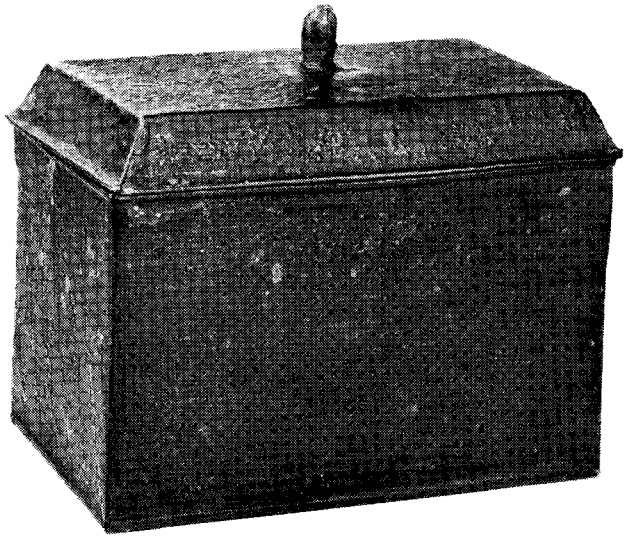

Tobaksdaase, der har tilhørt Provst Niels Hansen Siersted (d. 5/4 1773) i Tyrsted

1794). Var inden sit Ægteskab Husbestyrerinde hos Kammerherre Gersdorff i Horsens.

6. *Anna Birgitte Siersted* (døbt 24. VIII. 1753, d. 10. XII. 1799), gift 1. G. med Degn i Bjerge (Bjerre) ved Horsens *Bertel Christian Lind* (begr. 17. XII. 1793), 2. G. 31. VIII. 1794 med Efterfølgeren i Embedet *Anders Madsen*.
7. *Bodil Gjertrud Siersted* (døbt 18. VIII. 1755, d. 30. III. 1756).
8. *Johanne Nicoline Siersted* (døbt 27. XII. 1756, d. 1773).
9. *Hans Nicolai Siersted* (f. 31. XII. 1758, døbt 7. 11. 1759, d. 12. I. 1825 i Rønne).
10. *Michael Basballe Siersted* (døbt 12. VI. 1760, d. 1763).
11. *Bodil Gjertrud Siersted* (døbt 11. XII. 1761, d. 29. XI. 1800), gift 1800 med sin Svoger, Degn i Bjerge Anders Madsen (se ovenfor).
12. *Erhard Siersted* (døbt 19. X. 1763, d. som Barn).

Med *Hans Nicolai Siersted* begynder den bornholmske Periode for *Siersted*-Slægten, der i over 100 Aar holdt sig dér og satte sine Spor. Han var i sine unge Dage i Apotekerlære (Horsens?), studerede Farmaci, kom ind i Admiralitetet, blev Fuldmægtig, udnævntes 1786 til Ammunitions- og Proviantforvalter i Nyborg, derefter i samme Stilling fra 1800—31. V. 1809 paa Fæstningen Christiansø. Gift 20. XII. 1786 med *Christiane Frederikke Olsen* (f. i København 14. XII. 1766, døbt i Bremerholms (Holmens) Kirke 3. I. 1767, d. 14. VII. 1825 i Rønne), Datter af Kustode ved Christiansborg *Johannes Olsen* og *Anna Sørensdatter*. Som Faddere anføres: Prof. *C. G. Pilo*, Prof. *Peter Ascanius*, Prof. *Peder Als*, Jomfru *Charlotte Dorothea Biehl* og Jomfru *Wefder* i Torvegade. Jomfru *Christiane Frederikke Olsen* blev Primaballerina ved Det kongelige Teater (omtales i *Overskous* Teaterhistorie). Familien havde Forbindelse med Statsminister, Overhofmarskal, Geheimeraad, Lensgreve *Adam Gottlob Moltke* til Bregentved (1709—1792), og formentlig er *Christiane Frederikke Olsen* opkaldt efter Lensgrevinden, ligesom *Adam Gottlob Oehlenschlæger* (1779—1850) efter Lensgreven. Endnu en kort Tid efter sit Ægteskab fik *Christiane Frederikke Olsen* den fulde Gage (100 Rdl. om Aaret) fra Teatret. Under *Hans Nicolai Siersteds* Togt med en Kadetfregat til Middelhavet passede Hustruen Embedet i Nyborg. 26. VIII. 1805 udnævntes Ammunitions- og Proviantforvalter *Hans Nicolai Siersted* tillige til Fyrmester ved det samme Aar paa Christiansø anlagte Spejlfyr. § 8 i Instruksen anfører, at han lønnes derfor med 200 Rdl. aarlig, men skal efter eget Valg ansætte 2 Fyrpassere og afholde disses Lønning med 80 Rdl. til hver, saa hans egen Løn blev kun 40 Rdl. for dette Hverv; hans egentlige Løn var 424 Rdl. 72 Sk., dertil 2 Kostrationer in natura. § 9 i Instruksen forpligter at føre Journal over »Vejrets Beskaffenhed« og indsende maanedlige og aarlige Genparter. Stillingen blev ret omfattende: Ammunitions-, Material- og Proviantforvalter, Fyrmester, Meteorolog, forestod desuden Bageriet, Bryggeriet, Toldforvaltningen samt var Medlem af Kassekommissionen. Kassen havde 3 Laase, og Kommandanten, Forvalteren og en Løjtnant havde hver sin Nøgle

www.vang-hansen.dk

Bornholmske Samlinger, 35. Bind, Rønne 1957

til de respektive Laase; men det havde til Tider visse Vanskeligheder at faa de 3 Parter samlet, naar der var noget imellem Parterne, som det ofte er Tilfældet, naar man paa isolerede Steder lever tæt inde paa Livet af hinanden og Bagateller tages meget højtideligt. I »En kjøbenhavnsk Grosserers Ungdomserindringer 1787—1816« (i *Jul. Clausen & P. Fr. Rist*, Memoirer og Breve XII, 1910, p. 117) omtaler Grosserer *Jørgen Bech:* »men da *Krieger* (Kommandanten) i denne Tid var brouilleret med Proviantforvalteren, ville han ej gaae med til denne Familie, hvor jeg præsenterede mig (for) Forvalteren *Siersted*. Her var en voxen, ej smuk, Datter, og en rask Søn, der var Styrmand, og en mindre Datter paa 6 Aar«, (og p. 124) »Forvalter *Siersted* havde anlagt en endnu større Have med en Pavillon«, der ligeledes omtales af Dr. *Fich* »Reise zu Wasser und Land« (Erlangen 1809), der anfører (i Oversættelse): »Den kgl. Magasinforvalter har især med megen Bekostning ladet en temmelig stor Plads rydde og anlagt en Have derpaa, hvori befinder sig et smukt Sommerhus.« 24. X. 1808 bombarderede en engelsk Eskadre Christiansø Fæstning; men der anrettedes kun ringe Skade, vurderet til 3000 Rdl., og nogle faa Mennesker, de fleste svenske Krigsfanger, mistede Livet; dertil fik en Kvinde Hovedet skudt bort af en Kanonkugle, der opbevaredes i vedkommendes Familie og blev benyttet til at knuse Sennep. Under Bombardementet blev Forvalterboligen en Del beskadiget, mens Familien sad nedenunder i Kælderen. 3. VIII. 1809 gjorde et Marinekompagni, der bestod af hvervede Udlændinge, Mytteri, plyndrede noget og sejlede bort med nogle Baade; men da havde *Hans Nicolai Siersted* allerede forladt Christiansø med sin Familie, bosatte sig først paa Gaarden Saltholm i Nyker, overtog senere en Del af Risenholm i samme Sogn; han forstod sig imidlertid ikke tilstrækkeligt paa Landbrug, flyttede til Rønne 1814, blev Kirkeværge og Regnskabsfører for Rønne Havn (der udbetaltes ham et Honorar 1819 paa 100 Rdl. for 10 Aar én Gang for alle), nævnes 1818 som Medlem af Rønne Klub. *Hans Nicolai Siersted* boede først i Grummekulegade (Matr. 46 o D, senere St. Torvegade), derpaa i Rosengade (Matr. 426, nu 875), var meget svagelig de sidste

Hans Nicolai Siersted
* *31/12 1758* † *12/1 1825*
ca. 1790

Hans Nicolai Siersted
Silhouet ca. 1820

Leveaar og maatte næsten hver Vinter ligge i Sengen og være under dagligt Lægetilsyn. Ogsaa Børnene var svagelige, kun 4 af 9 Børn overlevede Forældrene, der begge døde 1825. I Landsarkivet i København opbevares: Proviantforvalterens Kopibøger, Betalingsrullerne (1799—1807) og Ordreprotokol (1802—06, ført af Proviantforvalteren og attesteret af Kommandanten. Børn (A. 1—A. 9).

A. 1. *Christine Mathilde Siersted* (f. 1787 i København, d. 23. VIII. 1871 i Rønne, begr. 28. VIII. s. A. Rønne Kg., 83¾ Aar gl.). Gift 1814 med Lærer i Østerlars *Jacob Hansen Møller* (f. 1788 paa Møllegaard i Østerlars, d. 25. VIII. 1856 i Rønne, begr. 29. VIII. s. A. Rønne Kg., 68 Aar gl.), Søn af Gaardejer *Hans Pedersen Møller* (f. 1748) og *Else Cathrine Jørgensdatter* (f. 1745). 9 Børn.

A. 2. *Niels Johannes Siersted* (f. 16. VII. 1789 i Nyborg, d. 1846 paa Grønsund, 57 Aar gl.). Gift 18. III. 1814 i Rønne med *Marthe Catharina Olsen*, Datter af Købmand *Diderich Olsen* (Wolfsen), Teatergaarden i Rønne, og *Anna Catharina Predbjørn* (Prædbjørn). Styrmandseksamen 1815. Da Købmand *Diderich Olsen* døde 10. III. 1819, 73 Aar gl., fik *Niels Johannes Siersted* sammen med Svogeren Købmand *Peter Har-*

www.vang-hansen.dk

Bornholmske Samlinger, 35. Bind, Rønne 1957

ding Sonne Teatergaarden; men da *Sonne* 1834 gik Konkurs, trak han *Niels Johannes Siersted* med, og hans Hus (Matr. 159 gl. No.) blev solgt ved Tvangsauktion til Købmand, Konsul *O. H. Arboe*. Blev 1823 Vært for Rønne Klub og Rønne Teater, der var opført paa en Parcel af Gaarden; 1826 i Stockholm og solgte Jagten »Ane Margrethe«; 10. V. 1840 var *Niels Johannes Siersted* med til at redde 3 Haslefiskere, der i ONO-Storm drev til Søs udfor Rønne og omtaltes i den bornholmske Avis. Han sejlede de sidste Leveaar med »Potteskuder«; men paa en Sejlads gennem Grønsund, hvor der skulde ankres, faldt han død om ved Rattet, og mens Skipper *Mons Holm* af Rønne kom for at se, hvad der var i Vejen, drev Skibet paa Grund. 4 Børn (a. 1—a. 4).

a. 1. *Hans Nicolai Siersted* (f. 24. VIII. 1815 i Rønne d. 8. X. 1861 s. S.). Gift 1. 1. 1840 med *Hansine Petræa Riis* (f. 19. VI. 1822). Afrejste iflg. Rønne Kirkebogs Afgangsliste som Lærling paa Den Kgl. Porcelænsfabrik 13. X. 1834 (i Den Kgl. Porcelænsfabriks Protokol staar anført fra 1832—38),rejste 1838—39 i Tyskland, Bøhmen og Ungarn, giftede sig kort efter Hjemkomsten, bosatte sig først i København, senere i Rønne som Fajancefabrikant, var svagelig de sidste Leveaar og døde i en Alder af 46 Aar. — Børn (b. 1—b. 2).

b. 1. *Nicoline Martine Siersted*, død 5½ Aar gl.

b. 2. *Hans Peter Viggo Siersted*, rejst til Amerika.

a. 2. *Diderica* (Diderikke) *Christiane Siersted* (f. 7. VI. 1820 (24. VI. 1821?) i Rønne, d. 20. 1. 1915 s. S. 94½ Aar gl.). Guvernante og Selskabsdame for Slægten *Oxholm*, rejste bl. a. til Wien, Paris og England for at lære Sprog, derefter Lærerinde i Tysk for en adelig Familie i Skotland, oprettede en privat Pigeskole i Rønne. 1889—92 Direktrice for Rønne Teater.

a. 3. *Barbrandt Martin Siersted* (f. 14. XII. 1824 i Rønne, d. 11. III. 1901 i København, begr. paa Holmens Kirkegaard). Gift 1. G. med *Johanne Hesselgreen*, 2. G. med *Bothilde Petra Cecilie Withje* (f. 28. VI. 1860, d. 1. XI. 1905 i København). Var oprindelig Bogbinder i København, levede som Rentier, og da der ingen Livsarvinger var, oprettedes et Familielegat, der forvaltes af København Kommune.

a. 4. *Agnus Johannes Siersted* (f. 19. XI. 1830 i Rønne, d. 29. V. 1896 i København, iflg. Københavns Dødeliste med Bopæl Griffenfeldsgade 23.) Gift 1. G. 7. VIII. 1854 med *Hansine Petrea Møller*. Barn (b. 1.).

b. 1. *Hansine Nicoline Siersted*, (f. 19. V. 1855, d. 1912). Lærerinde.

2. G. med *Ane Susanne Randleff*.

A. 3. *Hans Nicolai Siersted* (f. 16. III. 1794 i Nyborg, d. 11. V. 1799, begr. 14. V. s. A.), død af »Nervesyge«.

A. 4. *Christian Frederik Siersted* (f. 24. V. 1796 i Nyborg, d. 14. X. 1861 i Rønne, begr. paa Rønne Søndre Kirkegd.). Gift 1814 med *Margrethe Rømer* (f. 24. V. 1791, d. 2. IV. 1883 i Hasle, 92 Aar gl.). Var i sine unge Dage paa nogle Rejser til Søs, bl. a. i Lybæk 1807 faa Dage efter de franske Troppers Besættelse af Byen; men »Sømandsskabet« havde ikke saa meget at sige, da Proviantforvalter *Hans Nicolai Siersted* havde Andel i Skibet og Broderen *Niels Johannes Siersted* var Styrmand. Han opgav Søen, efter paa en Vinterrejse at have faaet Koldbrand i Benene, giftede sig og købte en Ejendom i Aakirkeby, optoges 1819 i Seminariet paa Nylars Præstegaard, bestod »Præliminærprøven« (godt), fast Lærer i 1828 i Aakirkeby og fra 1832—57 Lærer i Pedersker, men pensioneredes p. Gr. af Svagelighed (navnlig svækket Syn) og flyttede til Rønne. 4 Børn (B. 1—B. 4).

www.vang-hansen.dk

Bornholmske Samlinger, 35. Bind, Rønne 1957

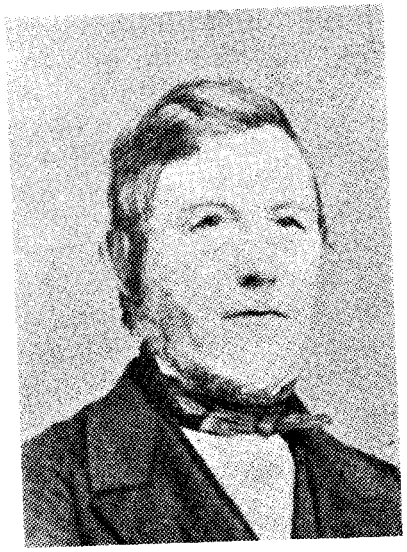

Hans Christian Siersted
** 30/7 1815 † 14/3 1907*
1868

B. 1. *Hans Christian Siersted* (f. 30. VII. 1815 i Aakirkeby, d. 14. III. 1907 i Hasle, begr. paa Hasle Kirkegd.). Dm. 1. X. 1886. Gift 1. G. 24. IV. 1840 med *Emilie Hjorth* (f. 9. IX. 1812, d. 10. I. 1841 i Hasle efter en Kanefart) Datter af Strandingskommissær, Konsul *Hjorth* i Allinge, 2. G. 9. X. 1846 med *Laurentia* (Laura) *Margrethe Rømer* (f. 31. VIII. 1818, d. 1. V. 1880 i Hasle, begr. paa Hasle Kirkegd.), Datter af Major, Stænderdeputeret *Christian Rømer* — en Broder til Holzfører *Hans Rømer* i Almindingen — (f. 22. VII. 1779, d. 13. I. 1850), Ejer af Samsingsgaard, gift 1813 med *Gjertrud Christine Aabye* (f. XII. 1794, d. 6. III. 1853). *Christian Rømers* Mor *Karen Kirstine Koefoed* (døbt 3. XII. 1742, d. 9. V. 1824) fra Koefoedgaard i Vestermarie og nærbeslægtet med Russergeneralen *Herman Bohn* (f. 1672 i Rønne, d. 7. VI. 1743 og bisat

III. 1744 i Reval Domkirke), var gift med *Anders Christensen Rømer* (f. 1707, d. 11. XII. 1788). *Karen Kirstine Koefoed* var Datter af *Peder Hansen Koefoed* (d. 16. II. 1782), hvis Far var *Hans Jensen Koefoed* (f. 1. XI. 1664, d. 10. VII. 1741), gift 1. G. med *Kirstine Koefoed* (f. 1665), 2. G. med *Karen Jensdatter Bohn*, var Søn af Bornholms Frihedshelt *Jens Pedersen Koefoed* (f. 3. XI. 1628 i Rønne, d. 16. V. 1691 paa Maglegaard i Østermarie, 63 Aar gl.), gift 1. G. 3. XI. 1653 med *Margrethe Sandersdatter* (d. 28. VII. 1678, 21 Børn), 2. G. 19. VI. 1680 *Elisabeth Akkeleje* (Akeleye) (d. 1739), Datter af Adelsmanden *Gabriel Corfitzen Akkeleje* til Ullerup og Bjellerup i Sydskaane (3 Børn). *Jens Pedersen Koefoeds* Far Bykaptajn, Borgmester i Rønne *Peder Hansen Koefoed* (f. 15. VI. 1598, d. 24. XII. 1648), var med til 1645 at overgive Bornholm til den svenske Rigsmarsk og Rigsadmiral *Carl Gustaf Wrangel* (f. 13. XII. 1613 paa Skokloster i Upland, d. 25. VI. 1676 paa Rygen) og dømtes til Landsforvisning; han blev gift 7. I. 1614 med *Elisabeth Madsdatter Ravn* (d. 21. IX. 1685), 15 Børn, kun 7 kendes. *Peder Hansen Koefoed* var Søn af *Hans Koefoed* til Blykobbegaard i Nyker, Frimand 1608.

Hans Christian Siersted blev 1. II. 1833 »Omgangslærer« i Olsker, konstitueredes 2. III. 1835 som Lærer ved Allinge Borgerskole, 1837 optaget paa Jonstrup Seminarium, dimitteret derfra 1839 og udnævntes 9. III. 1840 til Førstelærer i Hasle, en Stilling han havde i 46 Aar, til 1. X. 1886, da han blev pensioneret. Borgerrepræsentant og Medlem af Hasle Byraad 1861—97 (Formand for Borgerrepræsentationen indtil dens Ophævelse 1868), Amtsraadsmedlem 1868—74, Medstifter af Hasle Kulværk, indtil 1847 Formand og senere

www.vang-hansen.dk

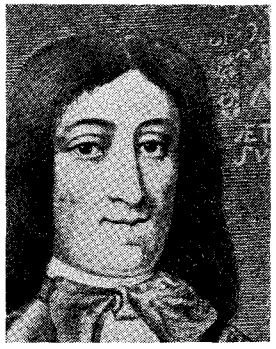

Jens Pedersen Koefoed
** 3/11 1628 † 16/5 1691*

Hans Christian Siersted
som gammel, ca. 1895

i en Aarrække i Bestyrelsen (senere Hasle Klinker- og Chamottestensfabrik), Medstifter af Hasle Sparekasse, Formand for Hasle Sygekasse fra dens Stiftelse 1866, ligeledes af Hasle Glasværk 1847 (nedlagt 1850), i Bestyrelsen for Østbornholms Dampskibsselskab fra 1887, gjorde fra 1843 Forsøg med Silkeavl; dertil fik *H. C. Siersted* Hasle Havn udvidet, arbejdede for Beplantningen af Sandflugtsomraadet Syd for Hasle, og det skyldtes hans Initiativ, at Klemensker Sogn afstod disse Strandlodder 1891. Endnu i sin høje Alderdom var hans daglige Vandring ud til Planteskolen i Plantagen, hvor nu Hasle Lystskov findes. *H. C. Siersted* havde ikke blot Sandflugtskommissær *Peder Dam Jespersen* (1772—1835), der skabte Sandflugtsskoven Nord for Rønne, som Forbillede, men inspireredes ogsaa af sin Hustrus Farbroder, Holzførster *Hans Rømer,* der beplantede Almindingen. Det var derfor velfortjent, at der 30. IX. 1929 i Lystanlæget rejstes ham en Mindesten, der blev afsløret af Amtsmand *Ove Koefoed;* den bærer foruden et Relief følgende velmente Ord af en lokal »Poet«:

Mindestenen for H. C. Siersted i Hasle Lystskov

»Med Midler smaa
du virked stort,
Tak for alt,
hvad du har gjort«

Mindestenen er rejst paa det Sted, hvor den første Bøg plantedes. Det var, som Amtmand *Ove Koefoed* udtalte ved Afsløringen, »ingen Oase

www.vang-hansen.dk

Bornholmske Samlinger, 35. Bind, Rønne 1957

Hasle By havde faaet, snarere en kameltom Sandørken, hvor der end ikke groede Lyng og Græs«, alt saa trøstesløst ud. Men *H .C. Siersted* gav ikke fortabt, og for at holde de aarlige Udgifter nede i et lavt Plan anlagde han sin private Planteskole, og som han plejede, opgav han først Hvervet som Formand for Skovudvalget, da han var 85 Aar gammel; Hasle Byraad takkede ham da for godt Arbejde i Kommunens Tjeneste. *H. C. Siersted* var ogsaa stærkt interesseret i Bornholms Geologi, Arkæologi, Historie, Flora og Fauna, var desuden Interessent i Skuden »Robert« af Hasle, der forliste paa »Robbefangst« (Sælfangst) i det nordlige Ishav. Han var i mange Aar Hasle Bys »grand old man«, og som »Bornholms Avis« 4. III. 1907 skrev ved hans Død, var der »en Tid, da intet af Betydning blev foretaget i Byen, uden at Afdødes Mening blev æsket og taget til Følge«. *H. C. Siersted* glemte aldrig i Livets Storme, hvad han skyldte sit Land og i første Række Bornholm. 5 Børn (C. 1— C. 5).

C. 1. *Christian Nikolaj Emil Siersted* (f. 16. XII. 1847 i Hasle, død 27. V. 1940 i Herning, begr. paa Herning Kirkegd.), R. 11. II. 1903, Dm. 31. VII. 1908, Student (Sorø) 1865, cand. jur. 1871, Birkefuldmægtig paa Fejø 1872—77; Dommerfuldmægtig i Grenaa 1883—86, derefter indtil 1891 i Lysgaard Herred (Kjellerup), udnævntes da til Dommer, By- og Herredsfoged (Hammerum Herred), hvor han forblev indtil 1919 ved den nye Retsreforms Indførelse. Gift 25. III. 1887 i Skive med *Dorothea Henriette Louise Lillienskjold* (f. 20. I. 1868 i Skive, d. 9. V. 1946 i Herning), Datter af Toldforvalter i Skive, cand. jur. *Hans Gustav Lillienskjold* (f. 22. III. 1811, d. 6. XII. 1884) og *Charlotte Sophie Frederikke Emilie Lillienskjold* (f. 27. X. 1833, d. 27. VI. 1916).

Christian N. E. Siersted 1872

Christian N. E. Siersted ca. 1910

Herredsfoged *Chr. Siersted* var en fremragende Jurist; det hævdes, at ingen af hans Domme blev underkendt ved Højesteret. I 19 Aar var han Fuldmægtig hos den kendte Politiker Venstremanden *Christoffer Krabbe* (f. paa Falster 20. VII. 1833, d. 22. V. 1913 i Hellerup), der var Medlem af Rigsdagen 1864— 1884, og oftest maatte derfor *Chr. Siersted* lede Embedet i Konstitution; men der bestod et varmt Venskab mellem dem, skønt de paa væsentlige Punkter var af forskellig Opfattelse. Herredsfoged *Christoffer Krabbe* var kendt for sin selvstændige Mening, og naar det gik varmt til ved Forhandlingerne paa Tinget, sagde han: »Jeg er Krabbe«. Ligesom sin Far var Herredsfoged *Chr. Siersted* i Besiddelse af sin Aandskraft højt op i sin Alderdom, var interesseret for Beplantningen af Heden, Reguleringen af Skjernaa, ligesom

www.vang-hansen.dk

Bornholmske Samlinger, 35. Bind, Rønne 1957

han var Formand (og senere i Repræsentantskabet) for »Herning Hede- og Diskonto-Bank«, fik anlagt det smukke Lystanlæg i Herning, havde Tilsyn med Fangekolonien paa Heden m. m. Se Kraks Blaa Bog 1941. 7 Børn (D. 1—D. 7).

D. 1. *Sophie Charlotte Siersted* (f. 17. XII. 1887 i Kjellerup, d. 19. V. 1950 i Herning, begr. paa Herning Kirkegd.), fhv. Sygeplejerske, Expektantinde paa Støvringgaard Kloster.

D. 2. *Ebba Siersted* (f. 23. IX. 1889 i Kjellerup), gift 5. II. 1919 med Sognepræst ved Aarhus Vor Frue Kirke 1907—23, derefter til 1932 Sognepræst i Horne ved Faaborg), Dr. phil. *Frederik Louis Jensen Østrup* (f. 2. X. 1862 i Fredensborg). R. 1932. Se Kraks Blaa Bog 1956.

D. 3. *Laura Margrethe Siersted* (f. 7. V. 1891 i Kjellerup), pens Lærerinde, bosat i Espergærde.

D. 4. *Hans Christian Siersted* (f. 15. II. 1893 i Herning). Student (Viborg), cand. theol. Jan. 1920, Sognepræst for Trige—Ølsted ved Aarhus 23. X. 1921. Gift 16. VI. 1922 med *Ingrid Gjerløff* (f. 23. IV. 1898 paa Tranekær, Langeland), Datter af Skolebestyrer, cand. theol. *Nikolaj Schønau Gjerløff* (f. 11. XII. 1868, d. 30. I. 1922) og *Olivia Kirstine Karoline Skov* (f. 21. VI. 1876, d. 7. II. 1920). 6 Børn (E. 1—E. 6).

E. 1. *Christian Nikolaj Siersted* (f. 25. VIII. 1923 i Aarhus). Student (Aarhus) 1943, cand. jur., Dommerfuldmægtig i Nakskov. Gift 2. IX. 1951 med *Fritze Riegels Borch* (f. 24. X. 1923 i København), Datter af Civilingeniør *Martin Borch* og *Emma Sofie Riegels*. Barn (F. 1).

F. 1. *Hans Christian Siersted* (f. 4. I. 1956 i Nakskov).

E. 2. *Elisabeth Siersted* (f. 28. V. 1925 i Trige). Lærerinde. Gift 9. X. 1954 med Lærer *Knud Bergløv*.

E. 3. *Bodil Siersted* (f. 16. XI. 1927 i Trige). Lærerinde i København.

E. 4. *Erik Siersted* (f. 26. I. 1930 i i Trige). Gift 30. VI. 1956 med *Else Hansen*, Lisberg. Landbrugskonsulent i Ødum ved Randers.

E. 5. *Gertrud Siersted* (f. 22. IV. 1934 i Trige). Tandlægestuderende.

E. 6. *Inger Dorothea Siersted* (f. 16. VI. 1936 i Aarhus).

D. 5. *Gertrud Siersted* (f. 27. XII. 1895 i Herning). Hospitalssygeplejerske paa Bispebjerg Hospital i København 1919—53. Gift 13. XII. 1936 i Asminderød med Dr. phil. & scient. *Hans Andreas Schlesch* (f. 8. VIII. 1891 i Pattambakkam, Cuddalore, Madras, Indien), Søn af Missionær (senere Missionssekretær i Dansk Missionsselskab) *Christian Georg Andreas Schlesch* (f. 16. II. 1855 i København, d. 8. XI. 1932 i Hellerup) og *Gottfriede Margrethe Siersted* (f. 6. III.

www.vang-hansen.dk

Bornholmske Samlinger, 35. Bind, Rønne 1957

1851 i Hasle, d. 6. XI. 1949 i Hellerup). Se Kraks Blaa Bog 1956.

D. 6. *Louise Antoinette Siersted* (f. 2. VII. 1898 i Herning). Gift 1929 med Lærer *Svenning Christian Iversen* (f. 24. I. 1897, d. 3. VIII. 1952 i Næsborg ved Løgstør).

D. 7. *Hans Gustav Siersted* (f. 12. V. 1900 i Herning). Grosserer. Gift 18. XII. 1938 med *Ellen Margrethe Sørensen* (f. 20. IX. 1921). 2 Børn (E. 1—E. 2).

E. 1. *Ellinor Siersted* (f. 16. IX. 1939 i Herning).

E. 2. *Agnethe Siersted* (f. 1. VIII. 1942 i Herning).

C. 2. *Lagertha Margrethe Frederikke Siersted* (f. 8. II. 1850 i Hasle, d. 16. II. s. A.).

C. 3. *Gottfriede Margrethe Siersted* (f. 6. III. 1851 i Hasle, d. 6. XI. 1949 i Hellerup). Gift 26. X. 1888 i Hasle med Missionær i Indien *Christian Georg Andreas Schlesch* (f. 16. II. 1855 i København, d. 8. XI. 1932 i Hellerup). R.

C. 4. *Gjertrud Kirstine Marie Siersted* (f. 6. V. 1854 i Hasle, d. 7. III. 1874 s. S.).

C. 5. *Emilie Frederikke Siersted* (f. 7. IX. 1856 i Hasle, d. 6. V. 1953 i Hellerup). Gift 16. VII. 1875 i Hasle med Grosserer i København *Julius Kopp* (f. 1. IX. 1837 i København, d. 10. IV. 1932 i Hellerup), Søn af *Johan Siegfred Kopp* (f. 22. II. 1808, d. 29. XI. 1868) og *Ragna Amalie Gjede* (f. 10. V. 1804, d. 7. I. 1895). R.

B. 2. *Peder Rømer Siersted* (f. 30. I. 1819 i Aakirkeby, d. 20. VIII. 1896 i Rønne, begr. paa Nyker Kirkegd. 28. VIII. s. A.). Førstelærer i Nyker (1844—81), »ordineret Skolelærer« under Vakance paa Christiansø 1. I. 1885—1. I. 1890. Gift 27. VIII. 1847 med *Serine Emilie Wulff* (f. 16. I. 1813, d. 29. XI. 1870 i Nyker), Datter af Sogneraadsformand, Proprietær i Nyker (senere Købmand i Rønne) *Theodor Emil Wulff* og *Cathinca Marie Henriette Berg*. Udgav 1884 »Stamtavle over Familien Wulff af Stubbekøbing« (2. Udgave ved Skoledirektør *Theodor Siersted*, Odense 1904). *Peder Rømer Siersted* overtog Stillingen paa Christiansø som Pensionist. Lønnen var kun 1200 Kr. om Aaret, dertil 80 Kr. for Konfirmationsundervisning og Rejseomkostninger. 8. IX. 1888 indberettede han til Provsten, at man under hans Fravær i Sommerferien havde nedbrudt det Hoffmannske Kapel og nedgravet »Mumierne«, hvorfor han spørger, om Begravelsen skal indføres i Embedsbogen. Ved sin Afgang fik han en meget rosende Omtale for sin Gerning paa Christiansø. Hans Embedsbog er ført med uhyre Nøjagtighed og Skriften meget zirlig. *Kaj Hoffmann* (Berl. Tid. Kronik 26. XII. 1928) anfører, at han 1886 besøgte Christiansø, og »som der er Ting, vi forbavsende hurtigt glemmer, er der Ting, vi husker forunderligt klart. Der var den-

Peder Rømer Siersted, ca. 1888

www.vang-hansen.dk

Bornholmske Samlinger, 35. Bind, Rønne 1957

gang ingen Præst paa Øen, og de Søndage, der ingen Prædikant kom over fra Bornholm, læste den hvidhaarede Skolelærer et Stykke af Skriften op i den lille Kirke. — Tydligst husker jeg dog maaske Skolelærer Hr. *Siersted* — han var fredfyldt og mild som en Aftensang, og han kunde fortælle lystige Historier fra *Erik Bøghs* unge Dage; han var en fin, gammel Herre«. 3 Børn (C. 1—C. 3).

C. 1. *Christine Margrethe Cathrine Siersted* (f. 9. X. 1848 i Nyker, d. 10. VII 1928 i Rønne, begr. paa Nyker Kirkegaard).

C. 2. *Peter Theodor Emil Siersted* (f. 8. IV. 1852 i Nyker, d. 8. VI. 1915 i Odense). R. 1898, Dm. 1909. Student (Sorø) 1870, cand. theol. 1877, Overlærer og Skoleinspektør i Kolding 18. V. 1880, Skoleinspektør og Leder af Odense kommunale Skolevæsen 22. VI 1892, udnævntes som den første uden for København som Skoledirektør i Odense 28. V. 1907. *Theodor Siersted* var en fremragende Pædagog, Formand for for Overlærerforeningen 1907—15. Forfatter af flere Skolebøger, dertil bl. a. en metrisk Oversættelse af Sofokles »Elektra« (1884, 2. Udg. 1913). Se Biografi i *H. Sonne Kofoed* og *N. C. Stangegård:* Klippeøens Mænd fødte og førte (Rønne 1948, p. 134). Gift 23. XI. 1882 i Kolding med *Thora Frederikke Warburg* (f. 8. II. 1860 i Kolding, d. 8. II. 1942 i København), Datter af Bankdirektør, Købmand, Justitsraad *Jacob Isac Warburg* (1822—92) og *Henriette Elisa Salomonsen*. 2 Børn (D. 1—D. 2).

D. 1. *Emilie Henriette Siersted* (f. 11. II. 1884 i Kolding, d. 10. VIII. 1944 i Odense). Timelærerinde i Odense 1. V. 1907, Lærerinde 1. III. 1909, Viceinspektør 1. II. 1933, Overlærer 1. X. 1934.

D. 2. *Agnes Margrethe Siersted* (f. 6. VI. 1894 i Odense. R. Student (Odense) 1912, cand. jur. 15. VI. 1918, Sagførerfuldmægtig i København 1. XII. 1918, Sekretær i Kirkeministeriet 1. X. 1919, Fuldmægtig s. S. 1. IV. 1937, Ekspeditionssekretær 1946, Kontorchef i Kirkeministeriet 1952.

C. 3. *Anna Elisa Siersted* (f. 24. V. 1855 i Nyker, d. 20. IV. 1915 i Rønne, begravet paa Nyker Kirkegd.).

B. 3. *Christiane Caroline Siersted* (f. 8. V. 1825 i Aakirkeby, d. 1906 i Hasle). Gift 24. XI. 1854 med Bataillonskirurg *Carl Hans Ulrich Bolbroe* (f. 24. VI. 1804, d. 11. IV. 1884 i Hasle).

A. 5. Et dødfødt Drengebarn (1800).

A. 6. *Anna Kirstine Nicoline Siersted* (f. 6. XI. 1801, begr. 4. 1. 1802 paa Christiansø). Hjemmedaab Søndag efter Nytaar.

Peter Theodor Emil Siersted
stud. theol. paa Regensen 1875

Peter Theodor Emil Siersted
** 8/4 1852 † 8/6 1915*

www.vang-hansen.dk

Bornholmske Samlinger, 35. Bind, Rønne 1957

A. 7. *Johan Henrik Gustav Siersted*, døbt 8. Søndag efter Trinitatis 1803 (Christiansø).

A. 8. *Christiane Frederikke Henriette Siersted* (f. 3. X. 1803 paa Christiansø, d. 11. VI. 1870 i Næstved). Gift med Mølleejer *Christen Willadsen* (f. 14. 1. 1784 i Tæbring, d. 19. X. 1849 i Næstved). Havde som Enke i mange Aar Stillingen som Bestyrerinde af Næstved Børneasyl (Næstved St. Mortens Kirkebog).

A. 9. *Johan Henrik Guldstad (?) Siersted* (f. 1. VII. 1807 paa Christiansø, død som Barn).

Efterskrift

Toldkasserer i Faaborg *Niels Siersted* havde Sønnen, Sognepræst til Husby-Sønder Nissum *Christian Siersted* (f. 6. V. 1760 paa Skovgaarde, Fyn, d. 18. V. 1813 i Husby), gift 2. VIII. 1790 med *Caroline Christiane Adolfine Bagger* (f. 10. 11. 1771, d. 30. 1. 1824), Datter af Herredsfoged, Kammerraad *Hans Bagger* (f. 14. V. 1734 paa Madum Kjærgaard, d. 22. XI 1797 paa Brahesholm, Fyn), og *Eleonore Hedevig Rømer* (f. 13. VIII 1738 i Gammelby Præsteg. v. Horsens, d. 6. XI. 1777). I dette Ægteskab var der af 8 Børn, 2 Sønner: *Niels Julius Siersted* (f. 1791, d. 12. IX. 1829 paa St. Croix, Dansk Vestindien), 2 Døtre: *Christiane Adolfine Siersted* (f. 18. IV. 1813 i Vridsløsemagle, d. 9. 1. 1887, gift med Stiftamtmand, Kammerherre, Greve *Jørgen Ditlev Trampe*, f. 5. V. 1807, d. 5. III. 1868), og *Caroline Andrea Siersted* (f. 31. VIII. 1815, d. 1888 i Kbh.); og *Hans Bagger Siersted* (f. 24. VII. 1803 i Husby, d. 30. X. 1880 i Idom, 77 Aar gl.), Lærer i Vedersø 14. XI. 1829—1. V. 1877, gift med *Ingeborg Maria Andersen* (f. 1803 i Skjærup, Vejle Amt, d. 1. 1. 1873 i Vedersø). Af 5 Børn var 2 Sønner: *Ole Christian Emil Siersted* (f. 26 (28). IV. 1830, d. 27. VIII. 1847) og *Frederik Siersted* (f. 11. IV. 1840, d. i Viborg?), Manufakturhandler i Holstebro og Viborg, gift med *Marie Rosenfalk* og havde Sønnen: *Hans Bagger Siersted* (f. 3. VI. 1873 i Holstebro, d. 7. VI. 1896 i Hannover?), Civilingeniør (Zürich),

gift 23. V. 1895 med *Vera Emilie Feddersen* (f. 6. 11. 1878), Datter af Stationsforstander i Lejre, Ritmester *Oscar Feddersen*. Datter: *Ellen Maria Rosenfalk Siersted* (f. 10. IX. 1895 i Hannover), Student (Frederiksborg) 1914, Forfatterinde i København.

Herredsfoged i Fuglse Herred og Byfoged i Maribo-Rødby *Niels Siersted*, gift 15. IX. 1730 med *Anna Cathrine Voigt* (d. 1760), Datter af Slotsforvalter paa Frederiksberg *Jørgen Fr. Lorentz Voigt*, havde 2 Døtre: *Birgitte Sophie Siersted* (døbt 19. X. 1731, d. 1762 paa Asserstrup, Lolland), gift med Krigsassessor *Laurits Pedersen Smith*, og *Frederikke Margrethe Siersted* (f. 1732, d. 17. XII. 1778 i Saxkøbing, 46 Aar gl.), 1. G. gift med *Jens Pfeifer*, Kobberhandler i Maribo, 2. G. 10. V. 1769 med Købmand i Saxkøbing *Krejnholt Jørgensen* junior.

Tilføjelse

Til Slut er det mig en kær Pligt at takke alle de mange, der har bistaaet mig med Hjælp ved dette Arbejde, og fremfor alle Herr Lektor *Th. Lind* og Herr Grosserer *Poul Willadsen*.

Skansen, Sortsø Strand, Stubbekøbing, 27. 2. 1957.

Hans Schlesch.

www.vang-hansen.dk

Bornholmske Samlinger, 35. Bind, Rønne 1957

Bidrag til belysning af Holger Drachmanns Bornholmsbesøg

Af *H. A. Koefoed.*

I en artikel om Vilhelmine Drachmann i »Jul paa Bornholm« 1955 udtaler forfatteren Chr. Stub-Jørgensen ønsket om, at Holger Drachmanns optegnelsesbøger fra de år, han gæstede Bornholm, måtte blive udgivet i deres helhed for at hjælpe til at udfylde de huller, vi har i vor viden om digterens Bornholmsbesøg.

— — —

Drachmann besøgte Bornholm første gang 19 år gammel i sommeren 1865, lige da han var blevet student. Næste gang var 1868 efter et slags ultimatum fra faderen om at vise, hvad han duede til som maler — som bekendt gik Drachmanns tidlige interesser i retning af malerkunsten, før han for alvor slog sig på digtningen —, og følgende år var det, han blev forlovet med Vilhelmine. 1874 kom han til Bornholm for sidste gang; året efter blev ægteskabet med Vilhelmine opløst.

Kilderne til vor viden om disse Bornholmsbesøg er først og fremmest Drachmanns egne breve og dagbøger. Af brevene er en del udgivet i Harriet Bentzons bog: Holger Drachmann i breve til hans fædrenehjem (1932) og videre udnyttet i de forskellige Drachmann-biografier, f. eks. Paul V. Rubow: Holger Drachmanns ungdom (1940) og Johannes Ursin: Holger Drachmann (1953). I »Jul paa Bornholm« 1949 og 1955 har Christian Stub-Jørgensen skrevet henholdsvis om »Holger Drachmann på Bornholm« og »Vilhelmine Drachmann«.

Blandt Drachmanns efterladte papirer findes på Det kongelige Bibliotek i København et antal notesbøger (signatur Nkgl. Sml. 799.8⁰) fra hans ungdom, nærmere bestemt årene 1864—

www.vang-hansen.dk

Bornholmske Samlinger, 35. Bind, Rønne 1957

90 (dog med en vigtig afbrydelse, cf. nedenfor), der indeholder dagbogsoptegnelser, skitser, udkast til digte og fortællinger, regnskaber m. m.

Det er disse notesbøger, Stub-Jørgensen hentyder til. De er normalt utilgængelige for publikum, men ved velvillig tilladelse fra fru Aase Drachmann, København, og fru Lisbeth v. Zernichow, Oslo, har undertegnede haft adgang til at benytte dem; en gennemlæsning har imidlertid vist, at vedrørende Drachmanns ophold på Bornholm indeholder de ikke ret meget mere, end man allerede ved, og for kronologiens vedkommende, dvs. den nøjagtige datering af Bornholmsbesøgene, som Stub-Jørgensen især efterlyser, er bøgerne saa godt som værdiløse. Det er nemlig faktisk kun den første rejse 1865 før mødet med Vilhelmine, der belyses, idet alle bøgerne for årene 1866—72 påfaldende nok mangler, — netop den periode, der i denne sammenhæng er den interessanteste.

Hvorfor og af hvem bøgerne er fjernet, kan man jo gøre sig sine egne tanker om. Muligvis har de indeholdt personlige notater i forbindelse med hans første kærlighed og ægteskab og er derfor tilintetgjort enten af Drachmann selv eller hans nærmeste familie.

Med så meget større interesse kaster man sig da over den ene bog, der er tilbage med noget bornholmsk stof, nr. 2, som dækker året 1865. Foruden det skrevne materiale, der vil blive gennemgået i det følgende, indeholder bogen flere blyantskitser med bornholmske motiver, selv om Drachmann endnu ikke var begyndt på sit mere systematiske studium af malerkunsten. I virkeligheden var det de skitser, han bragte hjem fra denne første Bornholmsrejse, der overbeviste faderen om hans talent og udvirkede hans tilladelse til at gå videre ad den vej.

Notesbogen er beskeden af omfang — formatet er 8 × 13 cm, og det bornholmske materiale fylder kun 52 sider — skrevet med blyant i en ofte ret ulæselig gotisk gnidret eller sjusket skrift. I citaterne på de følgende sider er ulæselige ord angivet ved (?).

Der er først en beskrivelse i dagbogsform af rejsen fra København til Bornholm, i dette tilfælde på jagten »Dorthea

Marie«, kaptajn Ølsted. Samme rejse varede fra den ene dags morgen kl. 7 til sent næste dags eftermiddag. — Til sammenligning varede rejsen 1868 to dage og kostede 3 rigsdaler, fortæller Drachmann i et brev til faderen.

Dagbogen fortjener at citeres som et morsomt eksempel på, hvordan en sørejse til Bornholm for snart 100 år siden kunne foregå under gunstige forhold: forsinkelserne skyldtes vindstille, hvilket sikkert var at foretrække for storm. Stykket, der ikke har været beregnet til offentliggørelse, er stilistisk meget ujævnt — fra rene stikord og ufuldstændige sætninger til mere udarbejdede beskrivelser, der lader os ane stilkunstneren på lærlingestadiet. Som helhed virker det skrevne udpræget studentikost ungdommeligt:

»*Dagbog paa Jagten Dorthea Marie.*

7 Morgen (23 Juli) lettede vi. Blev slæbt af en lille Damper ud til Trekroner. Ingen Vind før Klk 10, da vi gled ud af Middelgrunden for en frisk Brise. Gaffeltopseil og Jager. Jagten er temmelig hurtig seilende. Her lever man patriarchalsk. Skipperen nyder dyb Respect for [formentlig fejl for: af][1]) sine Undersaatter, — Matrosen Christian og Kokken Frank. 9½ Frokost paa Nathuset [dvs. kompashuset], Smørrebrød, Sild og Snaps. Lunkent Vand. — (?) — Udenfor Kastrup blev næsten stille. Først ved Dragør begyndte en frisk Kuling. Klk. 2 Middagsmad. Sad paa den luv [dvs. i vindsiden] Railing og balancerede med en Suppetallerken. Høi Sø i Kjøgebugt. Klk 3 passeredes Falsterbo rev, der strækker sig $^5/_4$ Mil ud i Søen. Her er et høit Fyr. 4—7 Middagslur paa Hakkebrædtet [den øverste kant af skibets agterspejl]. En deilig Aften. [På dette sted i teksten er der en tegning af en brig, braset bak.] Vi gaaer rumskjøds [dvs. med vinden agterind] for en sagte Vind. Jeg selv hænger forude i et gl Sail og lytter til Bølgernes Skvulpen mod Bougen —

Jeg stod agterude og saae den glødende Kugle forsvinde

[1]) Udgiverens ordforklaring sættes i kantet parentes.

www.vang-hansen.dk

under Havet. Skibene kom glidende spøgelsesagtig, tause, mørke op imod den klare Horizont. Søerne drønede foran Bougen. Møensklint laae paa vor styrbords Boug som en blaae Taage, hvor igjennem skimtedes lyse, af den nedadgaaende Sol rødligt farvede Pletter. Phantastiske Skyer lod deres Drapperier hænge ned i det vaade Laie, og Springerne [dvs. delfiner] tumlede sig i det grønblaae, klare, gjennemsigtige Vand.

24. Juli. Stod op Klk 5½. Frisk Brise, med 3 Miles Fart i Vagten. Bliver Vinden (V. N. V.) staaende, naae vi Bornholm i Eftermiddag. Randsagede Kahytten. Fandt Intet af Interesse. Jagtens Bibliothek bestaaer af 2 Bøger, nemlig en Psalmebog og en Aarsberetning udgivet af Foreningen af 1862 til den indenlandske Industries Fremme, med et af Skipperen selv valgt og selv skrevet Motto, der maaske nok kan bestaae ligeoverfor hans egen Overbevisning, men næppe ligeoverfor den strenge Sandhed, i det mindste ikke [sin streget over] ders fuldstændige Helhed:

Sverrig det er rigt,
Tyskland det er rigt
Prøisen det er rigt
Østrig det er rigt
England det er rigt men
Danmark det er fattigt.

Endelig slutter sig til Bibliotheket ogsaa et gl Nummer af Constitutionel, frie Feuilleton: Ce Qu'on peut voir gratis dans une rue [dvs. Hvad man kan se gratis i en gade], jeg allerede har seet oversat i den danske Romanverden, men hvis Værdie jeg, paa Grund af mit fuldstændige Ubekjendtskab med Originalen, jeg [sic!] vil lade henstaae uden Critik.

Klk 10. Blæsten er løiet noget af. Solen brænder stærkt, jeg har indtaget min Plads forude fra igaar. Klk 2. Middagsmad. Gud frie mig hvilken Suppe; jeg tør næsten sige med Vished at den var kogt paa Lædersaaler i Søvand; nogle forunderlige mystiske hvide Klumper svømmede omkring og satte i lang Tid min Gjætteevne i Uvished, indtil endelig Kokken Frank ledet af et mere end almindeligt spørgende Blik fra min

Side, oplyste mig om, at det var Jevningen, en Oplysning, der dog ingenlunde satte mig i Beroligelse, hvad Ingredientserne til Suppen angik. — Imidlertid, Bornholm dukkede, rigtignok endnu temmelig utydelig og taaget frem paa vor bagbords Boug, og i min Glæde herover og over den Smule Vind, der endnu blæste og som efter min beregning skulde føre mig om et par Timer ind i Rønnes Havn, tømte vi 4 Mand, Skipper, Christian, Frank og jeg, den Flaske Haute Sauterne [fransk hvidvin], jeg havde med, paa en behagelig overstaaet Reise fra min Side, og et rigt Udbytte af mit Besøg paa Bornholm, fra den skikkelige, velvillige Captj Ølsteds. Men, saaledes gaaer det, næppe var Flasken tømt og behørigen kastet overbord, førend Neptun og Æolus [henholdsvis romersk og græsk gud for havet og vindene], maaske skuffede med Hensyn til deres forventning om et mere indholdsrigt offer, sammensvore sig om — at gjøre Ingenting, og strax smilede Havet altfor roligt, ingen Luftning rørte sig, Seilene daskede frae Masten og mod Vanterne [dvs. tove, der støtter masten], og Solen brændte, nei glødede formelig Dæksbjælkerne, som vilde den riste det og Mandskabet til en lækker Bid for et eller andet Havuhyre, der maaske havde fået min Flaske i den gale Hals. Køieklæderne bleve bragte op og lagte i en Række under den luv Skandseklædning [nærmest = ræling] (hvor der var en Stribe Skygge). Christian blev offret til at steges ved Roret (skjøndt han ligesaa godt kunde have ladet denne sin Kalk gaaet fra sig) og vi øvrige 3 strakte os nu henad Dæksplankerne og borede os næsten ind i Skandseklædningen for at unddrage os Solen. Saaledes døsedes et par Timer bort. Klk 4½ endelig mærkede jeg et Pust i mit Ansigt, jeg sprang op, og ganske rigtig for et let Brise stod vi ind ad Bornholm til, der nu hævede sig med sine høie Brinker, sine hvide Taarne og med spredtliggende Gaarde.«

— — —

Vi kan ikke i notesbogen følge Drachmanns ophold i alle enkeltheder på denne rejse, idet dagbogen er ført i allerhøjeste grad brudstykagtigt. Den unge Drachmann manglede åbenbart på dette som på andre punkter koncentration og stadighed.

www.vang-hansen.dk

Bornholmske Samlinger, 35. Bind, Rønne 1957

Men vi ved fra anden side, at han tog videre fra Rønne til Nexø og dér boede hos konsul Munch, hvem han også besøgte 1868. — Måske var det stedets kvindelige ungdom, der drog den sværmerisk anlagte yngling tilbage. Vi har en lystig-vemodig afskedsvise fra 1868, hvori han siger pigerne i Nexø farvel. Digteren giver her udtryk for en karakteristisk tone i en bestemt del af sin lyrik (motiv: den farende sanger), og i en så fuldkommen form, som ingen af digtudkastene fra 1865 står på højde med:

Farvel, mine damer, nu har jeg nok.
Mit hjerte på læben, i hånden min stok,
mit farvel til en og til alle;
et håndtryk her og et øjekast der,
en afskedsstrofe til hver især
efter som rimet kan falde.

(Digtet er citeret i sin helhed hos Ursin s. 32).

For at vende tilbage til Notesbogen fra 1865: Der er ingen dagbogsnotitser før d. 8. august igen; her skildrer Drachmann en drøm, han har haft. Han har øjensynlig hørt om Randkløveskåret og tænkt sig at forsøge på at springe over kløften, når han kom dertil. Forinden har han øvet sig i længdespring:

»8de Aug. Morgen.

Jeg gjorde igaar et frygteligt Spring fra et Klippestykke til et andet nede ved det brusende Hav; Erindringen herom i Forbindelse med en gjøglende Phantasie frembragte inat følgende Drøm:

Det forekom mig at jeg sad på en fnysende, skummende Hest i vanvittig Fart hurtigere end Vinden mellem to skyhøie Klippekjæder; midtimellem begge styrtede en Flod, brølende og sydende afsted dybtnede i en Fjeldspalte, et mørkt, gabende Afgrundssvælg, hvorover ingen Bro førte. Lige ved Randen jog jeg Sporene lige til Hælen i Hestens Side; jeg følte hvorledes jeg svævede over Afgrunden; ned turde jeg ikke see, men da jeg løftede mine Øine i Veiret, opdagede jeg høit oppe over mit Hoved Klippetinderne, ligesom et Amphiteater [dvs. græsk-romersk teater], besatte med en uoverskuelig Række af bekjendte og ubekjendte Ansigter. I hvert Ansigt laae et forskjelligt Udtryk, men alle vare de spændte paa Udfaldet af mit Spring, og Minerne vare fortrukne til dum Nysgerrighed, ængstelig Paapassenhed, spændende Angst, fortvivlet Bekymring, jublende Overgivenhed, haanlig Skadefryd, spottende Tvivl, agtværdigt Mishag, vanvittig Stirren, venlig Medfølelse, underlig Deltagelse, sorrigfuld Bekymring — og øverst oppe en høi Kvindeskikkelse, hvis sorte Ridekjole flagrede i Vinden, og hvis Minespil vexlede mellem Skræk, Medfølelse, stolt Tilbageholdenhed, undseelig Deltagelse, Angst, atter Glimt af kold Stolthed, Fortvivlelse, Haab, Overbevisning, Forjættelse — og jeg følte, hvorledes Hestens Forben berørte den haarde Sten, hvorledes Bagkroppen krummede sig og forgjæves søgte at finde Fodfæste med Bagbenene, hvorledes disse skurede nedad den lodrette Muur, hvorledes jeg kastede mig af paa den haarde Klippe, laae dødlignende, isnet af Rædsel, medens Synerne foroven forsvandt som i en Taage for mit Blik, og mit øre opfangede, men kun svagt, og ligesom fra det fjerne, Larmen af Hestens Hove, der, idet den styrtede ned i Dybet, sloge klaprende mod Fjeldvæggens rue Sider og i Faldet afreve Stene og Buske — og jeg vaagnede, og endnu længe efter stod det frygteligt gabende Svælg, de høie Klipper, og de forskellige Physionomier ligesaa tydeligt for mig, som om det var et Maleri, jeg stirrede paa. — Efter denne Drøm har jeg tabt Modet til mit Randkløveskaarspring.«

— — —

Naar Drachmann senere (Tilskueren 1908) fortæller, at han har »ved midnatstid og i mørket sprunget over Randkleven,« beror dette altså på en erindringsforskydning eller bevidst fordrejelse af sandheden.

— — —

Herefter følger nogle spredte notater, hvorom mere senere; nogle sider tegninger, f. eks. Helvedesbakkerne og Rokkestenen, og et digtudkast (»Randslen tynger, jeg griber min Stok«), og så genoptages dagbogen, idet Drachmann d. 10. august forlod Nexø og begav sig i følge med en rejsekammerat til

www.vang-hansen.dk

Svaneke og videre til Hammeren. — Stub-Jørgensen nævner i »Jul paa Bornholm« 1949 den senere medicinalhistoriker Julius Petersen som Drachmanns rejsefælle på denne første Bornholmstur, det navn, Drachmann selv nævner, er dog et andet; Julius Petersens navn forekommer ikke i optegnelserne, og dagbogen fra Jagten Dorthea Marie (jfr. ovenfor) tyder på, at Drachmann var alene på selve overfarten.

Vi lader nu dagbogen selv tale; også her bærer stilen præg af at være hist og her penneprøver af en bevidst arbejdende, men famlende og uskolet sprogkunstner, der endnu er stærkt afhængig af traditionelle (romantiske) ikke personlige stilformer, med studentikose indfald iblandet lyriske svadaer:

»*10de August tog fra Nexøe.*

Op forbi Helvedesbakkerne, dreiede af ned til Stranden. Fiskerleiet Aarsdale, malerisk By, Granitklipperne træde frem, hænge snart udover Veien, snart trække de sig længere tilbage; enkelte Steder kjører man over dem. Vi kom forbi en Mølle, der laae under Bygning høit oppe paa en Klippe, med Krat og Træer ud igjennem Revnerne. Det store Tandhjul var netop sat op, og saaledes som det hang der højt oppe i den klare Luft og tegnede sig mørkt af derimod lignede det en gl Steile paa en høi Galgebakke. Havet var blaat, deilig og friskt som ved den neapolitanske Kyst, og Søerne sprøitede over Klippeskjærene derude. — *Svaneke* ligger malerisk, amphiteatralsk [dvs. som tilskuerpladserne i et græsk eller romersk teater] paa Klipperne, Gaderne ere hugget ind gjennem den haarde Granit, og de største Huse vare byggede deraf.

Gik op og saae paa Kirken ligesom den i Legetøisæskerne, et høit, sort Spir omtrent som det øverste af en Pikkelhue. (?) Gravskrifter. — Vognen kjørte os, Hans Ruud [navnet ikke sikkert læseligt] og mig ad en frygtelig Vei ud langs Kysten til Fiskerleiet Listed [endelsen i dette ord er meget utydelig, kan også læses -er eller -ae, der begge ville komme den bornholmske udtale nærmere, som Drachmann har hørt; hvis der skal stå -sted, har han denne form fra et kort], der er berømt for sine Kirsebær, hvilke jeg dog ikke fandt Berømmelsen værd, derimod saae jeg et Par kjønne Pigeøjne, tilhørende en slank

www.vang-hansen.dk

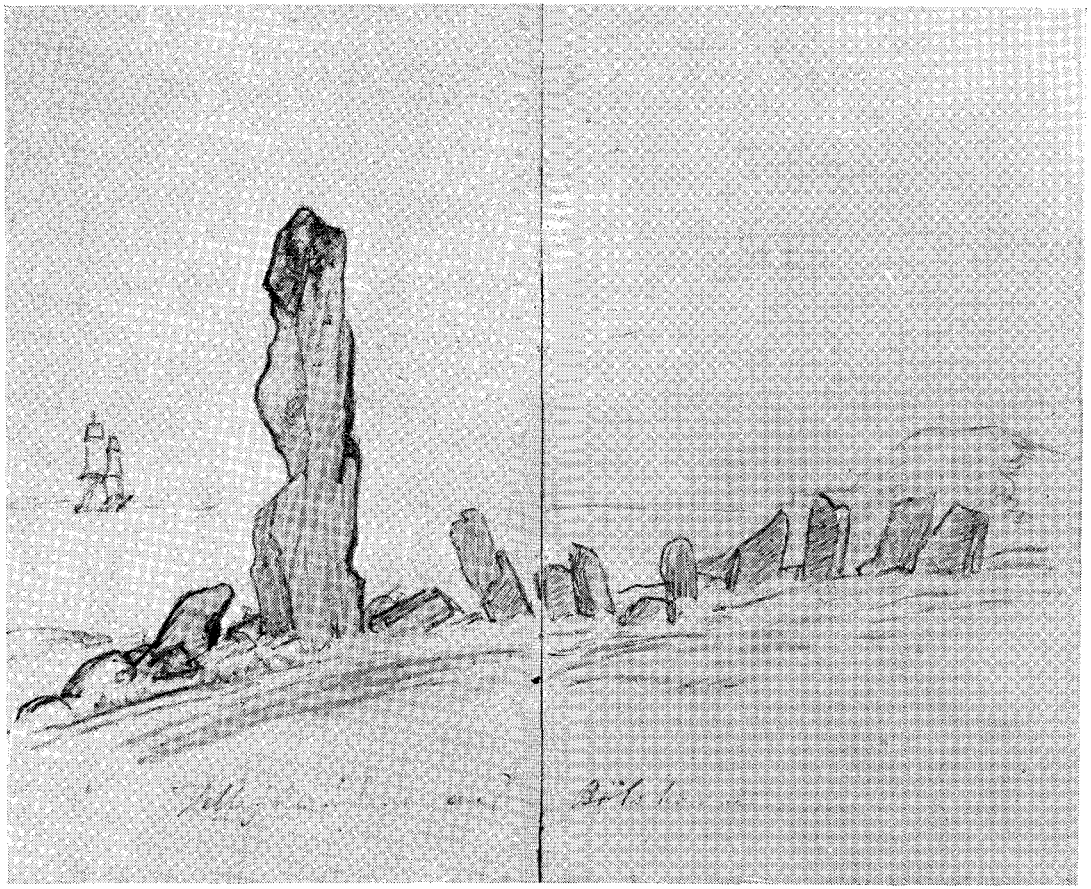

Bornholmske Samlinger, 35. Bind, Rønne 1957

jomfruelig Skabning, der vedblev at kigge ud over et Gjærde efter mig. Gjerne havde jeg sprunget af Vognen og overbevist mig om, at et Kys var hendes røde svulmende Læbers Forjættelse værd men — jeg var jo i pænt Selskab og der var desuden Børn i Vognen, hvilke man jo ikke maa forarge. Videre gik det nu langs Kysten. Her løfter allerede Klipperne deres haarde Pande flere Favne over Vandfladen og Veien gaaer op og ned ad Bakke, saa at vi flere Gange maatte af Vognen og holde paa den, naar Skrænterne bleve altfor bratte til at Hestene selv kunde styre den. [På dette sted i teksten er der to dobbeltsidige tegninger, en af Helligkvinde ved Bølshavn og en af Randkløve Skår]. Noget S [ynden — overstreget] for Bølshavn staaer ved Siden af Veien øverst oppe paa en Skrænt, der falder ned imod Havet, en Kreds af aflange, et Par Alen høie Stene, i Midten af hvilke der er et Hul, lig det paa Spidsbjerg-bakke [i Nordsjælland nær Gurre], og hvorover der har ligget en mægtig Klippeblok hvilken imidlertid har maattet tjene Bornholmernes mere og mere om sig gribende materielle Interesser og som nu maaske existerer som Veifyld, Brostene eller Gud veed hvad (Som Kjødstenen N for Nexøe lidt nordenfor Kurrehøj). Paa den anden Side af denne »Jettestue« træffer Øiet paa en besynderlig Skikkelse, Sten skulde jeg maaske rigtigere sige, men den der ikke er væbnet med det tørre..(?).. Forstandsmenneskes stærke, bortforklarende Briller, eller hvis Øie ikke er sløvt og ligegyldigt som den magelig i sin Kalesche [dvs. kalechevogn] forbirullende Reisende, der hører et Navn, seer en Ting, gjemmer det eller glemmer det og kjører videre forat naae Kroen til Middagstid, for ham, siger jeg, hvis Øie ikke saaledes hverken er unaturligt skærpet eller sløvet, vil den simple Fortælling, en forbigaaende Bondekone meddeler, udbrede Phantasiens Aftenskjær over Gjenstanden, der da halvt rager høitidelig mørk op imod den lyse Horizont, halvt er skjult eller henflyder i Engens Taager. Ja, jeg har seet saadanne Minder fra en svunden Old i dette Halvlys, og Fortidens høie Ahner have da omsvævet Stedet for deres Bedrifter og opfyldt mig med en forunderlig Blanding af Bedøvelse og vellystig (?) Rædsel. Høiene have aabnet sig for de blege, blodige Kjæmper.

www.vang-hansen.dk

Thingpladserne ere blevne opfyldte af Høvdingers og Folkenes Skarer, de gl Borge have gjenlydt af Musik og Bægerklang, de dybe Skoves Echo har tilbagekastet Jagthornets Toner, og paa Engene have de jomfruelige lette de svævende, bølgende, lydløse, dansende Ellepigers Flok omhvirvlet den vildfarne, fortumlede Ridder. Men tilbage til min Helligkvinden kaldet. Det er en 3—4 Alen høi Sten, der i Frastand, og naar Phantasien tages lidt til Hjælp, ligner en overnaturlig stor Kvinde; Mos og Lavarter have beklædt Hovedet med et graat, busket Haar, og det hvælvede Bryst byder Stormen Trods, naar den hæver sig derude fra Havet og slynger de hvide Blomster høit op paa Veien som Hecatomber [dvs. offer] for den forstenede Kvindes Fødder.«

— — —

Et par sider længere fremme er der en tegning af Gudhjem, dateret 12. august, og en, der synes at forestille de stejle klipper paa Hammerknuden, set fra havet. På en ny side uden datoangivelse fortsætter dagbogen:

»Mandag tidlig om Morgenen gik jeg ud til Hammeren. Morgentaagerne hang som Drømme omkring dens Klippeknuder. Gik Norden omkring den — anstrengende — deilig Udsigt over hele Østkysten — Sandvig og Allinge laae dybt nede .. [mellem?] .. de takkede Klippepynter. Høie skovbevoxede Fjelde — og den store Banke med sorte Odden ved Gudhjem. Kravlede ned til Strandbredden traf pludselig paa Salomonskilden, deilig kjøligt rislende Vand, der drypper ned fra Klippen — Salomons Capel — *hvad var det oprindeligt?* (see Tegningen i den marmorerede Skizzebog). Hovedportalen med en Spidsbue fører ind til et mindre Rum, der igjen aabner sig til et større, som udimod Havet har en tyk Mur bygget af svære Stene. Spor af en Jordvold med Sten imellem sees i en Firkant udenom. En lille Vig, der er dyb nok for Baade gaaer omtrent lige indtil Foden af Muren, ind mellem Klipperne!«

— — —

Her som i flere tilfælde i det foregaaende glider derpå iagttagelse eller oplevelse over i fantasi på vej til kunstnerisk skabelse:

www.vang-hansen.dk

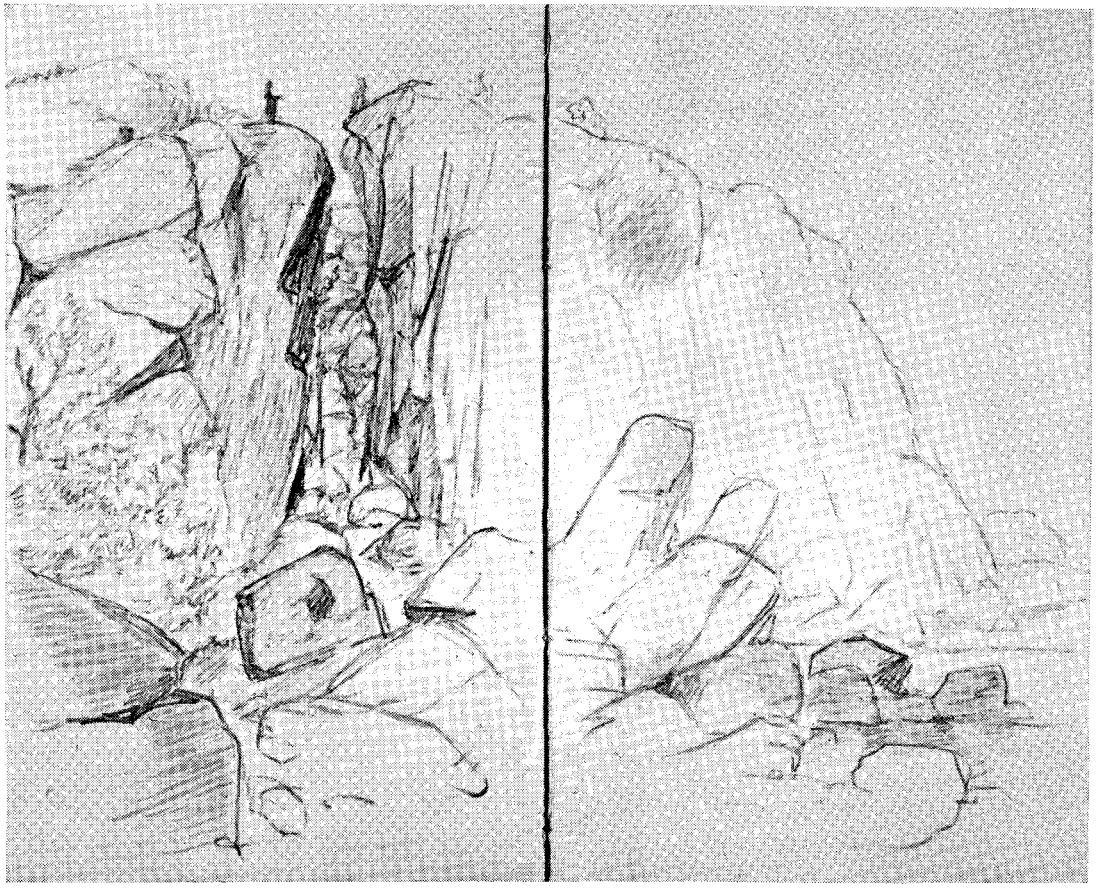

Bornholmske Samlinger, 35. Bind, Rønne 1957

»Her fortæller man var Sørøvernes Rede, og dengang var da hele Hammeren skovbevoxet. Men da engang Skoven brændte af, forlagde Røverne deres Residents til det nuværende Sandvig. Hernede mellem Klipperne, hvor jeg skriver dette lyder Bølgernes Slag snart som Aareslag, snart som dybe Mandsstemmer, og jeg maa ofte uvilkaarligt vende mig om forat see om ikke en Piratbarke skulle komme glidende om Pynten bemandet med skjæggede Pirater. Jeg stiger nu op igjennem en Dal til Hammerens øverste Spidse, der hvor jeg var igaar. Taagerne vedblive at bølge nedad Klippesiderne.«

— — —

Overgangen til ren digtning er fuldbyrdet, hvor Drachmann fortæller sagnet om Bornholms oprindelse; det synes helt selvopfundet, og selv om en enkelthed har rod i ægte folkesagn, er det fortalt i en bevidst litterær stilart, uden at denne hverken er særlig original eller moden:

»*Bornholm.* Over Havet flyve Maagerne og de hvide Seilere. Spørg dem om Øen, de drog forbi, og de ville fortælle dig Sagnet saaledes som det lyder. En Dronning fra Syden vilde bygge sig et Slot. Det skulde være høit og fast. Murene skulde være den haarde nordiske Granit, og derfor fløi hun i Fjederham til Norge og tog et stort Fjeld med sig. Men paa Tilbagevejen tabte hun et Stykke. Det susede gjennem Luften og faldt endelig ned i Havet, hvor dets høieste Del ragede frem mod Nord, dets laveste mod Syd. Øen der saaledes dannedes fik Navnet Bornholm. I Tidens Løb har Muldjord lagt sig derover, Skove og frugtbare Kornmarker ere voxede derudaf, men mod Nord og Øst sees endnu Klippen springende frem i sin oprindelige Skikkelse og der styrte endnu vilde Bølger sig imod dem af Harme [overstreget] over den uventede Standsning paa deres Vei, og Skummet flyver, men Stormen blæser i dem store Linier [disse ord ikke sikkert læselige] som utrættelige Stridsmænd mod Muren og de høie Tinder, og endskjøndt de stedse kastes afmægtige tilbage er det dog lykkedes dem på flere Steder at underminere den stærke Fæstning. Med en huul frygtelig Dundren, trænge de igjennem disse Gange, de saakaldte Ovne dybt, dybt ind i Klippen, mer og mer undergrave de Øen, og

www.vang-hansen.dk

Bornholmske Samlinger, 35. Bind, Rønne 1957

maaske styrter den engang langt ind i Fremtiden, overveldet af sin Fjendes Angreb, ned i det dybe Havs Skjød, og Bølgerne lukke sig over den, og medens de sjunge deres gjaldende Seierssang, flyver Øens hellige Fugl, den sorte Raage, der ligesom Homerus' Krage aldrig skal kunne døe, omkring til fremmede Lande og Byer, og fortæller Sagnet om den sjunkne Øe.«

— — —

Hermed ebber det bornholmske stof ud. Der findes endnu et »Udkast til en Novelle baseret paa nogle Dagbogsoptegnelser fra en Reise paa Bornholm«, betitlet »Min Reisekammerat« og hovedsagelig bestående af betragtninger uden spor af konkrete rejseoplevelser. Bagefter står i parentes: »paa Bakken ved Strandmøllen«, hvilket vel betyder, at stykket er skrevet efter hjemkomsten fra Bornholmsrejsen. Indskudt i novelleudkastet står udkastet til den epigonagtigt virkende romance »Hammershus«, fra samlingen »Digte« 1872, der omtales af Stub-Jørgensen i »Jul paa Bornholm« 1949 s. 10.

Endnu står kun tilbage at omtale de forskellige korte notitser: navne, bornholmske gloser m. m., der er strøet ind imellem det ovenfor anførte. De kan tages som udtryk for, at Drachmann har haft øjnene åbne for den bornholmske befolknings særpræg og ejendommeligheder i traditioner og skikke, og sproget må have virket på ham som på andre tilrejsende: forvirrende, men samtidig betagende.

Det er ellers lidt af et problem, der ikke er løst ved de spredte folkloristiske optegnelser i notesbogen, hvor nær Drachmanns kontakt med den bornholmske almue har været. Indtrykket vi får gennem andre kilder (brevene 1868) tyder på, at den har været indirekte og afstandspræget. Hvor han har kunnet komme af sted med det, har han fortrinsvis holdt sig til »honoratiores« og betragtet de andre mere eller mindre som studieobjekter.

I et brev, dateret Neksø d. 10. septbr. 1868 (trykt i Harriet Bentzons bog) skriver han:

». . . . Helvedesbakkerne, hvortil jeg har gjort flere Aftenudflugter med Byfogden, i hvis gjæstfri Hus jeg er truffen sammen med Byens Honoratiores, Doctoren, Controlleuren, Fuldmægtigen etc.«

Nogle af brevene viser hans kvaler med at finde passende logi, dvs. billigt (10. aug. 1868):

»Med Hensyn til det finantsielle Spørgsmaal har jeg opdaget at Bornholm og Bornholmerne er gaaet frem, siden jeg sidst var her, i Cultur og som Følge deraf ogsaa i Fordringer, og ligesom Culturen har sit Centrum i Hovedstaden og derfra aftager imod Peripherien, saaledes ogsaa med Priserne. I Rønne gav jeg f. Ex. 10 Mk om Dagen for Kost og Logis. Her i Allinge har jeg faaet Fordringen af 8 Mk. nedstemt til 7 Mk. 8 Sk. og i Gudhjem, hvortil jeg for at bøde paa Pungen tager til imorgen, har jeg hørt at Betalingen er 6 Mk. Jeg gjorde først et Forsøg paa at ligge hos en Fisker, men opdagede at denne Klasse maa være i Gjæstgivernes Sold, thi overalt blev jeg afvist med den samme Henvisning til »Krugen«, og da jeg alligevel en Nat tog Ophold hos en saadan smudsbegroet Sildefisker, var jeg nær bleven spist op i Sengen til Gengjæld formodenlig for at jeg om Dagen næsten intet havde nydt paa Grund af en naturlig Modbydelighed for harsk Smør, skimlet Brød etc. etc.«

Et morsomt og talende kulturhistorisk billede! Intet under, at Drachmann mest holdt sig til gæstgiverierne, i Rønne hos Lintrup, i Allinge Martin Larsen.

1868 fik Drachmann tilbud om at bo for en tid hos distriktslæge Dankell i hans herskabelige hus, — meget velkomment, da han netop havde lavvande i pengekassen.

Da han bejlede til Vilhelmine, har han også bevæget sig blandt øens bedre kredse, embedsstanden.

I et brev fra 1868 forekommer i forbindelse med en oplysning om, at han lærer engelsk, en interessant bemærkning om, at næsten alle bornholmere er engelsktalende. Det hjælper ikke meget til at oplyse os om, hvem han omgikkes, da en sådan sprogkundskab teoretisk kunne findes i alle kredse, snarest mindst blandt embedsfolk, da engelsk den gang ikke spillede nogen rolle som skolefag, derimod nok hos de velstillede købmænd, der også var redere og havde faret til søs og på deres rejser lært praktisk engelsk. Bornholmske fiskere og søfolk kan imidlertid på samme måde have lært sproget; derimod må bønderne formodes at være undtaget i Drachmanns påstand.

www.vang-hansen.dk

Bornholmske Samlinger, 35. Bind, Rønne 1957

— Trods kunstner var Drachmann alligevel en af de turister, han lidt foragteligt tager afstand fra i et brev af 10. aug. 1868:

»Engang imellem forvilder nogle omstreifende Tourister sig herop til Nordlandets Klipper....« — I vore dage kan man vanskelig tænke sig nogen turister »forvilde« sig; de kan blot følge strømmen!

En undtagelse fra det indirekte forhold til den jævne befolkning vidner et brev om, fra Drachmann til den begavede og selvlærte almuesmand, folkemindesamleren og digteren, urmager, bager og avlsbruger *J. P. Møller* (1818—93). Ham må Drachmann have truffet i Allinge, hvor Møller den gang boede. De har sikkert mødtes i fælles litterære interesser, og Møller har været med til at skærpe Drachmanns sans for bornholmske traditioner. Det pågældende brev findes blandt Møllers efterladte papirer i Dansk Folkemindesamling, Det kongelige Bibliotek, København (signatur 1931/13 — J. P. Møller, Bornholm) og er dateret Rønne, d. 9. sept. 1869. Det vidner tydeligt om Drachmanns optagethed af bornholmsk folkemindestof, idet det indeholder opskriften på tre gamle bornholmske viser: »Min majn drau væk, mina bælla va små«, »Jâ visste mai så faver ejn hâra« og »Aga te bys med Bråga«; de kendes alle i andre opskrifter og er bl. a. trykt i H. Johansen: Viser i bornholmsk Mundart i Bornh. Samlinger bind III—VI (1908—11) og 14 gamle Viser i bornholmsk Mundart (1925). Drachmann anfører i brevet, at hans opskrift stammer fra Loftsgård i Nylars, men hvad forbindelse han har haft med denne gård eller familien derfra, er mig iøvrigt ubekendt. Resten af brevet lyder:

»Med venligst tak for sidst, sender jeg Dem herved en Afskrift af de omtalte Sange, idet jeg overlader det til Deres egen Sagkundskab at rette det mere end mangelfulde Bornholmsk deri,

Forbindtligst

Holger Drachmann.

For nu atter at vende tilbage til notesbogen fra 1865, da fremgår Drachmanns folkloristiske og historiske interesser af citaterne i det foregående, f. eks. skildringen af Helligkvinde

ved Bølshavn, omtalen af Salomons Kapel og ligeledes I ans forsøg på sagnefterligning. — Hvad der ellers forekommer af folkemindestof er ret spinkelt.

Der er f. eks. et notat:

»Den gl. Røver paa Borgen med de 3 Sønner og de 3 Døtre.«

Blot til støtte for erindringen. Måske er det en hentydning til sagnet om Varperne? Det er ellers svært at identificere. Et andet:

»Paa Ugleengen mellem Aakirkebye og Havet har der staaet et Slag mellem Beboerne og Lybekkerne.«

Her drejer det sig om en henvisning til en historisk begivenhed, slaget på Eglaenge 1535.

Andre steder bliver det folkloristiske stof iklædt en poetisk sprogdragt:

»Rokkestene: Klippestykker der vugger Historien i Søvn, og imidlertid fortæller Sagnet om de Underjordiske dernede under Granitens haarde Gjænger.«

En særlig forkærlighed har Drachmann haft for at læse og notere gravskrifter. Man kan vanskeligt tænke sig andet end den rene kuriositet som motiv for at optegne disse, der ganske vist dengang var længere end nu er brugeligt og undertiden kunne indeholde (ufrivillige) pudsigheder som den sidste af de følgende:

»Her hviler i Fred Kvaseskipperen Morten Andersen. Een Søn og een Datter med Moderen græde, naar derud til Faderens Død de træde. Een Søn og 2 Døtre før ham gik heden og savned ham derfor ikke herneden. Du ønsked vort Vel at fremme, og derfor vi dig aldrig skal glemme. Svanike K.«

»O, Forsyn, engang skal du aabenbare os, hvorfor du dræber Uskyldige.« (Svaneke).

»Til Graven vi nu har leveret
En liden rask og munter Dreng,
Han i sin spæde Ungdoms Dage
blev henlagt i sin Brudeseng.
Nu lever han i Himmerig
Iblandt Guds Engle glædelig.
Samt modtog ham en Søster.
I Aaret 1838. Fornyet 1857.« [Neksø].

www.vang-hansen.dk

Bornholmske Samlinger, 35. Bind, Rønne 1957

Og endelig:

»Her hviler min Kone A. M. Christensen der i 43 Aar delte Sorg og Glæde med mig som en tro Ægtefælle, da hun i sit 63 Aar maatte uskyldig Døden lide paa Grund af Ungdoms Uforsigtighed. Nu hviler hun i den søde Fred, og bliver ikke overkjørt mere!« [Neksø].

Efter en tradition er sidstnævnte indskrift sat af den kendte original, postbud mellem Rønne og Neksø, Peder Mark, hvem Drachmann også omtaler med en kort bemærkning, over sin kone.

— Endelig er der nogle betragtninger over det bornholmske sprog, som ikke ser ud til at have voldt Drachmann større forståelsesvanskeligheder, men derimod fortryllet ham. Han har haft sans for og også udnyttet dets poetiske kvaliteter, således kaldte han jo sin første hustru med det bornholmske ord for barn: Belli. Notaterne indskrænker sig ellers til følgende, strøet rundt i notesbogen:

»Bornholmerne kalder uægte Børn: Kærlighedsbørn, hvor kjønt.

Smilehuller: på Bornholmsk: Latterdale.

Stene: på Bornholmsk: golde Faar.«

— I et ovenfor citeret brev fra 1868 forekommer ordet »Krugen« i stedet for den ægte bornholmske form »krâuijn« om gæstgiveriet. Samtalen fandt sted i Allinge, og Drachmann har øjensynlig været ude for en rent svensk (bosat) fisker, eller et eksempel på en svenskpåvirket nordlandsvariant af bornholmsk. Den skånske variation af svensk o, som i »krog« — kro, er meget lukket, og kunne let af Drachmann opfattes og gengives som u.

I et andet brev fra 1868 taler Drachmann om Almindingen som »Landets (Bornholmsk for Øens) eneste Skov«, hvor han har bidt mærke i en for bornholmsk karakteristisk sprogbrug: her på landet = her på øen; en sprogbrug, der forøvrigt også kendes fra andre danske øer.

Endelig i et brev af 16. juli 1869 forklarer Drachmann fiskerudtrykket »i Vrag«: »som det hedder, dvs. gå ud i rum Søe og fiske, medens de driver hele Natten for Taklet alene.«

— — —

Bornholm var kun en *episode* i Drachmanns liv. Øen havde utvivlsomt mere at betyde for hans tegne- og malerkunst end for hans digtning. De mange skitser i notesbogen forekommer mig at tyde på, at hans talent i kunstnerisk retning var større, end sagkundskaben almindeligvis vil gøre det til (se f. eks. Bornholmernes Land II 1944 s. 58). En eftersporing af bornholmske motiver i Drachmanns digtning er foretaget af Stub-Jørgensen i »Jul på Bornholm« 1949 s. 10—11. Den personlige tilknytning blev jo afbrudt med skilsmissen 1875.

For Bornholm kom Drachmann til at betyde uhyre lidt; det blev Skagen, om nogen dansk landsdel, der kom til at nyde godt af hans berømmelse. Men så meget mere grund er der til at pege på den forbindelse mellem Drachmann og vor ø, som vitterligt er dokumenteret, og som trods alt har sin store værdi at erindre og udbygge med oplysning om eventuelle hidtil ukendte eller upåagtede enkeltheder.

www.vang-hansen.dk

Bornholmske Samlinger, 35. Bind, Rønne 1957

Amtmand Urnes Bornholmsbeskrivelse 1745

Ved *Aage Rohmann.*

Den i det følgende side 65—91 gengivne Bornholmsbeskrivelse findes i Rigsarkivet i København i pakke »D Kance. D. 102 a. Efterretninger om Købstæderne og Amterne, indsendt i Henhold til Oversekretærens Skrivelse 1743, 6. April.« — Bornholmsbeskrivelsen består af to hefter i kvart; det ene er forsynet med et løst omslagsblad med påskriften »Bornholms Øe og Amt« og indeholder en fuldstændig Bornholmsbeskrivelse; det andet hefte ligger for sig under afsnittet: Sjællands stifts købstæder. Det er blot en på enkelte punkter lidt udvidet gentagelse af stykket om købstæderne i den almindelige Bornholmsbeskrivelse. Beskrivelsen er forfattet af amtmand Johan Christian Urne, og begge hefter er skrevne med hans hånd. — Samtlige disse efterretninger om købstæderne og amterne var egentlig bestemt til at danne grundlaget for et planlagt topografisk værk om det dansk-norske rige, et værk, som skulde have været udarbejdet af kancellisekretær Erich Jessen, hvorfor disse indberetninger også hyppig nævnes »Jessens relationer«.

Erich Johan Jessen eller Jessen-Schardebøll, som han også skrev sig, var født 1705 i Jevenstedt ved Rendsborg, hvor faderen var sognepræst. Han studerede først teologi, men rejste 1732 til Jena for at studere jura. 1735 blev han assessor i Hofretten i København, 1737 sekretær ved Generalkirkeinspektionskollegiet og 1739 sekretær i Danske Kancelli; 1746 blev han generalkirkeinspektor, en stilling, han beholdt lige til sin død 1783. Som embedsmand savnede Jessen et værk, hvori man kunde finde oplysninger om de forskellige landsdele og byer, og han begyndte derfor at samle på topografiske oplysninger rundt omkring fra riget; »at skaffe mig saa god Kundskab som mueligt om de kongelige Riger og Lande, for derved

www.vang-hansen.dk

Bornholmske Samlinger, 35. Bind, Rønne 1957

at gjøre mig desmere til Hans Majestæts Tieneste duelig,« siger han selv i fortalen til bogen om Norge, som udkom 1763 (hvorom nærmere ndf.).

I begyndelsen af året 1743 kom han ved en samtale med Carl v. Holstein, der var overkrigssekreterer og første deputeret ved Admiralitetskollegiet, ind på dette emne, savnet af et topografisk værk over Danmark og Norge. C. v. Holstein bifaldt »de Danske Publicisters Ønske om at faae bragt til Veie en fuldstændig Landsbeskrivelse over Kongens Riger og Lande« og anmodede Jessen om at meddele ham en skriftlig betænkning over, hvorledes han mente, et værk af denne art bedst kunde indrettes.

Nogle få dage efter havde Jessen et udkast færdigt, som Carl v. Holstein tog med til Ledreborg til sin broder Johan Ludvig v. Holstein, der var oversekretær i Danske Kancelli, første generalkirkeinspektor og desuden præces i Videnskabernes selskab og patron for Universitetet.

Da brødrene Holstein nogle dage efter var vendte tilbage til København, blev Jessen kaldt til Johan Ludvig v. Holstein for at drøfte udkastet og blev af denne opmuntret til at udarbejde en sådan beskrivelse af begge rigerne. Efter nogen betænkning påtog Jessen sig arbejdet på vilkår af »at mig maatte gaaes til Haande med de dertil udfordrende Efterretninger, samt Medhielps Midler og Hænder«.

Sagen blev derpå forestillet kongen, Christian den Sjette, »som viiste et allernaadigst Behag over dette Forehavende, og tillige befalede, at nysbemeldte det danske Cancellies Chef skulde kræve og indhendte de fornødne Efterretninger fra Stifterne og Amterne i begge Riger«. Endvidere blev der givet Jessen adgang til arkiverne og løfte om understøttelse til arbejdet med fornødne medhjælpere.

Jessen opsatte så en række »Spørsmaale og Poster, som skulde forsendes til Besvarelse og Oplysning i Stifterne«. Denne liste forelagde han først historikeren gehejmearkivar Hans Gram, som godkendte den, men yderligere føjede to poster til (nr. 37 og 38 i nedenstående liste). Derefter blev listen forelagt den ligeledes stærkt topografisk interesserede hofpræst og

JOHAN CHRISTIAN URNE
født 5. marts 1705, død 12. april 1787,
amtmand på Bornholm 1740—1778

www.vang-hansen.dk

Bornholmske Samlinger, 35. Bind, Rønne 1957

professor Erik Pontoppidan, der yderligere tilføjede de to sidste poster (nr. 39 og 40). —

Desværre er det ikke lykkedes mig at finde noget eksemplar af denne spørgeliste, som er skrevet og udsendt fra Kancelliet, hvorfor den gengives her efter en afskrift, vedlagt en af de jydske besvarelser. Retskrivningen er altså hverken Jessens eller kancelliskriverens, men den lokale skrivers. Forhåbentlig kan læserne dog klare hans noget personlige stavemåde. — Spørgelisten ser altså således ud:

1. Stiftets rætte Grændser i Nord, Øster, Sønder og Vester, og i hver Kandt at nafngive de yderste Grændse-stæder, hvad endten det er en Bye, Gaard, Øe eller Vand.
2. Dets strækning i lengden og breden, nemlig hvor mange danske miile der er fra et vist forommelt yderste stæd fra Sønder til Nord, og fra Øster til Vester.
3. Stiftets *Situation* og almindelige beskaffenhed, det er om det bestaaer af fast land alleene eller Øer tillige, om landet er indskaaret med Fiorder, bugter og Viiger, og paa hvad stæder, om igiennem skaared af mange strømme, Aaer, Søer og Moratser, om det er ievnet eller bierget og klippigt, om der er meget Skou og hvad slags; Jordens beskaffenhed, om dend er frugtbar eller ufrugtbar, om meere Kornlande end Enge og Maaser; om der ligger iord udyrked, og af hvad gyldig aarsag; om der er mange heeder, hvor, hvor store, til hvad nytte de ere, og om de ej kand nyttes bedere; om nogen synderlig slags iord findes j Amptet, hvor og hvor til det bruges, eller kand bruges, om der er sand-flugt eller flyve-sand, om dend er gammel, og allereede har giort stor skade, om der er giort nogen antalt til at dempe dend.
4. Det samme som No. 3 om Amptet *in Specie.*
5. Hvad slags Korn j Amptet voxer, j hvad mengde, om meere end til egen fornødenhed, og om der kand sælgis, og udføris.
6. Item hvad slags Træfrugter, om j overflødighed, til hvad fordeel.

7. Om Indvaanerne giøre salt til egen og andres fornødenhed, paa hvad stæder.
8. Om der er mange dyrehauger j Amptet, hvor og hvilcke de største.
9. Item Stutterie, hvor og hvilcke de vigtigste, til hvad fordeel.
10. Item Biehauger, og andre saadanne indrætninger, og til hvad fordeel de anvendis.
11. Hvad slags *Mineralia* og *Naturalia* edel og u-edel, saa som: Erts, steen, Marmor, Perler, Glas, steenkul *pp.* baade af Jorden og haved falder, j hvad *quantite* og *qualite*, og om nogen benytter sig der af.
12. Hvad slags Vilt, fiirfødet og fugle Vilt, om j stoer mengde, og hvilcket j største; det samme om *Insecter.*
13. Hvad slags *Creaturer*, tamme dyr p: som før, og hvor paa Indvaanerne meest ligge Vind, og har største fordeel af.
14. Havets *Producter*, hvorj de bestaaer, hvilcke de fornemmeste; om de ræt benyttis, og hvorj dend største og vigtigste fangst bestaaer.
15. Om der er miile Pæle over alt, eller hvor heldst.
16. Hvorledis luften og Veirligt gemeenlig er beskaffen, hvilcket der er frugtbarest, og hvilcket skadeligst for Mennisker og Frugter.
17. Hvad slags store sygdomme meest regierer j Landet, om de ere farlige, smitsomme eller icke, saa og hvad slags urter og andet Landet giver fra sig, som kand være tienlig imod saadanne sygdomme, om nogle besynderlige Urter og rare Vexter findes, og om noget er bekiendt om deris Kraft og brug j *Medicin*, Farverie, *etc. etc.*
18. Indvaanernis Egenskaber, *Inclination*, og ungefærlige Tal; hver Ampts og Kiøbstæds døde og føde; nogle af de sidste aar.
    Dernæst behøvis af et hvert Ampt, en saa *tilforladelig* som Fuldstændig forteignelse, nemlig Navne og Tal.
19. Paa alle Skove, Kongelige og *Particuliere*, en hvers ungefærlige størelse, strækning, *Situation* og sort.
20. Paa alle Øer og Holme, stoere og smaae, beboede og ube-

www.vang-hansen.dk

Bornholmske Samlinger, 35. Bind, Rønne 1957

boede, ingen undtagen med en kort beskrivelse, om en hvers beliggende, form, storhed og beskaffenhed, j anledning af dend 3die Post, saa og hvor stærck de ere bebyggede, og om der kunde leve fleere, j fald een eller anden Indrætning skeede, eller et *obstaculum* blev borttaget.

21. Paa alle Fiorder, deris Indløb, storhed og udbreedelse paa *determinerte* stæder; om der ere Fiorder, Viiger og havets Indløb saaledis beskaffen, at de ved oversvømmelse skader Landmanden, eller at de ved et snevert Indløb kunde demmes og afskillis fra havet, saa der blev tørt land.
22. Paa alle strømme og Aaer, hvor en hver har sin oprindelse, *Cours* og udløb, og hvor mange mindre hver større tager til sig og paa hvad stæd, og om de ere Fiskeriige, hvor meget, og hvad slags Fisk, om de have været, ere, eller kunde blive *navigable,* og om det var til nogen *Provintzes* kiendelig fordeel, j fald slige Aaer kunde beseigles med baade.
23. Item paa alle Søer, stoere og smaae, om og hvilcke ere Fiskeriige p. som før.
24. Paa allerheldst merckværdige Kilder j Amptet, af hvad natur de ere, og hvor heldst de ere beliggende.
25. Item paa de største Bæcker og *Moradser,* om der ere Kiære eller Elle-Moeser eller Moradser af det slags som kunde ved igiennem skaarne vandrender udtøris og giøris til Agre eller Eng.
26. Paa alle Klipper, bierge og dale, med hvis *remarquable* ved dennem findes.
27. Hvad andre *Curiositeter* og Merckværdigheder j Amptet findes, og hvad besynderligt det har frem for de øfrige omliggende Ampter.
28. Paa alle havne, deris beliggenhed, og hvilcke ere de største og tryggeste.
29. Paa alle Told- Lose- og Lade-stæder med forklaring om deris beliggenhed og *distance* fra dend nærmeste Kiøbstæd.
30. Paa alle Kong(elige) Slotte, med en kort beskrivelse om deris størrelse og beskaffenhed, paa hvad stæd og hvor nær de et paa de nærmeste Kiøbstæder ere beliggende.

31. Paa alle Herreder j Amptet; Item paa alle Tingstæder.
32. Paa alle Rytter *Districter,* hvor af de bestaaer, og hvilcke støcker der af nu er eller tilforne har været henhørende til Amtet.
33. Om visse stæder j et andet stift beliggende, hører under dette stifts *civile Jurisdiction* og hvilcke.
34. Ligeledis som under dette stifts geistlige *Jurisdiction* henhøre.
35. Forteignelse paa alle Grevskaber, *Baronier,* Herre og *Proprietarie* Gaarder og hvilcke af de sidste ere stamhuse; hvilcke *Familier* tilhørende; hvad slags bygning, der er paa Herregaardene, om gammel eller nye, og om mand veed af hvem dend er bygt, om slige stæder og Herregaarder haver haft andre navne tilforne, hvad de da j fordum tiide ere kaldede og naar navnet er forandret.
36. Navn og Tall paa alle Kircker og andre *Publique* bygninger i hver Kiøbstæd, og deris ungefæhrlige beskaffenhed, med en hver Kiøbstæds Vaaben eller Signete som tryckis j rødt lack paa samme forteignelse med dets korte beskrivelse, saa vel som om dets oprindelse og ælde.
37. Een Kort forteignelse paa gamle Konge Breve eller *Privilegier* som een hver Kiøbstæd kand have j sit *archiv.*
38. Om nogen *Antiquitæter* findes j Amtet, j hvad Sogn, paa hvad stæd etc. om der om vides at nogen *Auctor* ex gr. *Olaus Wormius* eller andre Vore skribentere kunde have mældet, om sligt er *acourat,* eller hvad der udj kand være feilet.
39. En forteignelse paa de rareste ord og Talemaader j sproget der udj Amtet, og deris betydning j andet brugelig dansk, hvilcken mand heller ynsker vidtløftig end for kort.
40. Ligeledis en forteignelse paa *Nomina Propria,* nemlig Mand og Qvindfolcke Nafne, som ere ej andenstæds og over alt almindelige.

Denne spørgeliste blev så fra Danske Kancelli sendt ud til samtlige stiftamtmænd (under hvem stiftets købstæder jo sor-

www.vang-hansen.dk

Bornholmske Samlinger, 35. Bind, Rønne 1957

terede) og amtmænd i Danmark og Norge med anmodning om besvarelse. Herom melder »Ober Secretererens Brev Bog for Aar 1743 og Aar 1744 (Da Canceli)«:

> Stiftbefalingsmændene i Danmark og Norge, at indsende deres svar paa medfulgte spørsmaale, ang. Stiftets Egenskab og Beskaffenhed.
>
> *S. T.*

Som der behøvedes, at mand om et hver Steds og *districts* Beskaffenhed, Art og Egenskab udi Hans *Majts* Riger og *Provincer* havde nogen forklarlig og tilforladelig Kundskab og Efterretning, Saa er til den ende opsat indsluttede *Puncter* og Poster, dem Jeg herved skulle have *N. N.* tilstillet, med tienstlig begiering, at de jo før jo heller ville give sig den umag, og lade sig være angelegen, deels under egen gode *direction*, deels og ved andre *habile*, og om Stiftet samt de dem allernaadigst anbetroede Amter (Amt) kyndige og erfarne Mænd, at lade forfatte en ganske udførlig, og heller vidtløftig, end kort, beskrivelse og efterretning, om enhver i sær af optegnede spørsmaale og *Puncter*, og det saaledes, at den 1ste, 2den, 3die, 33te, 34te 36 og 37 *poster*, som *in genere* angaar heele Stiftet og dets Kiøbsteder, for sig selv alleene blev afhandlede, men om de øvrige *quæstioner concernerende in specie* Amtet (Amterne) *à parte Relation* maatte meddeeles, og hvorved ellers *N. N.* behagelig ville endnue tilføye, hvis videre *Curiosa* og merkværdigheder udie Stiftet eller Amtet (Amterne) kunde forefindes, og ikke under de *communicerede Puncter* maatte være berørt, saasom det altsammen hensigter til Hans *Majts*. Behag og fornøyelse samt *Publici* nytte. Da Jeg udi øvrigt maatte end ydermeere have erindret, og tienstligst (allertienstligt) anmoedet, at disse i saa maader begierte Efterretninger saa betiids maa indsamles og blive sammenskrevne at de ved *Michels* dags tiider nestkommende til det Danske *Cancellie* kunde blive indsendte.

Canc., i Kiøb. d. *6 Aprilis 1743.* Jeg forbl. etc.

J. L. v. Holstein.

Ligesaadan et Brev blev under samme dags *dato expederet* til efterfølgende Stiftbefal. i Danmark.

Geheime *Conferentz* Raad *Gersdorff* over Siellands Stift.
— — — *Rantzau* over Fyen og Langeland.
Geheime Raad *Raben* over *Lolland* og Falster.
— — *Gabel* over *Riber* Stift.
— — *Guldencrone* over *Wiborg* Stift.
Stiftbefalingsmand *Baron Holck* — *Aalborg* Stift.
— *Bentzon* — *Aarhuus* Stift.

Ligesaadan et brev blev den 13de *ejusdem* tilskreven Stiftamtmændene i Norge.

General Major Rappe — Aggershuus Stift.
Grev *Reuss* — *Christiansands* Stift.
Stiftbefalingsmand *à Möinichen* — *Bergens* Stift og
— *von Nissen* — *Trundhiems* Stift.

Alle Amtmændene i Danmark og Norge, Anl. *notitz* af nestomskrevne.

S. T.

Som der behøvedes at mand om et hvert steds og *districts* Beskaffenhed, Art og Egenskab udi H. M. Riger og *Provincier* havde nogen forklaring og tilforladelig kundskab og Efterretning, saa er til den ende hosfølgende *Puncter* og Poster opsatte, dem Jeg *N. N.* hermed ville have tilstillet med tienstlig Begiering, at de jo før jo heller ville giøre sig umag for, deels under egen *direction*, deels og ved andre *habile* og om Landet erfarne Mænd i det (de) dem allernaadigst anfortroede Amt (Amter) at lade forfatte over et hvert Amt i sær, en heller ganske udførlig end kort Beskrivelse og Efterretning, om enhver i sær af de optegnede Spørgsmaale og Poster, item at de ville behage at tilsette hvis videre *Curiosa* og merkværdigheder i det dem allernaadigst anfortroede Amt (Amter) maatte findes, omendskiønt spørsmaalene ikke skulle give anledning dertil, saasom det altsammen sigter til *Publici* nytte, da jeg udi øvrigt maatte

www.vang-hansen.dk

Bornholmske Samlinger, 35. Bind, Rønne 1957

derhos have erindret, at disse i saa maade begierte Efterretninger, saa betiids maa indsamles, og blive sammenskrevne, at de ved *Michels* dages tiider nestkommende til Det Danske *Cancellie* kunde blive indsendte, Der Jeg stedse forbl. *etc.*

Canc. i Kiøb. d. 6te *Aprilis* 1743.

J. L. v. Holstein.

Under 13de *ejusdem* blev Amtmændene i Norge tilskreven om samme ting.

Resultatet af denne indsamling af topografisk materiale kom desværre ikke til at svare til forventningerne. Jessen skriver selv derom: »Med de fra Stifterne og Amterne forventede Efterretninger gik det noget missligt: nogle komme det følgende Aar, andre senere; nogle indløbe først efter gientagne Erindringer, andre bleve ganske ude: alt som Stedernes eller andre Aarsagers Ulighed det forvoldede. De indløbne Efterretninger befandtes og adskillige; nogle vare meget gode og udførlige, nogle maadelige, andre meget tørre: formodentligen som enhvers Forfatter havde Indsigt, Lyst og Tid til at besvare og føre dem i Pennen.«

På de fra Danmark indløbne besvarelser kunde der ikke forfærdiges nogen fuldstændig beskrivelse. Jessen vendte sig derfor mod Norge, hvorfra han havde fået fyldigere materiale, og hvorfra det lykkedes at skaffe dygtige medarbejdere. Og i 1763 udkom et stort kvartbind: »Det Kongerige Norge fremstillet efter dets naturlige og borgerlige Tilstand ved Erich Johan Jessen-Schardebøll. Tom. I.« — Mere kom ikke; udgivelsen blev for kostbar i forhold til efterspørgslen.

Vi vender nu tilbage til amtmand Urnes indberetning fra Bornholms amt. Johan Christian Urne, født 1705, var sekretær i Tyske Kancelli, da han 1740 blev udnævnt til amtmand på Bornholm. Amtmandsstillingen her havde til da været forenet med kommandantstillingen, der naturligvis varetoges af en militærperson. Urne havde derfor i sine første amtmandsår

fuldt op at gøre med at ordne den civile administration og udskille de civile sager fra de militære, hvad der med de særlige militære forhold på Bornholm ikke altid var så let. Hertil kom, at han, da han modtog oversekretererens skrivelse, foruden af arbejdet med de almindelige amtmandsforretninger var optaget af at forberede salget af de kongelige fæstegårde på Bornholm til selveje. Det var ham derfor ikke muligt at udarbejde besvarelsen indenfor den tidsfrist, der var sat i skrivelsen fra Danske Kancelli. Det blev hverken til Mikkelsdag 1743 eller 1744, at indberetningen kom. Først i 1745 indsender Urne sin Bornholmsbeskrivelse, ledsaget af følgende brev:

Deres *Excellence*,
Herr Høy og Velbaarne Geheime-*Conferentz*-Raad,
Høyst[b]ydende Herr Ober-*Secretaire*.

Herved fremsendes underdanig-hørsomst de mig ved Deres *Excellences* naadige Skrivelse af 6te *April a. pr.* anbefalede Effterrettninger paa adskillige forelagte *Puncter* og Poster angaaend[e] dette Lands Beskaffenhed. Det haver udfordret megen Skriven samt Tids Anvendelse for at søge hos Vedkommende efter hver *Postes* Natur de behøvende Oplysligheder; dernæst at faae saadant indhændtet, samtlige *Collectanea* i vedbørlig Ordning bragt, deraf det nyttige *excerpert*, udi et *Concept* sammenskrevet, og endelig *munderet*. Hos nogle Personer, som ieg hafde anmodet om *Communication*, af een [eller] anden Effterrettning haver dend forhaabede Redebonhed, herudinden at gaae til Haande, slaget feil, dessen Forvæntende haver og til Deels foraarsaget mig Ophold: Altsaa maae jeg hermed underdanig bede saavel om *Excuse*, at det dermed haver staaet saalænge hen, saaog at dette mit ringe Arbeide maatte finde, formedelst Deres *Excellences* høyformaaende *Recommendation*, Hands Kongelige *Majestæts* allernaadigste Velbehag. I øvrigt skal ieg ikke undlade, hvad mærkværdigt ieg i

www.vang-hansen.dk

Bornholmske Samlinger, 35. Bind, Rønne 1957

det Tilkommende maatte bringe udi Erfaring og Kundskab, ligeledes at *colligere* og underdanigst at indsende.

Med ald *Submission* og fuldkommenste *Respect* forblivende

Deres *Exellences*
og Høystbydende Herr Ober-*Secretaires*
underdanigYdmygste
Tienner
Rønne
dend 17de *Apriils*
Anno 1745.

J. C. Urne.

Foruden skrivelsen til amtmændene må Urne også — gennem stiftamtmanden — have modtaget skrivelsen til stiftamtmændene. På grund af Bornholms afsides beliggenhed var det nemlig ordnet således, at amtmanden i det daglige varetog stiftamtmandens forretninger. Og følgelig har stiftamtmanden ment, at det tilkom Urne at besvare forespørgslen for de bornholmske købstæders vedkommende. Dette er grunden til, at købstæderne foruden under Bornholm i almindelighed er beskrevne i et særskilt hefte. — At Urne har modtaget skrivelsen til stiftamtmændene, fremgår forøvrigt af hans bemærkning om, at arbejdet måtte finde »Hans Kongelige Majestæts allernaadigste Velbehag« i det brev, som ledsager hans indberetning. Kun i skrivelsen til stiftamtmændene var det nævnt, at arbejdet skulde tjene »til Hans Majestæts Behag og fornøyelse«.

I Kancelliets skrivelse var der, som vi så, givet amtmændene anvisning på at skaffe de efterspurgte oplysninger gennem »andre habile og om Landet erfarne Mænd«, og det fremgår af de bevarede indberetninger, at de ofte ligefrem har ladet spørgelisten gå videre til præster og herredsfogder, byfogder og borgmestre og så blot indsendt disses besvarelser, eventuelt ledsaget af en summarisk oversigtsbesvarelse. — Urne har — som det fremgår af hans brev — samlet oplysninger på lignende måde; men han har sammenarbejdet disse oplysninger

til en virkelig Bornholmsbeskrivelse og ikke indsendt de lokale besvarelser. Desværre, for der har i disse lokale indberetninger sikkert været meget af interesse, som der ikke er blevet brug for i Urnes Bornholmsbeskrivelse. Men alle disse indberetninger er gået tabt. — Fra Vester-Marie sogn kendes dog i afskrift en sognebeskrivelse fra 1744 af pastor E. Halsen; det er formodentlig en genpart af den, han har sendt Urne.

Urnes besvarelse dækker vel på det nærmeste, hvad Jessen havde brug for til omtalen af Bornholm i sit planlagte værk. Der foreligger da også i håndskrift på det Kongelige Bibliotek i København et udkast til »Bornholms Øes Beskrivelse« fra Jessens (og hans medarbejderes) hånd, udarbejdet på grundlag af Urnes indsendte beskrivelse.

Sit løfte om at skaffe og indsende yderligere oplysninger om Bornholm kom Urne i rigeligt mål til at indfri. Men det blev ikke Jessen, der kom til at gøre brug af det, men Laurids de Thurah og Erik Pontoppidan.

Den kendte arkitekt og generalbygmester generalmajor Laurids Lauridsen de Thurah (1706—59) samlede materiale til et mægtigt topografisk værk over hele Danmark, og som en prøve udgav han i 1756 sin statelige Bornholmsbeskrivelse, hvortil Urne har fremskaffet en meget stor del af stoffet. — I 1758 udkom yderligere beskrivelser af Samsø og Amager. Så standsede hans tidlige død 1759 dette arbejde.

Det blev Erik Pontoppidan, der tog arbejdet op med at udarbejde det topografiske værk om Danmark, som Jessen havde lagt til side. Pontoppidan havde, som vi så, fra første færd været interesseret i arbejdet og været med ved udformningen af Jessens spørgeliste. Efter i en kortere årrække at have været biskop i Bergen blev han 1755 prokansler for Universitetet og tog nu fat på arbejdet med Danmark, mens Jessen arbejdede med Norge. 1763 og 1764 udkom de to første bind af »Den Danske Atlas«. Ved hans død i december 1764 så det ud til, at også dette værk skulde gå i stå; men det lykkedes forlæggeren at få Pontoppidans svoger Hans de Hofman til at påtage sig udarbejdelsen af resten. 1767 udkom tredie bind, der lå næsten trykfærdigt ved Pontoppidans død; i dette bind findes afsnittet

www.vang-hansen.dk

Bornholmske Samlinger, 35. Bind, Rønne 1957

om Bornholm, hvortil Urne foruden almindeligt topografisk stof har bidraget med et helt afsnit om bornholmske mineralier. — Hans de Hofman førte værket til ende; i 1781 kom det syvende og sidste bind af Den Danske Atlas.

Hvad den til Urnes Bornholmsbeskrivelse vedføjede fortegnelse over bornholmske ord og talemåder angår, blev der ingen brug gjort af den. Den kan også kun bruges med stor forsigtighed. Der er alt for stor usikkerhed i gengivelsen af ordenes form, som ofte hverken er rigsmål eller folkemål. Men det er al ære værd, at Urne har tilvejebragt så stor en samling. I de fleste danske indberetninger er der gjort meget lidt ved dette spørgsmål. — En halv snes år senere tager Urne arbejdet med bornholmsk folkemål op igen, måske med henblik på Thurahs Bornholmsbeskrivelse; men Thurah har intet medtaget om sproget på Bornholm. Urne udarbejdede i 1755—57 en langt mere omfattende ordsamling og desuden en lille afhandling om udtalen. Urne har nu fået langt større kendskab til bornholmsk mål, selv om også denne samling viser usikkerhed i opfattelsen på adskillige punkter. Helt hjemmevant i bornholmsk folkemål blev Urne næppe nogensinde.

Bornholms Øe og Amt

1. *Bornholm* eller, som andre skriver, *Borringholm* eller *Bordingholm* indbefatter et eeneste Amt og er et Eiland[1], beliggende udi Øster-Søen under dend 55de Grad, 20. *Minuter Latitudinis*[2]. Det nærmeste Faste-Land der omkring er dend Skaanske Vall[3] og dernæst dend *Pommerske.*

2. Dessen[4] Strækning i Længden er paa det største fra *Nord-Nord-Vest* til *Syd-Ost,* nemlig fra *Hammeren* og til Odden imod *Broers*-Rif udi *Paulsker* Sogn, som rægnes for 7. Miile. Breeden fra *Synden* til *Østen* eller fra *Rønne* Kiøbstæd til *Suaneke* Kiøbstæd rægnes for 4. Miile.

3. Landet er mæget ujævnt, biærget og Klippigt, dog et Sogn meere eller mindre end det andet.

4. Fiorder findes her ingen af, men vel adskillige Bugter og Viiger.

5. Det er heller ikke igiennemskaaren af nogen Strøm; men smaae Aaer ere her nogle af; dog tørres de fleeste ud om Sommeren.

6. Søer findes her ingen af sønderlig Betydenhed undtagen 2de. Dend ene kaldet *Hammer*-Søe, ved *Hammershus* beliggende, og dend anden *Borre*-Søe udi Almindingen. Hvorom siden mere.

7. Moradser ere ligeledes ingen synderlig store her.

8. Skovene ligger ligesom Bønder-Gaardene hist og her omkring strøede, ere derfore ikkuns gandske smaae. Dend største er Hands *Majestæt* tilhørende og kaldes *Almindingen,* som er med Skiæl-Steene ompælet, saa at man kand kiænde dessen[4] Grændser, dog i øvrigt ikke indlukt, men til Fælles Græssgang for Landets Indbyggere. Saa haver og her det store Vildt sit meste Tilhold om Vinteren, til hvilken Ende visse Læss Høe

www.vang-hansen.dk

Bornholmske Samlinger, 35. Bind, Rønne 1957

bliver aarligen gotgiort og derhen sændte. Bemeldte *Almings*-Skov er vel tæmmelig stor nok i sin Viide, men ikkuns tynd begroed og mest med smaae Træer.

Skovene bestaaer af Eeg, Aven-Bøg, Aske, Asper, Linde, Elle og Almer. Olden-Eeg findes gandske faae, men Bøg med Bog på ikkuns 2. à 3. Stykker.

9. Jordens Frugtbarhed er paa sine Stæder ret god, besønderlig naar dend bliver tilbørligen behandlet, faaer sin Giødning, og ei for meget kaalde vaadefulde Aaringer indfalder; thi udi sidste *Casus*[5] gaaer Sæden meget bort, formedelst Jorden er desforuden her paa Landet meget fuld af Qvæll-Vande[6], som betager dend sin inderlige Varme, saaat Sæden ingen ret Fremgang kand faae, naar vaadefulde Aaringer tilslaaer. Slige Jorder kaldes her *Swall*-Jord[7]. Enges-Bonden[8] og Høe-Bierring er her paa Landet mindre end Sæds-Aulingen.

10. Moeser findes ikke synderlig store. Heeder ere her hist og her nogle, som kaldes Udmarker; Hvorpaa voxser smaat Lyng og Eene-Riis. Samme Udmarker bruges deels til at drive Qveeg og andre Indbyggernes smaae *Creaturer* paa, saasom Gæss, Faaer, Sviin *etc.*, tienner altsaa til et allmindelig Overdrifft, mæst for de omkring boende; Deels bruges bemeldte Heeder til Indbyggernes, hælst fattig Folkes Brændsel, idet at de derpaa rive Lyng, *item*[9] skiære Lyng-Tørv til deres Huusfornødenheder. Iblandt saadanne adskillige smaae Ud-Marker eller Heeder er een, som kaldes *Østre-* eller *Stoor-Lyngen*, strækkende sig tværs eller midt igiennem Landet fra *Hammershus* og Synden paa henimod *Nexøe*, følgelig af et temmelig vidt Begreb[10] og udgiør vel een 4de Deel af Landet. Dend bruges af meenige Landsens Indbyggere baade til Græssgang for deres *Creaturer* (skiønt ei synderlig meget Græss, men meere Lyng der voxser) saa og til Lyng-Rivning og Tørve-Skiær, ligesom forhen bemerkedes, og kand derfore saaledes næppe undværes. Een tæmmelig Deel af disse Udmarker er allerede bleven opbrudden og giort til Sædes-Land; der kunde og meer saaledes blive *cultiveret*. Men foruden at, formedelst de der sig befindende mangfoldige store Steene og Klipper i Jorden, god Tid og meget Arbeide udkræves, vilde det og

være meget betænkeligt at formindske Indbyggernes Fæe-Drifft og Ildebrændsel, hvilket sidste desuden siden nogle Aar er bleven meget dyrere og knappere at bekomme, helst for dend meenige og fattige Allmue.

11. Flyve-Sand findes ikkun i faae *Districter* her paa Landet, nemlig paa dend Vestre og Syndre Kant, men paa første Stæd ei af synderlig Betydenhed. Paa det Sidste haver dend og meest lagt sig, saa at de deraf fordum bedærvede Gaards Jorder ere nu moxsen[11] igien i brugelig Stand, saa gode som forhen. Det er alle saadanne Gaarde, som ligger ned imod Haved med deres Jorder. Dend største Skade er skeet paa dem i Synder-Herret udi *Paulsker* Sogn, og strekker samme Flyve Sand sig der i Øster og Vester een fuldkommen Miil. At der skulde være giort nogen Tid Forslag eller Prøve paa dends Dæmpelse, viides ikke; Men siden Forbudet ved dend allernaadigst udgangne Forordning af 25. *Nov.* 1720, at ingen maae oprive Mare-Halm, haver saadan Halm samt Lyng og Vier[12] der faaet mere Fredelighed til Fremvext udi Sand Bakkerne, hvorover Sanden bliver fast og overgroet, følgelig bevaret for Blæstens Magt. Ellers skal og *Rønne* Byes Vang paa dends Jorder og Enge, som ligger nærmest Byen og Strand-Bakkerne, have taget og endnu af og til ved stor Storm Veier lider Skade af Sand-Flugt, foraarsaget ved Gravning, deels til dend udi i forrige *Sæculo*[13] forsøgte *Fortification*[14] og Voldes Opførelse omkring *Rønne*, deels siden efter til Steen-Kulls Opdagelse. Heromkring voxser ingen Mare-Halm, det jeg har spurt, men vel Hvie-Riis[12] og smaae Torn. De andre Lov[15] pag. 982 ommeldte *Sorter* [*tilf. m. Jessens hånd:* nemlig Senner[16], Klittetag[17], Hielme, Slii[18] eller de Torne, som groe paa Strandbakken eller i Klitten mod Havet], ere alldeles ikke bekiendte her paa Landet.

12 a. Af Korn-*Sorter* voxser her: Hveede (gandske lidet), Rug, Byg, Haure, Erter, Vikker. Af Rug og Ærter udføres iblandt noget; af Vikker intet; af Byg stundum een Deel; men af Hauren anseenlige Qvantitæter[19]. Vikkerne anvendes mest til Hæste-Foder; Fattige Folk bruger og Meel deraf, mænget iblant Rug- eller Byg-Meel til Brød, som skal være temmelig

www.vang-hansen.dk

Bornholmske Samlinger, 35. Bind, Rønne 1957

vel smagendes, naar det bliver ret tillavet. Boghvede aules slet intet her, mueligens Jorden er for Vandkaald dertil.

12 b. Hørr og Hamp lægger Indbyggerne sig tæmmelig efter og kommer med begge Deele meget got fort, saa at mangen Een kand sælge deraf til andre i Landet; Dog er Mængden ei saa stor, at jo aarligen behøves fra fremmede Stæder indført.

Humle voxser alleneste i *Nexøe* Bye; Og i *Suaneke* en tæmmelig Mængde *Commian*[20].

Salt sydes her ingen Stæds, vides ei heller at være nogen Tid skeedt.

13. Dyre-Hauger findes her ingen, men udi dend sub No [8] oven*mentionerte*[21] *Allminding* holder sig Vildtet mest op, helst om Vinteren. Tilmed haver ingen *particulaire*[22] her paa Landet Jagt-Frihed eller Rettighed, undtagen hvad *Commandanten* og Amtmanden er allernaadigst forundt.

14. Stutterier holdes her ikke. I fordum Tid skal de Kongelige Lænns-Mænd have haft nogle Hæste-Haver, men nu sees ingen meere.

15. Effter Bier lægger sig nogle faae Præster og Bønder, somme af dem kand have 4, 5 til 6 Bie-Stokke eller Kuber i det høyeste. Stundum bliver de i haarde Vintere og Kaalde Foraaringer næsten alle lagt øde. Mød[23] *præpareres*[24] slet intet her. Vox og Honning udføres siælden, men forbruges til egen Huus Behov, saasom til Mad og Indsyltninger i Stæden for Sukker; *item* til Lægedom; Voxset til Kirke- og Begravelse-Lys, samt Vox-Stabler *etc.*

16. Her findes a) et Slags glimrende *Ærts-Materie,* som skalles fra hinanden, liig at ansee som *Marien*-Glass eller *Kobalt*[25], b) Svovel-Jord, c) Steen Kull, d) *Marmor,* e) feede og fiine Jord *Materier* af *differente*[26] Farver, saasom hvid, sort, rød, guul, blaae, grøn p.p.[27], som skal kunde tienne til adskilligt *e. g.*[28] dend hvide til *Tobacs*-Piber, dend røde til at blande Tiære med, i Stæden for saa kaldet Bruun Rødt, til at labsale[29] Huus-Tømmer og Gauler med. Dend Sorte kand (naar dend i Vand er bleven opløst) skrives med ligesom Blek. Dend guule bruger Bønder-Karle at farve deres allunede Læder-Væster med. Af dend Blaae kand Leer-Kar forarbeides. Ved Strand-

Bredden ere funden runde graae-Steene, hvilke, da de bleve slagne fra hinanden, fandtes derudi, ligesom Kiærnen i en Nød, ligge een liden Steen af Størrelse som en Kirse-Bær-Steen og somme større, kandtede og klare som en *Crystall,* derhos saa haarde, at dermed kand skiæres i Glass. Et Slags grof *Marmor* findes, hvoraf nogle *prætenderer*[30] at være mange i *Ibs* Kirke-Muur indsadte. Desligeste findes Jord af *Mineralisk* Blanding; saa og Mængde af gandske fiin, hvid Sand og kaldes *Meel*-Sand; Bruges til Deels af Pottemagerne, Ligesom her og Mængde af Pottemager Leer graves samt Karr forarbeides og udføres. Til Haand- og Seneps Qværner findes gode Steene. Steenkull opgraves, som Fattige Folk behielper sig til Deels med istæden for anden Indebrand[31]. Bemeldte Kull ere overmaade Svovelagtige, hvorfore Smeddene ei kand betienne sig af dem, efterdi Jærnet forbrændes derved. Dend her faldende Tørv er ligeledes meget ilde lugtende af Svovel. Fiire Slags Tørv bruges til Ildebrand 1) Kule-Tørv eller Klumpe-Tørv er dend, som graves i Tørve Moser og findes nogle Stæder særdeles god til at holde Ild og Varme med, fast som det tørreste Brænde. 2) *Pludder*-Tørv bliver med Fødderne i Gamle Tørve Grave sammenæltet af dend overblevne grumsede Tørve-Jord, lægges op paa Marken og afstikkes med Spaden i fiirkantede Stykker og saaledes tørret. 3) *Flad*-Tørv eller *Bred*-Tørv skiæres paa Tuede og moosagtige tørre Marker, og tages ikkuns dend øverste Skorpe, saavit Græss-Rødderne naaer. Dette er dend sletteste *Sorte* Brændsel, giver lidet Varme, men meest bare Aske. 4) Lyng-Tørv skiæres, hvor smaaet Lyng voxser, og bliver ligeledes ikkun dend øverste Jord-Skaarpe dertil brugt; denne brænder got nok, men blusser snart forbi.

Sorte og af det rette Slags Flinte-Steene findes her ingen; dog haver jeg selv antreffet i Steen-Giærder nogle store hvide og lidet rødladne Steene, skinnende som Iis, gandske haarde, og kunde deraf med Staal slages stærk Ild; de lode sig og glat slibe, snart som en Agat.

Ved Strand-Brædden skal og somme Stæder findes iblant noget Raff[32]; *item* nogle *oval-* og *Circul*-Runde Steene, som bruges til at Knuse Stort Salt med.

www.vang-hansen.dk

Bornholmske Samlinger, 35. Bind, Rønne 1957

Af Haved opkastes megen Tang, som henføres paa Sand-Jord Agre til Gjødning, hvorefter meget God Rug voxser.

Nok[33] graves her *Cement*-Steene; *item* et Slags kaldet Liim-Steene, hvoraf i fordum Tid skal være brændt Kalk og brugt til *Hammershuses* Slottes Oppbyggelse. Udi Jorde-Bogen findes, iblant andre Lande Gilde-*Specier*, somme Bønder-Gaarde ansadte for visse Læss Liimsteen, men nu omstunder anslagen til Penge à Læsset 10 Skilling.

17. Fiire-føddet Vilde Diur bestaaer her paa Landet af — store Hiorter og Hinder, Mange Harer, Nogle Ræve og særdeles Mangfoldige store og meget skadelige Vand Rotter, som næppe for een Snees Aar siden skal være kommen her paa Landet, *præsumerlig*[34] med Skiberomme[35] hidbragte. Derimod er her ingen Raae- og Daae-Vildt, ingen Ulve, Fisk-Aaddere, Grævinger[36], Maarer, Bruder[37], Mull-Varper og Eegerne.

Af allehaande Slags Fugle er her saasom: Vild-Ænder, hvoriblant et Slags Søe-Ænder, her kaldet Aae-Boer[38], som bærer dend herlige Æder-Dun; men Kiødet er Trandsmagende; af dennem findes større Mængde og kand bædre bekommes paa de omkring *Christiansøe* liggende smaae Øer, hvor omtalte Ænder mange Hundrede ligge paa deres Reeder saa tamme, at de fast lader sig gribe. Reederne, som ligger fulde med dend fiine Dun, bliver nogle gange om Aaret afplukket og er en *Revenue*[39] for *Commandanten* paa *Christiansøe*. Videre findes Snæpper, Skou-Duer, Kramsfugle, Dumpaper, Vakteler, mange Nattergale, endnu fleere Brokfugle, faae Vilde-Giæss, siælden Storke og Svaner, begge Slags giøre ingen Reeder her paa Landet; Mangfoldige Raager; Ravne, Krager, Ørne og smaae Falker *etc.*, men slet ingen Ager Høns.

18. Tamme Diur findes samme Slags af som udi de andre Danske *Provincier*. Hæstene falder her paa Landet større end de Norske, men ei slet saa store som de Jydske; ere *durable*[40], vel *proportionerlige*[41], og ikkuns faae til Ondskab genegen[42], saasom at være løbsk, stædsk[43] *etc.* Gode Kiør og Stude findes her, men ei ret store. Gæssene falder lidet større end de Siællandske. Hollænderier[44] og Skæferier[45] ere ingen her; dog sælges aarligen henved et par Snese unge Stude, stundum flere,

og det mestens til *Lybeck*. Desligeste føres een Deel Hæste ud. *Item* udføres aarligen temmelige *quantitæter* indsaltet Oxse-, Lamme- og Gaase-Kiød. Videre: Smørr, Æg, røget Flæsk, Høns, Tælle, Fiær, Lamme-Skind, Oxse-Huder, Hiemmegiort Linnet og Ulden-Tøy, hvoraf her adskilligt ret smukke *Sorter* flittig forarbeides, saasom til Mandfolke- og Qvinde-Folks-Klæder, Omhæng til Sænge, Bordklæder, Dyne-Vaarer og andet. Mange veed og selv at sætte vakkere *Couleurer* derpaa, baade stribede og eensfarvigte, saa man iblant skulde anse det for *Dantziger Etoffer*[46], *Sarger*[47] og *Camelotter*[48]. Ja, end ydermere har man og *Exempel* paa dem, der have selv giort Klæde; men *ordinair*[49] bestaaer deres Arbeide af fiine Valmeder[50], Fifskafter[51], Værgarn[52], Dreyel, Olmerdug, Bolster, Strømper, Vanter, Nattrøyer og deslige Huusfornødenheder; men deraf udføres siælden noget. *À parte*[53] *Fabriquer* ere her ikke oprettede; dog kommer man hos faae Bønder, ja, vel og Udbyggere eller Husmænd, hvor ikke een Væv staaer.

19. Af ferske Fisk er her: Gædder, Aborrer, Sudere, Skaller, Tobieser, Aal og Bæk-Ørreter, dog af alle disse *Sorter* ingen Mængde, derimod *Carusser* desto fleere; thi fast eenhver Bonde har ved sin Gaard een liden Dam eller Park, som egentlig bruges til Qvægets Vandning, hvorudi staaer *Carusser*, Kropper her kaldet. Kræbs og Karper findes slet ingen af. Hav-Fisk fanges rundt omkring Landet, saasom Sild, Torsk, Lax, Pivarer (Kaldet her Botter), Søe-Giædder, Reier og stundum smaae *Makrel*. Silden falder noget mindre og magere end andenstæds; Deraf saavel som Torsken bliver Landet *proviantered;* noget udføres og iblant. Laxsene bortsælges meste Parten til Kiøbenhavn færske, røgede og grøn-Saltede. Søe-Fiske-Fangsten skal have paa nogle Aar meget aftaget, som gamle Fiskere foregiver at komme deraf, det Øster-Søen er bleven overflødigere af Sæl-Hunde. Mueligens haver det med *Creaturerne* i Haved samme Beskaffenhed som paa Landet derudi, at ved een og anden Tilfælde, saasom haarde Vintere, Mangel paa Føde etc. kand ødelegge een Haaben af Yngelen eller og giøre Fiskene ufrugtbare.

20. Miile-Pæle har ingen Tid været sadte her paa Landet,

www.vang-hansen.dk

Bornholmske Samlinger, 35. Bind, Rønne 1957

saa at man heller ikke veed *accurat*, hvorvit et Stæd ligger fra det andet, men det rægnes ikkuns efter ungefærlig[54] Gisning.

21. Luften og Veierligt er omtrent af lige Beskaffenhed som i Siælland, *tempereret*, reen og Sund; dog vel noget kaaldere iblant; Og formedelst det er et mindre Eiland, kand de, synderlig paa visse Tider om Aaret, af Haved uddunstende saltagtige og kaalde Taager desto lættere udbrede sig over Landet og foraarsage adskillige Bryst-Svagheder, Hoste og Forkølelse, allerhelst naar snart derpaa følger hæfftig og *pernetrant*[55] Blæst, hvilket og ofte om Sommerens *arriverer*[56], men mæst udi Effter Høsten.

Skiønt Landet er ei af stoer *Circumference*[57], kand dog derpaa formærkes Forskiæl af Luftens Varme og Kulde udi een *District* frem for dend anden. Thi oppe i Landet, Norden paa at rægne, saasom i *Clemensker* Sogn holder Natte-Frosten om Foraaret længere ved end som nede imod Hav-Siden ved *Rønne;* Her kand og tiliger begyndes baade med at saae saa og at Høste endsom did oppe. *Ao.* 1735 d. 20de *Januarii* og *Ao.* 1737 haver her været uhørlig stærke Storm-Vinde, som kuldkastede Huse, Møller og store Træer i Skovene. Et par Aars Tid haver Luften været saa kold om *Michels*dags Tider, at Kirsebærene ere sprukkene i Haverne, *item* Æbler og Pærer samt andre Frugter ei haver opnaaet deres rette Størrelse og Modenhed. Vaar-Luften er gemeenlig meget umild og *penetrant* for Menneskene. Østlige Vinde holdes for de skadeligste baade for Menneskene og Frugter; derimod de Sydelige for de sundeste og frugtbareste. Somme Aaringer falder et Slags Dug, her kaldet Nimmer Dug *(germanice*[58] Meel-Thau), meget Skadelig for Sæden og Frugterne, saa at det er ret kiendelig, at hvor dend falder, vissner baade Sæden og Bladene paa Træerne, samt Frugterne fordærves.

22. Her haver (Gud skee Lov) ingen særdeles farlige eller smitsomme Syge eller Pæsten *grasseret* snart i 100de Aar. De mest gængsomme Svagheder ere *Colica* (Bæveren her kaldet), Skiørbug, Bryst-Sygdomme, Flod, Et Slags Værk i Fingerne, Tussebid kaldet, som dog ikkuns de giærne faaer, der arbeide paa Marken, og kommer formodentlig af, at de haver taget

med Hænderne paa Stæder, hvor enten Skruptusser, Æderkopper eller slige Giftige Orme haver kast visse Uhumskheder fra sig. Eller og kand det være en Torn eller Splint, de have faaet uformærket i Fingrene; Eller og at det er *Panaritium*[59]; Men i hvadsomhelst det end maae være, saa kand iblant slig een *Patients* heele Arm være gandske tyk opsvollen og lader ham ingen Roe Nat eller Dag med Værk. Videre er gængsom allehaande *Febres* eller Kaalden, som her kaldes *Rabben* eller Stifmoderen, item Bæstet; Videre: Rosen, her kaldet *Rosningen* eller *Utingen; Videre: Epilepsie; Arthritis*[60]; Fnat, som mangfoldige plages ilde med og iblant maa nok være Skab, thi heele Lægemet er betaget deraf, saa at ingen Klæder, hverken paa Fødderne eller Kroppen, kand taales; denne Sygdom befænger læt, men hvor dend først har faaet Indpass i et Huus, holder det hart at komme af med den igien, saa at mange gaaer hele Aaringer og længere dermed belæmret. Der skal findes gandske faae Mennesker, Unge eller Gamle, Fornemme eller ringe, der ei heraf haver været her plaget.

I øvrigt mærkes, at gemeenligen hvert For-Aar tilslaaes Menneskene en særdeles Svaghed, et Aar anderledes end det andet, der dog siælden er til Døden, og kaldes her Omgangs Sygen. Formodentlig foraarsages saadant ved de paa dend Tid af Jorden opstigende Dunster, da heele Naturen ligesom aabnes igien, efter at Vinterens Kulde haver holdt alle *Poros* tilsluttet[61]. Ligesom nu slige *Exhalationers Particuler*[62], som af Menneskene ved Aande-Drætten indtrækkes, kand være beskaffen og *differere*[63] fra hinanden et Aar meere og anderledes end et andet, *e. g.*[64] *være* Kaaldere, fugtigere, skarpere, mere *sulphurisk*[65], *Salpeterisk*[66] *etc.*, deraf kand da og *Differencen* imellem et Aars Svaghed fra det andet blive forvoldet; Hvortil kommer Vaarens skarpe, igiennemtrængende og foranderlige Vinde. I allmindelighed ere Indbyggerne af een stærk og munter *Complexion*[67], fra Ungdommen opvandte til Arbeide, og veed af ingen *Medicin* at sige, men bruger giærne *simple* Huus Midler *e. g.*[64] imod Kaalden Peber og Brændevin eller Eenebær-Olie, hvilke 3de *Species*[68] ere dend gemene[69] Mands *Penacée*[70] og *polychrest*[71] *Medicament* fast udi alle paakommende Syg-

www.vang-hansen.dk

Bornholmske Samlinger, 35. Bind, Rønne 1957

domme. Undertiden, naar de vill *confortere*[72] forbemeldte *Medicin*, mænges dertil Ingefær, Bøsse-Krut eller Svovel. De øvrige Huus-Lægedomme bestaaer af Hylde-Blomster, Hylde-*Syrop*- og Rødder, Malurt-Honning, Bukke-Blade, *Elline*-Rod[73], hvilken sidste sønderlig bruges imod *Colica*[74].

23. Urter voxser her alle Slags ligesom udi andre Danske *Provincier*, saasom: *Angelica*, Elline- eller *Alant*-Rod, *Agrimonia*, en herlig Lunge-Urt, Æren-priis, Bukkeblade, Lillie-*Convall*, mangfoldige *Mal*urter, Syrer og *Timian* vilde, *Camille*-Blomster; Tusend Gylden, som bruges af adskillige *extraheret*[75] paa Brændeviin og holdes for et sundt *stomachale*[76]; Ligesom og *Decoctum*[77] af samme Blomster skal være got for *Febricitanter*[78] at drikke. Rølliker skal være meget sunde at drikke som *Thée* udi hidsige Sygdomme. Veybærblade, Bonde-Roser, Piile-Urt og Stolt *Hinric*, skiønne Urter til at uddrage Hidsighed[79] af hovne Læmmer. *Calmus* findes og noget af, som iblant bruges Brændeviin imod *Colica*. Med utallige flere til Lægedom hærlige Urter haver Gud velsignet dette Land ligesaavel som andre og ere her formodentlig kraftigere end som udi de siidagtige Lande, da dette Lands høye *Situation* og klippigte Grund, hvor Solens Varme meere *concentreres*[80] og virker desto krafftigere omkring Urternes Rødder, saa at Safterne bliver derved om saa meget bædre. Ligesom derfore og udi Svitser Land[81] findes saa herlige Urter paa Biergene. Det feiler her ikkuns paa en forfaren *Botanicus*, *Destillirer* og *Physicus*, som sligt kunde nøye eftersøge; saa blev nok en stoer Mængde af Guds Velgiærninger end og *in regno vegetabili*[82] paa dette lidet Eiland opdaged til stoer Nytte for Menneskerne. Her voxser og adskillige bekiendte Urter, som ere tienlige til Farverier: saasom: Mængde af Engeskiær, som giver Guul Farve, og føres deraf aarligen tæmmelige *Partier* ud; Skarn-Tyder, Piile-Urt og Laugs-Urt[83], dermed kand og Guult farves. Af Slige og andre *Couleurer* givende Blomster eller Urter veed Indbyggerne til Deels selv at betienne sig for dermed at farve deres hiemme giorte *Estoffer*. Laugs-Urten, som og kaldes i Siælland: Bonde-Plage, giør her ellers stoer Skade udi Sæden.

Dend *fameuse*[84] *Dippel*[85], som sad en Tid lang under For-

varing paa *Hammershuus*, skal have sagt, at paa Sammestæds fast tørre Klipper voxte over 100de Slags herlige Urter, hvilke hand lod samle og *præpareret*[86] *Medicamenter* deraf, saasom hand af adskillige blev i Sygdommer brugt.

Her findes og *Manna*-Græss; men Landets Folk veed ei dermed at omgaaes og føre sig det til Nytte. Jord-Bær, Hindbær, Blaaebær, Byllebær, Brambær og Tytte-Bær falder her og ret gode. Tvende Slags røde Bær voxser her paa tæmmelig høye Træer, som ieg tviler paa findes anden Stæds i Dannemark, naunlig Axselbær og Møllenbær; de ere noget Større endsom *Rønne*-Bær og smager noget *adstrigent*[87]; Bønder Konerne bruger dem i Pølser i Stæden for Rusiner. Møllenbær Træet meener ieg er det, som paa Tydsk heder Meelbeer-Baum, *lat. Sorbus alpina*, thi det voxser her paa saadanne Platse, som det beskrives andre Stæder at groe, nemlig paa kaalde skovagtige Klipper. Bærrene skal være tienlige til at rense Lungen fra tyk Sliim.

24. Landets Indbyggere ere beleven, omgængelige, vittige og *maner*lige, hvilket kommer meget deraf, at en stoer Deel saavel i Kiøbstæderne som paa Landet begive sig i deres Ungdom til Kiøbenhaun og andre fremmede Stæder for at tienne eller øve sig i Seiladsen, hvornæst de efter nogle Aars Forløb komme tilbage og sætter sig her ned, bringer da baade nogle samlede Skillinger saaog en forsøgt Forstand samt et *civiliseret* Væsen med sig. Mange lader sig med god Lyst hverve under Hands *Majestæts* gevorbene *Regimenter* saavel til Hæst som til Fods, til begge Deele de sig ret got kand skikke, søges og meget begiærligen af *Officererne*, fordi de ere forsikkrede om, at saadanne Karle ikke giærne *desertere*, tilmed pleyer de gemeenligen at være gode *Oeconomi*, følgelig entholdsomme[88] fra adskillige Liderligheder. Folket er og meget snilde i deres Adfærd, Klygtige til at udfinde en Ting og behændige til adskilligt. Der findes unge Drænge paa Landet og i Kiøbstæderne, som af egen Drift og Paafund haver lagt sig efter at skiære ud i Træ og haver bragt det saavit, at man skulde tænke, de hafde lært hos en Bild-Hugger. Andre giøre Timmermands-, Snedker-, Muurmester- og andet Arbeide, som de

www.vang-hansen.dk

ligeledes ikkuns ved et got Nemme og Tilsyn, hvorledes et eller andet af Slige Ting er bleven forfærdiget, selv haver tillært sig. Her findes iblant andre sønderlig et par saadanne Unge Mænnesker, hvilke udi Urmager-Konsten haver, ved egen Øvelse, først udi Træe, dernæst i Jærn, bragt det nu saavit, at de ud af Messing forfærdiger store Stue-Urer med Klokke-Slag og *Minute*-Visere heel nætte og *accurate*. For Søe-Farten *inclinerer*[89] dend største Part, derved de og ret vel kand komme af Stæd baade til at udstaae, hvad derved forefalder, saaog at være hurtige. Udi adskillige *Juridiske* Behandlinger ere de og meget mere forfarne endsom dend gemeene Mand paa andre Stæder, hvilket vel de her værende mange Selv-Eier Bønder-Gaarde og derved hængende Rettigheder giver Anledning til. Bønderne holder sig nættere i Klæde Dragt endsom de i Siælland; ere og meere dristige og *rafinerte*[90]. De ere nysgierrige, samt begiærlige til *Confabulationes*[91] og *Visiter*, helst Kiøbstæd-Folkene. De gifter sig giærne tiilig, ere og meget frugtbare. Her findes tæmmelig høyaldrende Folk og derhos vel rørige. Ligesom de og i Allmindelighed ere sunde, hurtige og muntre. Friehed og Sædvane ere de meget paastaaende at *conserveres* ved. De ælske deres Fæderne Land meget. De veed vel at omgaaes med Gevær for at kunde i paakommende Nød imodstaae en Fiende, som agtede at *attaquere*[92] Landet. Gevaltsomme Tyverier med Indbrud og Mord kand fast ikke mindes her at være foregaaen. Anden Overlast og Slagsmaal af nogen Betydenhed høres meget siælden. *In puncto sexti*[93] skeer de fleste Forseelser og derved (dog siælden) et Barne-Mord, vel mest for at kunde formedelst Barnets Aflivelse fordølge Fødselen og saaledes undgaae *Disciplinam ecclesiasticam*[94] samt vedhængende udvortes Skam for Verden.

25 a. Dette Land og Amt med Kiøbstæderne ibegrebne befatter nok een 12- til 14000 Mennesker, af begge Kiøn. Der skal være

	Ægteviede,	føde	og døde
Anno 1742	109 par	464	277
Anno 1743	122 —	568	334
Anno 1744	288 —	228	139.

25 b. Skovene ligger her paa Landet, som *sub. No.* 8te[95] er bemærket, hidst og her omkring strøde ved Bøndergaardene; De fleeste ere ikkuns smaae, efter Tønde-Jord at regne i Storlighed fra ½ Tønde til 20 Tønder de største. Somme haver Navn efter Bønder-Gaardene, somme slet ingen. Kongens *Alminding*, hvorom ligeledes *sub No. 8* er meldet, haver dend største Omfang, men kand ikke Tøndeviis sættes, anseende[96] dend ligger ikke tæt i hinanden, men snart ikkuns plætteviis paa Bakker og Klipper med store Dale imellem.

26. Christiansøe haver fordum været med iregnet til *Bornholms* Hart Korn, men siden giort til Fæstning; dog er samme endnu, angaaende *Civil-* og Geistlige Sager, herhid *sorterende.*

27. Betreffende Fiorder og Strømme, derom er forhen meldet sub. No. 4. Oversvømmelse af slige Vande falder ikke her fore.

De bekienteste Riff[97] ere efterfølgende:

a) paa dend *Vestre*-Side af Landet
1) *Nyker*-Riff. 2) *Knudsker* Rif. Ved *Rønne 2de* Riff nemlig 3) det Syndere og 4) det Nordere. Dernæst 5) *Haddingerne.* Nok[98] findes en halv Miil derfra ud i Søen een meget stoer og farlig Steen kaldet *Blakken*, med 8te Faune Vand nær ved. 7) *Arnager*-Rif. Herindenfore skal være en god Skibs Rende ungefær 30 Foed, dog noget ureent; Og udi høystsalig Kong *Christiani* 5ti Regierings Tid er her bleven giort et Forsøg til at faae en Haun sammestæds.

b) Paa Syndre-Kanten.
1) *Boe*-Riffet. 2) Aal-Hammer. 3) *Wellings Ud*[99]. 4) *Broers* Riff. 5) *Salt-Hammer.*

c) Paa *Østre* Kanten er alleneste *Maltquærn* mest bekiændt, som er et Skiær eller Klippe. Imod Østen-Vinde skal der være een særdeles hæftig Havsbrusen, som kand høres over een Miil op ad Landet.

d) Paa Nørre Siden er 1) *Hammeren* henimod *Sandvig*, 2) et Riff ved *Hasle* Bye. 3) *Sorte Hat.*

28. Aaernes Beskaffenhed er meldet *sub No. 5.* Derudi fanges smaae Gædder og i nogle stundum smaae Ørreter, dog

www.vang-hansen.dk

Bornholmske Samlinger, 35. Bind, Rønne 1957

begge Deelene i ingen *Abondance*[100].

29. De her paa Landet værende betydeligste Søer ere *sub No. 6.* benævnte, nemlig *Hammers*-Søe *og Borre*-Søe.

a) Dend første ligger ikke langt fra *Sandvig*. Derudi fanges Aborrer, Gædder, Skaller og Aal. Man holder fore, at samme Søe kunde giøres *communicabel*[101] med Havet og blive til een skiønne Havn. Allene det siunes at vilde erfordre stort Arbeide og utrolige Bekostninger; men mueligt til sidst dermed hede *cui vsui?*[102] Kunde *Rønne* Haun, hvor allerede er en Kiøbstæd og tæmmelig Næring samt een anseenlig Haaben Borgere, blive forbædret, blev ei allene denne Byes Opkomst mangfoldig forøget, men og heele Landet vilde derved *profitere*.

b) Dend anden mæst mærkværdige Søe er *Borre*-Søe, beliggende i *Allmindings* Skoven; derudi meenes at være meget store Gædder og Aael, men for Dyng, Steene og Træ-Rødder skyld kand man ei komme ret til at trække der med Vaad.

30. Kilder findes her 4re Naunkundige, nemlig

a) Biskops Kilden *Nyker* Sogn, haver megen deilig klart og velsmagende Vand hos sig.

b) Kaalde-Kilden udi *Almindingen* er og et særdeles sødt og reent Vand. Om *St. Hanses* Aften reiser mange af dend gemeene Mand derhen for at drikke af samme Kilde til Lægedom, skiønt nu omstunder ikke høres, at nogen derved helbredes. Samme Tid bliver der og holdet ligesom et lidet Market med Leer-Potter samt allehaande smaae Kram til Bønder-Folk. Udi Kilden, som udvælder af en Bakke, bliver sadt en Skaal, hvorudi af een eller anden godvillig bliver Penge lagt, som siden deeles imellem *Aaekirke*-Byes *Hospital* og *Nye-Larsker* Kirke. Det kand hvergang beløbe sig omtrent til 3 Rdlr.

c) Helligdommens-Kilde udi *Røe*-Sogn udvælder neder ved Haved af en Klippe og besværlig at komme til. Vandet deri er skiøn klart og reen smagendes. I forrige Tider blev denne Kilde om Foraaret meget *frequenteret*[103], men nu omstunder ikkuns lidet. Der sættes og een liden Skaal i Kilden (som er et rundt Hull, saa stoer at en Karl kand staae deri) hvor ligeledes

Pænge samles og leveres til *Røe* Kirke der i Sognet, som kand ungefær beløbe sig til et par Sldrl.[104]. Ikke langt fra denne Kilde oppe paa Landet skal i Gamle Dage have staaet et *Catholisk Capell,* hvoraf endnu af Jorden opgraves nogle Steen-*Rudera.*[105]

d) St. Salomons Kilde paa *Hammeren,* ikke langt fra Stranden udvældende af et Grav-Stæd, hvor endnu sees et forfalden *Capelle;* derved skal efter Fortællning een Deel Huse have staaet og været en Præst ved samme *Capelle*. Vandet i Kilden er skiøn klart og reen smagendes.

Desforuden findes mangestæds, helst paa Lyngen og andre Stæder, hvor Sand Grund er, velsmagende Kilder, endskiønt ellers Vandet i Brøndene smager meest overalt brakagtig.

31. De Naunkundigste Klipper, Dale og Bakker ere følgende

1) Styrte-Bakkene paa Lyngen ved *Vester-Mariæ*-Sogn.
2) *Ruts*-Kirke staaer paa en meget høy Bakke.
3) *Hammeren* een høy Klippe-Bakke, hvorpaa *Hammershus* staaer.
4) Ringe-Bakkene med adskillige Dale i *Olsker* Sogn.
5) *Ravnkløve*-Bakke og Dale udi *Øster Mariæ* Sogn.
6) *Leens Klint* udi *Øster Laursker* Sogn.
7) *Wallens* Bierget og
8) *Lindebierg* uden for *Øster-Mariæ* Sogn paa Lyngen.
9) *Ons*bierg paa Lyngen uden for *Ibsker* Sogn. Strax derved
10) *Gamlebierg*. Der siges at have staaet i Gamle Dage et Slot eller Borg, ligesom og endnu deraf findes nogle *Rudera.*[105]
11) *Almebierg* ikke langt fra *Ibsker* Sogn; ligeledes
12) Mands-Høy og *Sorte Mulle*, hvor der i forrige Tider skal være funden Guld, rare[106] Penge og *Ducater, item* adskillige Krigs Vaaben. Een gammel *Sage* er om dette Stæd, at her skal være holden et stort Fæltslag med nogle *Curlandske Troupper,* som vilde bemægtige sig Landet, men bleve, efterat de hafde grummelig brændt og skiændt i Landet, allesammen *massacrerede,*[107] da de hafde slagen

www.vang-hansen.dk

Bornholmske Samlinger, 35. Bind, Rønne 1957

sig til Roelighed i deres Leier. *Historien* herom vilde falde for vittløftig udi alle sine Omstændigheder her at indføre.

13) Paradies Bakke og
14) Helvedes-Bakke, Synden *Ibs* Kirke, paa Lyngen.
15) *Rispe*bierg i *Paulsker* Sogn og
16) Slamrebierg lidet Nord[o]est for *Bodels* Kirke.

32. Dette Amt haver vel derudi noget besynderligt frem for alle øvrige Amter, at formedelst Landets *Situation* og mangfoldig omkringliggende Riffer, Skiærer og Sand Bænke næppe gaaer et Aar forbie, der jo baade om Foraaret saaog Efter-Høsten Skibe strander, hvorved een Øvrighed faaer nok at bestille og mange Fortrædeligheder at trækkes igiennem med baade ved Biærgningen selv, saa og siden deraf flydende Omstændigheder.

Til at arve Selv-Eiergaarde *præfereres*[108] yngste Sønn for de andre og ældere Brødere.

33. Haunerne samt Told- og Losse-Stæderne skal vorde herefter ved hver Kiøbstæd, hvor saadant findes, tydelig forklaret.

I øvrigt er allerede oven *sub No. 27 lit. a-7, item sub No. 29 lit. a.* bleven meldet om tvænde Stæder, hvor man vilde holde fore, at gode Hauner kunde indrettes. I øvrigt falder i Almindelighed her at bemærke, at ingen af de 4re til 5 Søe- og Losse-Stæder her paa Landet haver nogen ret fuldkommen og beqvemmelig Havn.

34. Hammershuus er det eeneste saa kaldet Slot her paa Landet; haver været i *Catholiske* Tider een *Residentz* for *Lunde*-Erke-Bispen, ligesom det og af Biskop *Asser* skal være bygt udi det 12te *Sæculo*. Men det er Tid efter anden forfaldet og bliver nu gandske *demoleret*[109]. Siden dette Land var gandske kommen fra bemeldte Erkebispe-Dom og alldeles under Dannemark, haver de Kongelige Læns-Mænd, *Gouverneurer*, Amtmændene, *Commandanterne* og til sidst *Vice-Commandanterne* her paa Landet haft der deres Boepæl. Der haver og været i forrige Tider dend Kongelige Amtstue og *Proviant* Huuset.

35. Landet er inddelt udi 4te Herreder og 1t Birk.

Rytter-*Districter*, Grævskaber, *Baronier* og anseenlige Herre-Gaarde findes her ikke.

Herredernes Navne ere ligesom de ligge til paa Landet efter de 4re Vinde og befatter 15 Sogner. NB. Sognerne ere kaldte efter Kirkerne.

a) Vester-Herred bestaaer af 4re Sogner:
1. Knudsker Sogn, har 43. Bønder-Gaarde og 1. *Proprietarie*-Gaard.
2. *Vester-Marie* Sogn, har 88. Bøndergaarde.
3. *Nyelaursker* Sogn, 45. Bønder-Gaarde.
4. Nyeker-Sogn, 44. Bønder- og 3de *Proprietarie*-Gaarder.
Dette Herred udgiør 1873 tdr. Hartkorn, Præste-Gaardene iberegnet.

b) Synder-Herred er inddeelt i 4re Sogner:
1. Bodelsker Sogn har 56 Bønder-Gaarde og 1. *Proprietarie*-Gaard.
2. *Paulsker* Sogn, 56 Bøndergaarde.
3. *Pedersker* Sogn, 43 Bønder Gaarde og 1. *Proprietarie*-Gaard.
4. Aaeker-Sogn, 94. Bønder Gaarde og 1. *Proprietarie*-Gaard.
Dette Herred udgiør 2170 tdr. Hart Korn, Præste-Gaardene iberægnet.

c) Øster-Herred befatter 3de Sogner:
1. *Ibsker* Sogn, haver 69. Bønder- og 2de *Proprietarie*-Gaarder.
2. *Øster-Mariæ* Sogn, haver 99 Bønder- og 2de *Proprietarie*-Gaarde.
3. *Øster-Laursker* Sogn, 74. Bønder-Gaarde.
Dette Herret udgiør 1963 tdr. Hartkorn, Præste-Gaardene iberægnet.

d) Nørre-Herred befatter 4re Sogner:
*1. Clemensker-S*ogn, haver 86. Bønder- og 1. *Proprietarie*-Gaard.
2. *Rutsker*-Sogn, 58 Bøndergaarde.
3. *Røe*-Sogn, 36. Bøndergaarde.
4. *Olsker*-Sogn, 41. Bønder- og een *Proprietarie-Gaard.*
Nok ligger her i dette Herred: *Hammershuses* Birk, hvorunder *sorterer* allenest *Allinge* og *Sandvig*, samt *Hammershuses* Slots Vang eller saakaldede Lade-Gaarden, hvoraf de tvende første dog *tracteres*[110] som Kiøbstæder.

www.vang-hansen.dk

Bornholmske Samlinger, 35. Bind, Rønne 1957

Dette Herred udgiør 2100 tdr. Hartkorn, Præste-gaardene iberægnet. Hvorved falder at bemærke, det Præstegaardene ikke findes anslagne til Hart-Korn, men ansees hver af dem ungefær for 10 tdr. Hartkorn. Bønder Gaardene skal heller ikke være nogensinde ved Land-Maaling bleven til Hart-Korn ansadte, men alleneste efter *Proportion*[111] af enhvers Landgilde er Hartkornet bleven udrægnet og saaledes i Jorde-Bøgerne indførte.

36. Herrets-Tinge ere her 4re og et Birke-Ting. Hver Herred har sin Foged og Skriver, som tillige ere Byefoged og Byeskriver i dend udi samme Herred beliggende Kiøbstæd, og der holdes og Tingene. Nørre Herreds Foged, som tillige er Byefoged i *Hasle*, er og Birke-Dommer. Birke-Tinget holdes i *Sandvig* udi een Borgers Huus.

Lands-Tinget holdes udi et *privat*-Huus i *Aaekirke*-Bye af 1. Lands Dommer, tilligemæd 1. Lands Tings Skriver og Stokke-Mænd.

37.[112] På Landet *Bordingholm* eller *Borringholm* ligger efterfølgende Kiøbstæder:

1. *Aaekirkebye* ligger fast[113] midt udi Landet, dog mest Synder-paa. Skal i gamle Dage have været dend anseenligste af Landets smaae Kiøbstæder, men ved oftere Ildebrand bleven *ruineret*, saa at dend nu er ikkun i slet Tilstand, og findes neppe toe formuende Borgere derudi. Dend bestaaer omtrænt af 86. *Familier*. Bønderne af *Aaekiær*-Sogn gaaer her til Kirke og hører til samme Præste-Kald. Udi benævnte Sogn saavelsom Byen med i beregnet døde Ao. 1740 40. Mennesker, og 60. bleve fødte. Ao. 1741. fødtes 50, døde 70; Ao. 1742 fødtes 51, døde 32. Kirken her i Byen er dend største og kiønneste af alle her paa Landet og skal i *Catholiske* Tider have været anseet som en Dom-Kirke. Her er og et lidet *Hospital*. Men Byen haver hverken Vaaben, Seigl eller Raadhuus. Lands-Tinget holdes her udi Byen. Ligeledes det Lovens *Pag.* 329. *art.* 12. omtalte Præste-Mode.[114]

2. *Nexøe*. Een liden Søe- og Lade-Stad udi *Bodelsker* Sogn og Synder Herred beliggende. Bestaaer af 163. *Familier*. *Ao.*

1741. bleve her født 27. og døde 40. Ao. 1742 fødtes 29., døde 20. Byens Vaaben er en Baads-Hage. Men *Sigill* er her ikke. Her holdes 7. Jagter og 1. *Galiot*[115] paa Størrelse af 3. til 4re, 5. og 9. Læster[116] drægtige. Om Sommeren kand Fahrtøyerne ligge tæmmelig got nok der i Havnen; men om Vinteren maae de opdrages paa Landet, fordi der er intet Bollværk til Beskiærmelse imod Haved og haardt Veirligt. Ved Nord-Nord-Ost-Vinde falder i Havnen stærkere Vande endsom i dend aabene Søe, saa at i sligt hastig paakommende Storm-Veier tager Fartøyerne ofte stor Skade til megen Svækelse for Seiladsen sammestæds. Her er et lidet Raad-Huus, som og bruges til en *Corps de Garde*[117] for Borgerskabs Vagten. Byefogden her i Byen er tilligemed over *Aaekirkebye*, tvende Miile derfra beliggende. Desligeste er hand Herrets Foged udi Synder-Herred. Her findes en Fem til Sex temmelig vel formuende Borgere efter Stædets Beskaffenhed. Byen og Bodelsker Sogn ude paa Landet ere under et Præste-Kald *annecterte*[118], men haver hver sin Kirke.

3. *Suaneke*, een liden Søe- og Lade-Stad, beliggende i *Ibsker*-Sogn udi *Øster*-Herred. Bestaaer ungefær af 100de *Familier*. Der fødes Aarlig omtrænt 14- eller 20. til 30. Mennesker, og døer 10. til 12. og det høyeste 20. til 24. Byens Vaaben er en *Suane;* Men Seigl har dend ikke, Ei heller noget Raad-Huus. Bye-Tinget saavelsom *Øster*-Herrets-Ting holdes enten i Byefogdens- eller Skriverens Huus. Bye- og Øster-Herreds-Foged Tiennesterne ere *combinerte*[119]. Ligeledes ere samme Bye- og Herrets Skriver-Tiennesterne samlede; desforuden er Skriver-Embedet udi Synder-Herredet dermed forbunden. Havnen kand fatte 3 à 4. smaae Fartøyer; Nu ere 3de der i Byen, fra 8te til 10. Læster drægtige. Dersom Borgerskabet havde Ævne at lade et Bollværk sætte om Havnen, saaog rense dend noget dybere samt faae paa nogle Stæder Klipper bort-*minerte*, kunde Havnen blive meget beqvem for 6. til 8te Fartøyer af Storliggder paa 10 til 12. Skibs-Læsters Drægtighed. Her er og et lidet *Hospital*. Byen og *Ibsker*-Sogn ude paa Landet ere under et Præste-Kald *annecterte*, men haver hver sin egen Kirke. Præsten boer i *Ibsker* Sogn.

www.vang-hansen.dk

Bornholmske Samlinger, 35. Bind, Rønne 1957

4. *Allinge* og *Sandvig* haver fra første Fær ikkun været et Færge-Stæd imellem *Bornholm* og *Skaane*, da sidstbemeldte Land laae under Dannemark; Men med Tidens Længde ere de bleven til Losse- og Lade-Stæder, saa at de nu omstunder drive borgerlig Næring lige som andre Kiøbstæder, skiønt de intet *Privilegium* derpaa kand fremviise. De findes ei heller anførte iblant de udi Forordningen af 28de *Ian.* 1682. opregnede Kiøbstæder. *Allinge* og *Sandvig* ligger ikkun et par Bøsse-Skud langt fra hinanden udi Nørre-Herred og regnes under et. De *Sorterer* under det saa kaldede *Hammershuses*-Birke-Ting, som holdes udi i *Sandvig* hos en Borger; thi *à parte*[120] Ting-Huus findes der saavelsom paa heele Landet ingen. Byefogden udi *Hasle* er her tilligemed Birke-Dommere saa og *Nørre*-Herreds Foged; desligeste forholder det sig med Skrivertiennesterne ved alle trænde bemeldte Retter, som og ere een Mand tillagde. Havnen er slet, hvorfore Skiberommene der, som bestaaer ikkuns af 3de smaae Fartøyer og nogle Fisker-Eeger, slages af Storm ofte op paa Landet om Vinteren og beskadiges. Kirken ligger udi *Allinge* og hører under Præste-Kaldet i *St. Olsker*-Sogn. Vaaben og *Sigill* haver denne Bye ikke. Paa begge Stæder er omtrent 80. *Familier.*

5. *Hasle* een liden Søe- og Lade-Stad udi *Rutsker* Sogn i *Nørre*-Herred beliggende. Bestaaer omtrent af 80. *Familier.* Ao. 1738. bleve født 12. og døde 13 Personer; Ao. 1739. fødtes 10., døde 16. Ao. 1740. fødtes og døde Ingen. Ao. 1741. fødtes 4re, døde 12. Ao. 1742. fødtes 8te, døde 7. Her er hverken Vaaben, *Signet* eller Raad Huus til Byen. Bye-Tinget saavelsom *Nørre*-Herrets Ting holdes udi Byefogdens-Huus. Dette Stæds Havn er dend sletteste af alle her paa Landet, saaat intet Skib kand ligge der med Sikkerhed, allerhelst[121] om Vinteren, da de maae drages høyt op paa Landet, hvorfore og det eeneste der værende Fartøy giærne overvinterer udi *Rønne.* Her findes 4re til 5. Indbyggere nogenledes formuende. *Rutsker*-Sogn er her med Præste-Kaldet *annectert,* men haver sin egen Kirke, og Præsten boer i *Hasle* i sin egen Gaard; derimod er Præste-Boligen egentlig i *Rutsker* Sogn. For et par Aar siden brendte her i Byen 2de Gaarde af formedelst ved Natte Tider opkommen

ulykkelig Ildebrand. Dog ere Gaardene nu mest igien opbygde.

6. *Rønne* Er dend største iblant dette Lands Kiøbstæder, temmelig vitløftig med adskillige Huuse af Bindings-Værk og tægltækkede, men de fleeste af Leer-Vægge og Straae-Tage, Slet ingen Grundmurede. Dend haver en Deel vel formuende Borgere. Her opholder sig Landets *Civil-*, *Militair-* og Geistlig Øvrighed, saasom: Amtmanden, der tillige forretter Stifftbefalings Mandens *Vices*[122], *Commandanten,* som heele Landets *Defensions*[123] Væsen staaer under, Provsten, som tillige er Sogne-Præst til *Rønne* og *St. Knuds* Kirkers Menigheder og haver ellers (forbenævnte tvende samt *Christiansøe* med i beregnet) 22. Kirker med dertil hørende 15. Sogne-Præster udi sit Provstie. De fleeste af de øvrige Landet vedkommende Kongelige fornemste Betiente ere her ligeledes boende; men ingen nyder *à parte*[124] frie Huus eller saa Kaldet *Recidence*[125] undtagen Provsten som Sogne-Præst *loci*[126]. Udi forrige Tider boede Amtmændene saavelsom *Commandanterne* paa det navnkundige gamle Slot *Hammershuus.* Begge disse tvende *Charger*[127] haver af og til været *combinerte*[128], hvorfore de fordum bleve af Landets Indbyggere kaldte *Gouveneurs*, *item*[129] Slots-Herrer.

Amtstuen, som i forrige Tider var ligeledes paa forbenævnte Slot *Hammershuus,* er her i Byen; desligeste Told-Boden for hele Landet;*item* et allmindelig *Arrest-* og Vagt-Huus; Endelig ere her og *Proviant-*, *Material-* og *Ammunitions*-Husene. Et par Bøsse Skud uden for Byen Sønder imod Haved ligger det saa kaldede *Castell* paa en temmelig høyagtig *Terrain,* saa at det falder anseenligt i Øynene, naar man kommer hidseilendes, men er dog egentlig ikkuns et runt Taarn, hvorudi Krudt samt andre *Ammunitions* Sager for Landets *Artillerie-* og *Defensions*-Væsen forvares. Da dette Taarn imod Udgangen af næstleden *Sæculo*[130] blev bygt, skal Hensigten have været, at det skulde tienne til et *Fort* med *Canoner* paa; men hvorfore det komm ei til saadan *Perfection*[131], derom veed man her Aarsagen med ligesaa liden Visshed at fortælle, som hvorfore dend om samme Tid begyndte *Fortification*[132] med Volde omkring Byen, hvoraf endnu kiendes Lævninger, ligeledes geraadede udi Fordrag[133]. Nogle siger, dette skeede, fordi ved nærmere Overvei-

www.vang-hansen.dk

Bornholmske Samlinger, 35. Bind, Rønne 1957

ning befandtes, at Omkostningerne vilde vit overstige dend af saadan Fæstning *projecterte* Nytte, Andre at Fæstningen, udi en Beleirings Fald, vilde komme til at lide stor Nød for ferskt Vand, Andre at der findes Stæder paa *Distance*, at dend derfra lettelig kunde beskydes; Andre tager alle disse *Raisons*[134] til sammen og legger endnu dette til, at man skal have funden slig Fæstning her unødvendig, men ikkuns behøvende, at de Stæder paa Landet ved Søe-Kanten, som maatte være *accessibel*[135] for en Fiende til Landgang, da ellers Naturen haver forvaret Landet fast[136] runden omkring med Riffer[137] og Skiærer *pp*[138], skulde forsynes og i Stand holdes med smaae *Batterier* og god Geskyts, samt dertil hørende vel øvede *Artillerister;* Allerhelst da dend her paa Landet allerede bygte Fæstning *Hammershus*, der ikkuns behøvede jevnlig at holdes med en ringe Bekostning ved lige, maatte være i Nøds Fald *Retraite* nok paa en kort Tid, endtil Undsættning kunde bekommes; Ligesom og denne Fæstning er (i det mindste paa dend eene Side imod Haved) af Naturen saa sikker forvaret, at dend der umuelig kand af nogen Fiende bestiges, hvilket *Rønne Situation* aldrig kand *præstere*. Men hvem af alle disse Fortælninger, hvorfore omtalte Værk gik tilbage, maae være dend rigtigste, derom findes, som forbemeldt, ingen fuldkommen Visshed. I hvorom aldting er, saa skal de fleeste af Landsens Indbyggere (undtagen nogle faae, som kunde nok have haft deres *particulaire*[139] *Interesse* derved) have meget glædet sig, at der blev intet af. Byens Vaaben og *Sigill* indeholder 3de hvide Torske; oven over staaer et Billede udi *Catholsk* biskoppelig Dragt med dend ene Haand uddeelende Velsignelsen og udi dend anden holdende en Biskops-Stab[140]; ved Siderne Aars-Tallet 1584. Omskriften lyder: *S. Civitatis. Rotna. In. Insula. Bornhol.*, Hvilket Vaaben Kong *Frederic* dend 2den skal have *Ao.* 1562. *priviligeret* Byen med. Her findes et lidet *Hospital*, et Raad-Huus, en *Latinsk* Skole, Een Kirke, efter Stædets Beskaffenhed temmelig stoer, men dog ikke tilstrækkelig at kunde romme Byens Indvaanere, som paa nogle Aar haver meget tiltagen; dend behøvede altsaa vel at indbygges med nok et Pulpitu; allene Kirken haver endnu ingen Formue dertil. Her findes nok en 3000

Siæle med Børn og Tienneste-Folk iberegnet. Siden Ao. 1741. er her en bestandig *Capellan* allernaadigst bestellet, som ei var her før. *Knudsker* Sogn er *Annexet* her til og haver sin egen Kirke en fierding Veis herfra. Udi *Rønne* Kirke holdes af Amtmanden, Lands-Dommeren, Provsten og tvende Præster *Consistorium*[141] for dette Land tvende Gange om Aaret, naar Sager forefalder. Kirken har et lidet Orgelværk eller *Positiv*. Havnen er ikkuns maadelig; dend haver vel paa dend ene Side et lidet Boll-Værk, men er aaben paa dend anden, altsaa Storm og Vand-Fald meget *exponeret*[142] til stor Skade ofte for Fartøyerne, som formedelst Havnens egne[143] Rom ligge alt for tæt paa hinanden. Her holdes 16. Fartøyer af Storlighed fra ½ til 16. Skibs-Læsters Drægtighed. Ingen af de største kand tage deres Ladning ind i Havnen, men maae først hale ud paa Reeden, efterdi det *ordinaireste*[144] Vand-Dyb i Havnen er ikkuns 4½ Fod. De mindste kand tage lidet ind i Havnen; men dend fulde Ladning maae ligeledes skee ude paa Reeden, hvorover, naar det hænder sig, at de formedelst paakommende *contraire* Vinde og stærk Storm maae ofte blive længe liggende med deres Ladning paa Reeden, tager mangen Gang stoer Skade allerhelst[145] paa Anker-Tovene af de der i Grunden liggende mange store Steene, Hvorfore, dersom Havnen blev noget dybere gravet og med et Bollværk paa dend anden Side ligeledes omgiven, kunde det geraade[146] til stoer Opkomst for Seiladsen, saavelsom *Commercium*[147] ei alleneste i Henseende til denne Bye, men og heele Landet, som har sin mæste Afsats[148] med hvad dessen[149] *Producter* kand være, her til Byen, hvorfra de igien *transporteres* saavel Uden- som Inden-Rigs. Udi *Almanakerne* findes anført, at her i *Rønne* holdes aarligen *in Iulio* et Marked 14ten Dage; men sligt mindes ingen at være skeet. Derimod kommer aarligen om Foraaret een 4re til 5. unge Kiøbmænd eller Kiøbmænds-Karle fra *Lybeck* herover med Hør, Humle, Hamp, Lærreder, og ieg veed ikke hvad flere Kram-Vare, ligger dermed fast heele Sommeren her og udsælger deraf i deres *Logemente*[150]; men offentlig paa Torve staaer ingen dermed. Ikke langt uden for *Rønne* er siden faae Aar anlagt et Steen-Brænderie. Jo fleere Liebhavere der vil findes her paa Landet at

www.vang-hansen.dk

Bornholmske Samlinger, 35. Bind, Rønne 1957

bygge Grundmurede Huse og legge Tægl-Tage, samt betienne sig af de der *fabricerte* Steene, jo meere *Debit* faaer denne *Fabrique;* følgelig kommer dend desto bædre af Stæd, Allerhelst, naar Brændningen vil *reuissere* og Brænde-Hveden ey med Tiden vorder alt for dyr. At føre af disse Steene inden- eller uden-Rigs siunes ikke at blive *profitabel*[151], naar *Transporten* og andre derved faldende Bekostninger efter regnes, saaog i *Consideration*[152] tages, der *fast*[153] i alle *Provincier* saadanne *Steen-Fabriquer* ere allerede oprettede og længe siden i Stand bragte, saa at med dem kand der *in loco*[154] næppe Kiøb holdes, *deductis deducendis*[155].

Ved Kiøbstæderne her paa Landet falder udi Allmindelighed at bemærke: det[156] der, ligesaavelsom rundenomkring heele Landet, fanges Torsk, Sild og Lax. Dernæst at Seiladsen gaaer mæst hen til Kiøbenhavn, *Lybeck, Pommern, Gulland, Zimmershaun*[157] og *Carlshaun* udi *Skaane*. Handelen bestaaer mest udi de udførende Landsens *Producter*, saasom: Allehaande Korn- og Feede-Vare; Egg[158]; Fiær; Engeskiær; raae Huder; Lax; Leerkar; salted Sild og Torsk; Lamme-Skind; Hiemmegiort ulden- og linned-Tøy og Lærred; een Deel Hæste og Stude. Men af alt saadant er det meste Havren, Haure-Gryn, Smørr, saldted Flesk og Kiød. Hauren er vel i Henseende baade til *Quantitæten* i *Proportion*[159] af Landets Størrelse, saaog til dends gode Priis meere at berømme end for sin *Qualitæt;* thi derudi kommer dend ikke nær ved enten dend Fynske eller Nordske Haure; Ligesaa Grynene, som deraf Males, I hvorvel man heller saadant med Stiltienhed forbigaaer for ikke at giøre Skaar udi dends *Debit*[160]. Ingen af Kiøbstæderne er med Porte eller nogen Indhægning forsyned, men de ligger gandske aabne. Saadan *Consumtions*[161]-Skatt og dends Forpagtning som udi andre danske *Provincier* er her ikke; hver Kiøbstæd udreder derimod aarlig noget lidet og fast-Staaende, som kaldes Malt-*Accise*, som beløber sig om Aaret for dem samtligen i alt til 90 Rdl. 2 Mk. Deres givende *Contribution*[162] er og fastsadt, beløbende sig i alt til: 386 Rdl. 36 Sk. om Aaret. Sluttede Haandværker eller Laug findes her ingen; men Eenhver nærer sig med, hvad Kunst, *Profession*, Handling og Kiøbmandskab

samt med saa mange Slags hand bæst veed og siunes at kunde af Stæd komme. Til alle Kiøbstæderne er god Aulings Brug, hvoraf saavelsom af Fiskeriet de Fattige til Deels meest lever. *Victualerne*[163] fra Landet ere udi læt Priis, dog haver de siden nogle Aar stiiget; besynderlig skeer det med dend behøvende Brændsel, som aarlig bliver dyrere og besværligere at bekomme.

Ved det foranbemeldte Hiemme-giorte Tøy, hvoraf her paa Landet ret kiønne *Sorter* og en temmelig deel *fabriceres*, maatte nok dette bemærkes, det[164] her feiler[165] paa Valke- eller Stampe-Møller, hvoraf nu omstunder slet ingen er, men fordum skal her have været et par; Thi ellers kunde saadant Tøy bringes udi meget kiønnere og *durablere*[166] Stand. Farverier ere ikkuns et par i *Suaneke*, men de fleeste udi Rønne; I øvrigt veed adskillige selv ret got at farve deres vævede Tøy, Ligesom og fast enhver Bonde, ja, end og mange Udbyggere eller Huus-Mænd, har deres Væv hos sig staaende.

38. Fisker-Leier ere her paa Landet Nie, nemlig 1) *Gudhiem*, 2) *Meelstæd*, begge udi *Øster-Larsker* Sogn. 3) *Listed*, 4) *Aarsdale* udi *Ibsker* Sogn begge. 5) *Snogebeck* i *Paulsker* Sogn. 6) *Arnager* i *Nyelarsker* Sogn. 7) *Vang*, 8) *Kaas*, begge i *Rutsker* Sogn. 9) *Tein* i *Olsker* Sogn.

39. Proprietarie-Gaarderne, som her findes, ere ikke større udi Marker og Eiendomme endsom een Deel af de bæste og største Selv-Eier Gaarde eller og Vaarnede Gaarder. Bygningerne derpaa ere mest Leer-Vegge og Straae-Tage; nogle faae have Stue-Længden[167] af lidet Muursteene Bindings-Værk og Tægl-Tage. Beboerne ere mest af Borger- og Bonde-Stands Personer, undtagen nogle faae, der tillige haver *avanceret* til *Officers* ved *Bornholms* Land-*Milice*. I forrige Tider haver ligget til nogle af disse Gaarder lidet Bønder-Gods; men det er efter Haanden deels soldt, deels ved Arv og Skifter kommen derfra. Deres Antall er 13. Stykker, nemlig:

1. *Gadebyegaard*, stoer 12. Tønder Hartkorn.
2. *Lille Halse* Gaard — 7 tdr. Hartkorn. De ligger begge i *Øster Mariæ* Sogn.
3. *Skousholm*, 12 tdr. Hartkorn stoer.

www.vang-hansen.dk

Bornholmske Samlinger, 35. Bind, Rønne 1957

4. *Kaase* Gaarden, 12 tdr. Hartkorn. De ligger begge i *Ibsker* Sogn.
5. *Store-Cannikegaard,* 12 tdr. Hartkorn; ligger i *Bodelsker* Sogn.
6. *Eskesgaard,* 12 tdr. Hartkorn; ligger i *Pedersker* Sogn.
7. *Wallensgaard,* 18ten tdr. Hartkorn; ligger i *Aaeker*-Sogn.
8. *Almegaard* i *Knudsker* Sogn er 8te tdr. Hartkorn stoer.
9. *Vellings*-Gaard, 12 tdr.,
10. *Kyndegaard,* 12 tdr.,
11. *Blyekoppegaard,* 6 tdr.; ligger alle tre udi *Nyeker* Sogn.
12. *Bagge*-Gaard i *Clemensker* Sogn, 12 tdr. Hartkorn.
13. *Hallegaard* i *Olsker* Sogn, 12 tønder Hart-Korn stoer.

40. Af de ved *Olao Worm* optægnede *Antiquitæter* her paa Landet, bestaaende udi nogle Grav- og andre store Steene med *Inscriptioner* paa af *Rune*-Bogstaver, findes her nok endnu adskillige, men ere ved Tidens Længde og ilde Medhandling bleven fast gandske ulæselige. *Rudera*[168] af gamle Befæstninger eller *Borg* sees nogle Stæder paa Høye Bierge saavelsom og af 3de *Capeller;* Men ingen veed noget ret tilforladeligt derom at fortælle eller forklare. Mange Stæds findes ude paa Marken store høye Steene opreiste, store Haaben af Steene sammenlagde, høye Steene i en rund Krinds omkringsadte, Store Steene med andre saadanne belagde, høyt op fra Jorden *etc.*, som altsammen *præsumeres*[169] om at have været Begravelser for berømmelige Mænd og saa kaldede Kiæmper, Eller og Stæder, hvor Ting og Rettergang er i Gamle Dage bleven holden; Eller og i Hedenske Tider skeedt Offringer derpaa. Somme Stæder er bleven opgravet gammel Mynt af adskillige Slags Ertz; *item* Leer-Krukker fulde af Jord; Desligeste[170] gamle Jærn-Spyd, smaae Billeder, hvorom *Mag. Melle i Lybeck* haver udgivet een liden *Tractat,* som af *Dyppel*[171] blev *refuteret*[172]; og andet saadant meere. I *Pedersker* Sogn fandtes for nogle Aar siden een Aaben Grav i Jorden, hvorudi laae et *Sceleton*[173] af et stort Menneske, med en sleben Steen-Kniv ved Siden, som skal nok have været hands Gevær[174]. Udi bemeldte Sogns Kirke er et Drikke-Kar paa 1½ Pegel stoer, udi *Polygon*[175]*-Format,* til Anseende[176] af Kaaber og med adskillige smaae sære Billeder

paa. Der er udi Moser undertiden bleven opgravne store Eege og Granne-Træer gandske heele og med fuldkomne Rødder liggende; paa somme haver man og kundet kiende Øxse-Hug; saa er og samme Stæder funden meget store Horn med Skovler paa ligesom Els-Diur, da dog hverken saadanne Diur eller Granne-Træer nu omstunder ere her paa Landet. Ved Vaaben-Huus Døren i *St. Clemens* Kirke findes indmuret een Hoved-Skal, hvilken siges at være *St. Clemens,* bemeldte Kirkes *Patron* udi *Catholiske* Tider, hands *Hoved-Skall.* Over *Nyekirke-Chor* sees et Hoved med Blye beklædet og een stoer Blye-Hat paa, som og holdes fore at skal være en *Catholisk* Helgen.

Udi nogle Kirker er ophængt een Taule til Ihukommelse, at Hands *Majestæt* Kong *Christian* dend 5te kom dend 7. *May* 1687. her til Landet og besaae Kiøbstæderne samt *Hammershuus* og *Christiansøe,* Og seilede dernæst dend 18de *May* igien til Kiøbenhavn; Paa hvilken Taule findes omstændlig oprægnet, hvem af de fornemste Kongelige Betienter vare med i *Suiten,* hvad Stæder Hands Mayestæt besaae, og hvem dend Tid var Øvrighed her paa Landet, nemlig Oberste *von Wettberg.* Ligeledes findes udi nogle Kirker en Taule, hvorpaa Staaer tægnet, at *Ao.* 1618. døde paa *Bornholm* af Pæst 5166. Mennesker og *Ao.* 1654. igien af Pæst døde 4942. Mennesker.

41. Angaaende Træe-Frugter blev forglemt at meldes, at her udi Haverne saavel i Kiøbstæderne som paa Landet voxser Æbler, Pærer, Kirsebær, Plommer, Stikkelsbær, Ribs, Hinbær, Nødder, og hvad andre saadanne *ordinaire* Frugter kand være, Men dog ikke udi *Abondance*[177]. De modnes og bliver vel smagende efter Aarenes Beskaffenhed.

Der findes og i nogle Haver *Abricoser,* Pferskener, Viindruer, Qvitter[178] og Moorbær.

NOTER

[1] en ø.
[2] bredde.
[3] kyst.
[4] dens.
[5] tilfælde.
[6] kildevæld.
[7] »sted, hvor vandet stiger op af jorden« (Espersen).
[8] engbunden.
[9] ligeledes.
[10] omfang, areal.
[11] næsten.
[12] vidjepil.

www.vang-hansen.dk

Bornholmske Samlinger, 35. Bind, Rønne 1957

13 århundrede.
14 befæstning.
15 Christian Vs danske lov.
16 strandplanter.
17 hjælme, marehalm.
18 forskellige strandplanter.
19 mængder.
20 kommen.
21 omtalte.
22 særlig.
23 mjød.
24 fremstilles.
25 tynde plader af glimmer, marieglas eller kobolt.
26 forskellige.
27 præter plura = med mere.
28 exempli gratia = for eksempel.
29 oversmøre.
30 foregiver.
31 brændsel.
32 rav.
33 endvidere.
34 antagelig.
35 skibe.
36 grævlinger.
37 en lille væselart.
38 edderfugle.
39 indtægt.
40 solide.
41 velskabte.
42 tilbøjelige.
43 stædig.
44 mejeribrug.
45 fåreavl.
46 stoffer.
47 atlaskvævede uld- eller silketøjer.
48 vævet stof af uld og bomuld eller hørgarn.
49 i almindelighed.
50 vadmel.
51 femskaft.
52 hvergarn.
53 særlige.
54 omtrentlig.
55 gennemtrængende.
56 indtræffer.
57 omkreds.
58 på tysk.
59 blodforgiftning, betændelse.
60 gigt.
61 porer tillukkede.
62 uddunstningers smådele.
63 afvige.
64 f. eks.
65 svovlholdigt.
66 salpeterholdigt.
67 natur, sundhedstilstand.
68 slags.
69 jævne.
70 universalmiddel.
71 almindelige.
72 gøre stærkere.
73 Inula helenium, lægeplante.
74 kolik.
75 udtrukken.
76 styrkende mavelægemiddel.
77 afkog.
78 feberpatienter.
79 betændelse.
80 samles.
81 Svejts.
82 planteriget.
83 gul okseøje.
84 berygtede.
85 Johan Conrad Dippel (1673—1734), tysk læge og guldmager; fange på Hammershus for bagvaskelse af familien Reventlow 1719—26; fik lov til at praktisere på Bornholm.
86 tilberede.
87 snerpende.
88 afholdende.
89 har tilbøjelighed.
90 pyntede.
91 passiar.
92 angribe.
93 i det sjette bud.
94 kirketugt.
95 under nr. 8.
96 i betragtning.
97 rev.
98 endvidere.
99 odde.
100 rigelighed, overflod.
101 forbunden.
102 til hvilken nytte?
103 besøgt.
104 slettedaler.
105 ruiner.
106 sjældne.
107 nedhuggede.

108 foretrækkes.
109 nedrevet.
110 behandles.
111 forhold.
112 Beskrivelsen af købstæderne er her gengivet efter den specielle fremstilling, som Urne samme år (1745) har indsendt, da den er udførligere.
113 omtrent.
114 præstekonvent.
115 ældre form for galease.
116 indtil 1867 var en læst (kommercelæst) 150 danske kubikfod.
117 vagtstue.
118 forenede.
119 forenede.
120 særligt.
121 især.
122 hverv.
123 forsvars.
124 særlige.
125 residens, embedsbolig.
126 stedets sognepræst.
127 stillinger af rang.
128 forenede.
129 ligeledes.
130 århundrede.
131 fuldendelse.
132 befæstning.
133 blev forpurret, forhindret (Espersen).
134 forklaringer.
135 tilgængelig.
136 næsten.
137 rev.
138 m. m.
139 særlige.
140 stav.
141 øverste råd.
142 udsat.
143 snævre.
144 almindeligste.
145 især.
146 blive.
147 handel.
148 afsætning.
149 dets.
150 bolig.
151 indbringende.
152 betragtning.
153 næsten.
154 på stedet.
155 idet det fradrages, som er fradraget.
156 at.
157 Simrishamn.
158 æg.
159 forhold.
160 afsætning.
161 forbrugsskat.
162 skat.
163 viktualierne: fødemidlerne.
164 at.
165 mangler.
166 holdbarere.
167 længen.
168 ruiner.
169 formodes.
170 ligeledes.
171 Dippel (s. 74).
172 modsagt.
173 skelet.
174 våben.
175 mangekant.
176 at se til.
177 overflod.
178 kvæder.

www.vang-hansen.dk

Bornholmske Samlinger, 35. Bind, Rønne 1957

Fortægnelse paa Bordingholmske Ord og Talemaader

A.

et *Aar* er et Auls Redskab hos Bønderne til at vende Jorden med, kaldet i Siælland een Krog.

et *Aads*, udtales *ås* ɔ: et Aadsel, item[1] et unyttigt Menneske, et Drog, *e. g.*[2] det slemme *Aads; unde*[3] *at aadsa* ɔ: at slæbe arbeide stærkt, ligesom et Beest. Det udtales *åse*.

Observatio generalis[4]. Alle *Infinitiva*[5] endes paa *a*, undtagen de fleeste, som har *a, e* eller *o* for dend sidste *vocal*. Saa siges da: at *elska, høra;* Men derimod: at *staae, gaae, boe, troe* afviger intet fra det *ordinaire* Danske. Naaer en anden *vocal* gaaer foran, endes *infinitiv* og paa *a, ex. gr.*[2] at *bia, gnia.*

at *Amma* ɔ: være liig, *e. g.* hand *ammar* sin Fader, hand liigner sin Fader. Mueligt af det Tydske Ord Ahmen.

Observatio generalis. Der findes adskillige Tydske Ord udi det *Bornholmske* Tungemaal frem for i det *ordinaire* Danske, hvilke lettelig haver kommet deraf, at Landet een Tidlang haver været bortpantet til *Lybeck*, som da lod Landet ved sine Betientere forvalte.

at *Antas* ɔ: at giækkes, narres. Er vel et afbrudt Ord af det danske: Fiante. Deraf kommer videre:

Halvantad ɔ: halv Giækkevorn, noget narrisk.

Aans, nyssen, ikke for længe siden. Det bruges ikke giærne uden saaledes: *I aans, e. g. i aans* var hand her ɔ: ret nyssen pp[6].

een *Aaebo*, en Eederduns And.

Allen, alligevel.

Aure, Haure.

Argelisten, Organisten; bliver saaledes ikkuns af dend gemeene Mand *corrupte*[7] udtalet.

Aftens-Maal, Aftens Madden, Aftens Maaltid.

B.

Bella, Børn. *Bellana*, Børnene.

Balle, snart, *ex. germ. voce*[8] balde. Udtales ungefær som *baillje*.

en *Basa* ɔ: en Mand af anseenligt, myndigt og strænkt Væsen. Af det Tydske Ord Baas; saaledes bliver udi nogle Neder-Saxsiske Kiøbstæder Kiøbmændene af deres Karle *tituleret* i Stæden for andre Stæder *Principal*, Herre.

Badda, opbadda, forfriske, vederqvæge, oplive, *e. g.* hand er af Kulden snart forkommen, man maae have ham ind i Varmen, at hand kand blive *Opbaddader*.

at *Brøgla, brugla*, at giøre ujævnt det, som var slet, *e. g.* Papier, Klæder *etc.* Somme siger *Krøgla*. Haver nogen Lighed med det frandske *Brouiller*.

Bondt, groft, *e. g.* det Garn er spundet meget *bondt*.

een *Botte*, en *Pivar*, et Slags Søe-Fiske.

Bæveren, Colica[9].

Bo bruges i Stæden for en Indbygger eller Indvaaner; *e. g.* en *Rønne-bo*, ɔ: en som boer i *Rønne;* en *Haslebo, Nexøebo, Svanekebo pp.*

Paa *Bøyden*, ude paa Landet.

Belæmret med noget ɔ: bebyrdet, besværet.

at *Beskoe* en Kane ɔ: at belegge dend underneden med Skinner af Jærn eller Træe.

en *Bidda*, et lidet Stykke, *e. g.* giv mig een *Bidda* Brød; *quasi*[10] saameget man kand tage med et Bid.

Bred-Tørv bliver Skaaren paa Marker, hvor der groer smaaet Lyng eller Moos paa Jorden, hvoraf den øverste Skaarpe tages og bruges til Brændsel.

Barkana-Roer, Gule-Rødder.

D.

at *Drudas* med een ɔ: at drive Skiæmt.

Drudans-fuld ɔ: Skiæmtefuld.

Døll, daaven, lad. *Døllhed*, Dovenhed, Ladhed. Disse tvende Ord bruges egentlig om Hæste, som ei vil gaae ret fort.

en *Dræng* bruges om en fuldvoxsen Person, saalænge hand er ugift.

www.vang-hansen.dk

Bornholmske Samlinger, 35. Bind, Rønne 1957

Deesen, Dægnen; bruges egentlig ikkuns, naar man vil sige hos Dægnen, i Dægnens Huus, *e. g.* hand gaaer i Skole til Deesens.

Drikka ɔ: tynt Øll, *ordinaire*[11] Øll. Stundum betyder det og een Blændning af Øll og Mælk, eller og ikkuns suur Mælk og Valde, Hvilke *Sorter* ere Bundens sædvanligste Drik; Bare Øll vill ei aldtid strække til for en Fattig Bonde.

en *Douva*, en Due.

Oberservat. Gen. Det skeer noget nær i alle saadanne Ord, at *U* bliver efter *Bornholmsk* Udtale forvandlet til *ou*, fornemmelig *in syllaba penultima*[12], *e. g.* en *Froua*, en Frue; en *Stoua*, en Stue; at *troua*, at true; at *koua*, at forkue; en *Fougl*, en Fugl; et *Hioul*, et Hjul.

Døtter, Daatter, *Filia*[13].

E.

Eddie, Tang, som Haved kaster fra sig.

Enn, sød; Det er af stærkere Bemærkelse end som det Ord sød, som ellers og her bruges; *e. g.* Grøden er *enn* ɔ: for meget sød; der er kommet formeget sødt deri.

F.

Fuul, Fuulhed, Lad, Ladhed.

Forævl, Forvarsel for ens Død eller Hiemkomst.

Fåru, færdig, *e. g. æren I faru?* er i færdig.

Observ. gen. Det skeer efter *Bornholmsk* Tungemaal ved mange Ord, som endiges i Dansken paa *ig*, bliver de endet paa *u;* saasom *gieru*, gierrig; *Sandu*, sandig.

Fæslig, forskrekkelig, fælt, græsslig.

Fraga, spørge, ieg *fragada* hannem, jeg spurte *pp.*

Framdrætten ɔ: alle de Bester, som gaaer for Ploven, *e. g.* Jeg har næppe Foer nok til *Framdretten.* Jeg har *etc.* til mine Plov-Bester.

Fisket, Effter-Høsten, *Autumnus*[14].

Føye, lidet, ringe, *parum*[15], *e. g.* Hand er føye bedre end hands Naboe.

Følja, at faae Føll, at fole, *e. g.* Mæren *føljada*, Hoppen fik føll.

Farja, e. g. Soen *farjada*, fik Grisse. Mueligt af det Tydske Ord Farckel.

Fisk foruden viidere *Epitheton*[16] betyder Torsk.

Fram, frem.

at *Forgiædda*, at forglemme; *imperf. forgatte, perf.* har *forgatt.* NB. findes og i gamle *Psalmer* og Viiser.

Fnask bruges om et Huus eller andet Stæd, hvor der siges at gaae Spøgelse, *e. g.* der er *Fnask* i det Huus.

Friemanden, Natmanden.

at *Flæmta*, at gispe, puste ligesom Fugle-Unger.

Frønn, skiør, som springer let i Stykker og lader sig ikke bøye; *e. g.* det Træ er *frønt* ɔ: springer for Øxsen, naar det hugges.

Fiêlstaunen, Nattergalen.

en *Fasa*, myndigt Væsen, *e. g.* Dend Mand har god *Fasa* med sig ɔ: dend Mand er skikket til at skaffe sig Anseende og *Respect.*

Fasa betyder og det grønne laadne, som Hassel Nødderne sidde udi paa Træerne.

G.

at *Gaddia*, at beklæde; bruges ikkuns om Liig, *e. g.* at *gaddia* dend Døde; unde[17] — *Gaddia*-Skiorte, *Gaddia*-Klæde, *Gaddia*-Lagen.

Gaddelig, beqvem, som passer sig og skikker sig vel til en Ting, *e. g.* Du kommer meget *gaddelig* ɔ: ret tilpass. Iblant betyder det og maadelig, *passabel.*

Gast, et Spøgelse.

Grand, smuk, pyntet, *e. g.* hun er meget grand.

Observ. Generalis. Det er herom saavelsom alle andre *Adjectiva* at agte, at *in Masculino* tager de *er* og *in neutro* et *t* til Enden, men in *foem.* bortkastes saadant, *e. g.* en *grander* Karl, et *grandt* Huus, en *grand* Konna ɔ: en pyntet Karl, et smukt Huus, en pyntet Kone.

Giærviden, nysgierrig; somme siger *giørviden.*

Giærvidenhed, Nysgierrighed.

Gribba, en halv voxsen Pige, en Tøes.

www.vang-hansen.dk

Bornholmske Samlinger, 35. Bind, Rønne 1957

Gemeen bruges i en god Meening saaledes: det er en *gemeen* Mand, *gemeen* Øvrighed ɔ: som holder sig ei for god, er venlig og snacksom imod Eenhver.

en *Gaasa,* en Gasse. Men Gaas er det samme som *apud cæteros Danos*[18].

Gaae Giærs-Viide kaldes, naar Bønderne om Foraaret forsamler sig og gaaer omkring at eftersee de Fælles Giærder, om de findes i lovlig Stand til Hægnet.

en *Glåsara,* en Glar-Mæster.

en *Graae-Hald,* en Kampe-Steen.

Det *Groyas,* det dages. Naar mand sætter *ad Dag* dertil, saa taler man *in activo*[19], *e. g.* saa tilig som det *groyar ad Dag.*

et *Glug,* et lidet Vindue, Kik-Hull.

at *Glana* eller *Glænna* kaldes det at see efter noget paa Havs-Bond, som er nedsiunket.

H.

Havegalind, gierrig, som vil stædse have mere og ere af Eeglens[20] Art. *Prov.* 30,15[21].

Hyd eller Hy, Ansigtets Farve, frantz. *Teint; e. g.* hun har en *grander Hyd,* et vakert Ansigt.

Horre v. Horra, en liden Dreng, Pog, Drenge-Barn; *e. g.* en Fæe-*Horra,* en Fæe-Pog, som vogter Qvæg.

en *Halv-Støding,* en halv voxsen Dræng, som kand kiøre en Plov.

Halfantad, halv Giækkevorn, noget Narrisk.

Heldu, lystig, morsom.

en *Hagga,* en fornemme Mand, eller Herre.

Hellu, Kakkelovns Krog. *Hellued, adject. art.*[22] Kakelovns-Krogen.

House, hastig, fort!

at *Housa,* huse; ieg *housar* det intet ɔ: ieg huser det ikke.

Housom, temmelig god.

Horkara, større, *horkesta,* de største; bruges ikkun i *comparativo* og *superlativo.*

Herberge-Huset Kaldes paa Bøyden de Kammere, hvor Fremmede *logeres.*

at *Hvina,* hvine; betyder og at gaae som i Taage, *e. g.* hvad *hvinar* du omkring efter.

Hjim eller *Hiem* kalder Bonden sin Bopæl, e. g. jeg boer paa et *naaligt hjim* ɔ: et Slæt Stæd eller Gaard, enten udi Bygning eller Jords-Eiendomme.

Hån I, haver I?

Observ. gen. Secunda plur.[23] i alle *verba* endes på *n, præcedente*[24] enten *a* eller *e, e. g. Hastan I,* haster I? *Læsen i,* Læser I?

en *Haand-hval* kaldes dend øverste Stok af en Pleyel, som mand har udi Haanden Det andet Stykke kaldes *Slagl,* hvormed bankes eller slaaes paa Kornet.

at *Happa* er at komme uformodentlig, af ungefær over noget.

en *Hundøle quasi* Hund-*Øgle* ɔ: en Fiireben, *Lacerta.*

I.

at *Idas,* at gide, have Villie og Lyst til noget, *e. g.* hand *idas* ikke reist ɔ: hand gider ikke reist sig; *ex antiquo*[25] *Iid, studium.*

Jyss, vakker, flink; *e. g.* en *jysser* Karl ɔ: som er vakker og holder sig vel i Væsen og Klæder; en *Jyss Pibel,* en flink lille Pige.

Ildara, et Fyrstæd, Ildstæd.

en *Jætta,* een Kæmpe.

en *Jætta*-Begravelse, en Kiæmpe-Begravelse.

K.

at *Kaalsa,* at smigra, snakke for een, frantz. *cajoler; e. g.* at *Kolsa* for *Bellarna* ɔ: at snakke Børnene noget fore.

en *Krøgling,* et lidet krumt og skiævt voxsen Træ; *item* betyder det en, som bruger Lov-Kroge, eller som haver Lyst til idelige *Processer.*

Krøglerie ɔ: Krog-Lov, *Chicane.*

Kladda, Klæder, bruges ikkuns af de allergemeneste mest og forstaaes derunder ringe, slette Klæder.

en *Kaga,* en Kage, Bakkelse, som enten Vaffeler eller andet.

at *Kølna,* at giøre Ild; *e. g. Kiøln* i Ovnen, læg noget i Ovnen.

www.vang-hansen.dk

Bornholmske Samlinger, 35. Bind, Rønne 1957

masc. Knælder, foem. Knæld, neutr. Knældt, smuk, kiøn, næt.
Krob-huus kaldes paa Landet Pigernes eller Børnenes Kammer.
Kand differerer fra anden Dansk i Udtalen, da det her næsten lyder: *Kaing.*
Observ. Gen. Alle de Orde, der ender paa *n* eller *l,* haver lige Udtale, *e. g. Saing,* sand, *verus.* Men *Sand, Arena pronunceres*[26] som *Sân. Kald pron.*[26] *Kailg.* Fald *Failg.*
en *Karm* eller *Karm*-Vogn, en Jern-beslagen eller Kurve-Vogn.
en *Kirka-Slæde,* en næt Slæde, snart ligesom en Kane, skiønt ei med Jærn Skinner beslaaen.
en *Kitte,* en Vand-Spand, en *Kalke-Kitte,* en Kalke-Spand.
Kløv, Kavring, Tvebak.
Kløv-gang, Græsgang.
Kirke-Steijan, Kirke-Gulvet længst imellem Stoelene.
Kirke-Støblen, Klokke-Taarnet, som paa Bøyden staaer gemeenligen for sig selv afskildt fra Kirken paa en halv snees eller Snees Skrit borte.
en *Konna,* en Kone.
en *Kietta,* en Katt.
en *Kielding,* en Katte-Kilding.
at *Kankla,* at nøle, flakke hid og did efter noget, som er ei synderlig bevendt.

L.

Løylig, sælsom, underlig, *e. g.* en *Løylig* Karl; synes at komme af det Ord *Løyer,* Pusserie.
Liin, Hør; *ita etiam apud Norvagos*[27].
Luunsk, egensindig, særsindet, gienstridig *e. g.,* giør du dig *Luunsk?* tager *Lunan* dig? ↄ: giør du dig egensindig? Heraf at *Luunskas,* at giøre sig egensindig; *forsitan*[28] *ex voce Germ.* Laune, e. g. bey nicht guter Laune seyn.
Læviis eller *leviis,* artig, beleven, *quasi* viis paa at leve.
at *Løvnas,* at blive tyk, siges ikkuns om Mælk; heraf *Løvna*-Melk, tyk-, suur-Mælk, Kommer af Løve[29], *Coagulum.*
Lættan, Keiten, venstre Haand.
En *Leitara v. Lægtara* ↄ: Et Pulpitud i Kirken.
Loft, en Sal, Stue oven over Kiælderen i Huset.

at *Lougta,* at Lugte.
en Lâs, *in plus. Lâsa,* Gamle Pialt, Pialter; *forsitan*[28] *ex voce lat. Lacerare.*

M.

Morgen-maal, Frokost, udtales *Mârenmaal.*
Miæl-Huuset er det Kammer paa Bøyden, hvor adskillige *Victualier,* saasom Brød, *Mæl,* Ærter *etc,* giemmes.
Marken bruges om en, som er udreist, *e. g.* Hand er *taed i Marken,* hand er reist lidt ud.
Madike-Sprud kaldes smaae Tuer eller Bylker paa Engene, som Orme, Maddiker eller Myrer opkaster og seer snart ud som Mullvarpe-Skud.
Miæle, smaa Bakker, allerhelst ved Strandene, som af Sanden ere sammenfløyede, og hvorpaa Mare-Halmen giærne voxser.
Muder, Stikpenge, Foræringer, Skænk og Gave.

N.

Nagger, Nag, Nagt, vred, vredt, knurvuren; en *Nagger* Mand, *Nag* Qvinde; et *nagt* Ansigt, et suurseende Ansigt.
Nai. Obs. Det maa *pronunceres*[30] meget langsomt og trækkes paa, om det skal have sin *Bornholmsk*[*e*] Klang, som iblant Bønderne mæst brugelige er, og derhos tales vel høyt og friskt.
Nait, næt, *pronunceres* ligeledes langsom og frisk, *item* bredt ud som forrige Ord, dog saa at bægge *vocales* følges næt ad.
at Nosa, at pynte, *e. g.* du *nosar* dig for længe.
Naalig, slet, ynksom, *e. g.* hand er i *naalig* Tilstand.
Niegling, siges *corrupte*[31] for Nøgelen.
en *Nøslar,* et Qvindes Menneske, som gaaer og nysler for sig, men kommer med ingen Ting ret fort.
at *Norta,* at Skakre, smaae Stiæle, som onde Tienneste Folk pleyer, eller de, der haver noget under Hænder for andre.

O.

Oute, Dagningen.
Oute-Mad kaldes dend Mad, som Tærskere eller andre Tienne-

www.vang-hansen.dk

Bornholmske Samlinger, 35. Bind, Rønne 1957

ste Folk bekommer det første om Morgenen, førend de begynder deres Arbeide, Kloken 3 à 4re.

Øll, betyder Got Øll.

at *Ønna*, *e. g.* Faaret *øndte*, Faaret fik Lam.

P.

Pibel, Pige-Barn, en lille Pige, *Pibla*, smaae Piger.

en *Peija*, en fuldvoxsen Pige.

Paa naa, noget nær, *ex Germ.* bey nahe.

Pynna, det samme som paa anden Dansk pæn; heller og *Peensker*, *foem.*[32] *peensk*, *neutr. peenskt.*

Paasa, en Pose, udtales som med to SSer.

en *Pølk*, et lidet Vand-Hull, hvor af Regn eller Snee noget Vand samles, men snart igien borttørres.

Pludder-Tørv, et Slags Tørv, som sammenæltes med Fødderne udi Tørve-Gravene af dend tilbage blevne og smulrede Jord, naar Tørv er graven, hvilken sammenæltede Jord dernæst opkastes paa dend faste Grund, afstikkes 4re Kantet med Spaden og bliver saa liggende, endtil dend er vel udtørret og kand bortføres.

at *Pluddra* eller *plyddra* kaldes at tilberede ovennævnte Tørv med Fødderne.

R.

en *Ruld*, en Tromle, som bruges til Agrene.

at *Ravsa*, at sammenrive Korn eller Høe i Høstens Tid.

en *Ryste*, et Hæss; dend Sæd i Straaet eller og Halm, som sættes uden for Loen, naar det ei derudi kand rommes. Betyder og paa Landet saameget som et lidet Skuur, som gemeenlig sættes ved Enden af Huset og bestaaer af to Støtter med et Stænge derpaa Lagt, hvor under forvares Sæd, Høe, Halm, Lyng eller andet saadant.

at smaae *Ruska*, at regne smaat.

en *Gaasa-Rusk* ɔ: saa megen Fiær, der sidder paa en Gaas.

at *ruska* Giæss, at plukke Giæss.

Rad-for, *pronunt. râfor* ɔ: lige for.

Rabban, Kaalde Siugen, *e. g.* det er en slem *Rabba*.

Rømme eller *Rømme*-Høe, groft, skarpt Høe, som voxser i Moser og andenstæds.

S.

Steer-Huus, et Kiøkken, *contr.*[33] *ex Steeger*-Huus, eller *Steegerse in cæt. Provinc. Daniæ usurpat*[34].

at *Spaae* sig, at skynde sig, bruges vel og andenstæds, kommer muelig af det Plat-Tydske Ord: spuden, hurtig seyn, skynde sig.

Søba, Suppe-Mad, dog forstaaes mest derved Øll, Mælk og Grød eller Brød opvarmet sammen.

Sild og *Søba*, saadan Mad som forbemeldt og Sild dertil, hvilket er dend sædvanligste Frokost for Tienneste-Folkene.

Sød, Sod, Suppe paa Kiød, Kiød-Suppe.

Sandmæla, smaae Sand Bakker.

et *Staab*, et Beeger, siges og andenstæds iblant Bønderne.

at *Støbe løgn*, at lyve stærkt; *substant.*[35]: Dend Kone er en *Støbe-løgn*. Udtales som to b'er.

en *Stokke*-Slæde, een gemeen Arbeids Slæde.

en *Steiga*, en Stige.

Obs. gen. De fleeste Ord, som ellers endes paa *ige* forandres *Dialecto Boringica*[36] saaledes, at de forvandles udi Enden til *eiga*, *e. g. Peiga*, Pige, *seiga*, at sige, Skiønt det *g* ikkuns lidet eller intet høres.

i Stad, i Stæd, i Aften silde. *Obs.* udi dette saavelsom adskillige andre Ord høres det *d* udi Enden ikke i Udtalen, *e. g.* hand *Stod*, *Sto; God*, *go.*

et *Stæl*, en øde Bonde-Gaard eller Huus, foruden Bygning; men Gaardsens tilliggende Jorder dyrkes fra et andet Stæd.

Skiftingerna kalder Bønderne Skiffte-Rettens Betientere.

en *Seis*, et Meye-Jærn; er anderledes dannet end som en Lee. *Germ.* eine Sense.

en *Steen-Mangla*, en Rulle til Linntøy.

et *Spind*, et Fiærding-Kar, fierde Deel af en Skeppe.

Sacrere, at mæsse for Alteret; siges ikkuns af de eenfoldigste, og forstaaes heele *Messen* dermed, da det egentlig ikkuns om Alterens *Sacramente* burde forstaaes.

www.vang-hansen.dk

Bornholmske Samlinger, 35. Bind, Rønne 1957

en *Steiga*-Vogn, en Træ-Vogn, *ordinaire*[37] Bonde-Vogn med Lætter paa.

Støblen, Kirke-Støblen, Klokkestøblen, nogle siger og *Stivelen,* ɔ: Klokke-Taarnet.

Svællinger, smaae Lax, mest under et lispund[38] i Vægt.

Svald-Jord, en kaald, vaad og Slet Jord, hvor smaae Kilde Væld falder; siges og *Svald-bond.*

Stivmoderen, kaldes Kaalde-Siugen, Feberen; Derunder siunes at ligge en Slags *Superstition*[39] hos de eenfoldige, at de ligesom ei tør vove at nævne Sygdommens rette Navn, Ligesom Normanden, naar hand kalder Ulven Graae-Been og Biørnen: Stor-Tassen.

Skagle-Plads er saadant et Stæd og beqvem Plats paa Marken ved Strand-Siderne, hvor Indvaanerne møder, naar Fiendlig Landgang befrygtes. Mueligens haver dette Ord sin *Derivation*[40] af det, at sammestæds Hæste maae staae *parat* med Skagler til at kunde spændes for *Ammunitions*-Vogne og Stykker.

at *Stiærna,* at see stift, gloe.

Stæv, Stædig, Hæste, som ei vil gaae af Stædet.

Skiædda, et sluddervorn Qvindfolk, og som ei holder sig reenfærdig.

Et *Skubb,* en Tværdriver; *item* en, der enten ikke har Leilighed eller Mod til at giøre noget godt. — At gaae og *Skubba,* at vende sig hid og did uden noget synderlig at forrette. NB. det udtales *Skobb, skobba.*

Souver, Feye *Souverna,* Gulv Skarnet, som er sammenfeyet[41].

T.

Træsle, en Pialt. Er egentlig de Traader paa Klæderne, naar de bliver forslit og Stødt, som hænger udi Kanterne.

Tæppa, tillukke, *e. g. Tæppen Daren* eller Døren ɔ: Lukker Døren til.

en *Tôsa-haija,* en taabelig, en halvgalen, Fiante.

Tôsenakka betyder noget nær det samme som forrige Ord, men skal være lidt skiæmtevorn.

Tôsehain, et skiødesløs Drog.

Tjort, tørt.

en *Trægaard,* en Frugt-Have.

Tou, Uld, som Faarene fælder.

Tussebid kalder Bønderne, naar de faaer en bollen Finger, og mener, det kommer af Edder, da det dog ofte kand vel være *Panaritium*[42].

at *Træsa,* at tale trang-Brystet, at væse.

en *Tâsla,* Et Qvinfolk, som er alt for gemeen i sit Væsen; *item* uagtsom og efterladen.

U.

Undarna, Midaftens Mad, *Vesper*-Kost.

Udfart, Begravelse. *Udfarten,* Begravelse-Bekostningerne.

Udfrøl, contracte[43], *quasi Udfarts-Øll,* ɔ: Begravelse-Gilde, *Tractament* for dem, der haver baaret og følgt Liiget.

Utingen, Kaalde-Siugen. conf.[44] hvad forhen bemerkedes ved Stifmoderen.

V.

Vaareløs, Vareløs, som intet tages i Agt, *e. g.* Qvæget gaaer *vaareløst,* naar Ævret er opgiven og det kand gaae uvogtet. Deraf kommer:

det *Vaaras intet* ɔ: der ligger intet Magt eller Laug paa, er af ingen Betydenhed.

Varme, bruges undertiden i stæden for Ild, *e. g.* Der kommer *Varme* i Høet, som ligger for tæt pakket paa hinanden og er fugtigt.

at *Vanka,* at reise.

Een *Vaarte-Bidere,* en Guld-Smed, et slags *Insecter.*

en *Vær-Plaske* er en liden Være Mølle, hvis Hiul staaer *Horizontal.*

Ø et[45] Y.

Øll foruden noget *epitheton*[46] derved betyder Stærkt, got Øll. *Sødt-Øll* er af ringere Slags, saasom maadelig Bord-Øll. *Drikka* gandske tynt og svagt Øll.

www.vang-hansen.dk

Bornholmske Samlinger, 35. Bind, Rønne 1957

Ørger-Jord, gandske slet Jord, hvor intet ret vil voxse og er snart som Tørve-Aske af Anseelse.
Yvene, Øynene.

Appendix[47]

H.

Hella-Rêglan, e. g. hand har *hellareglan* ɔ: hand drager allerede med Døden, naar det ragler for Brystet og Aanden ei mere ret vil fort.
Helsot, e. g. hand har *helsoten*, hand gaaer med en Døds Sygdom eller ligger dermed for Døden.
Hæske, et par Folk, *e. g.* der ere trænde Hæske i det Huus, ɔ: trende par Folk eller *Familier p. p.*
en *Hampa*, en Kone, som er gemeen af Væsen og sluddervorn. Man siger og en *Hampa-Gya*.

K.

Kropper, Karusser.
et par *Karer*, et par Karter.
Kongs-Mænd kaldes de Personer, som Almuen under sig udvaldte i forrige Tider at reise over til Kiøbenhavn for at giøre nogen Ansøgning eller bringe deres Klagemaal der frem.
en *Kraaga*, en Krage.
Koe-Patter, Gedeblade, *Caprifolium*, siges egentlig om dessen Blomster.
at *Krønna*, at rømme sig, *germ.* räuspern.
Kule-Tørv, dend *ordinaire* Brende-Tørv.
en *Kiævsa*, en som sladdrer noget dumt hen, *gall.*[48] *Hableur;* Snakker op ad Væken; Væver Kirkens Valmel.
Kivs-Kiævs, Snik Snak, Sluder, *Palabras.*

N.

Næglspræng ɔ: Smerte i Fingerne af Kulde.
at *Næse* af, at beskiæmme, udhutle, *e. g.* hand blev meget afnæst ɔ: meget overskiældet.

P.

en *Pogge*, en Frøe, som lever i Vandet.
at *Pyse* op, at hovne op, blive tyk, give sig i Været, *e. g.* Dyner, naar de har ligget i Solen.
en *Plaske* eller *Plaske*-Mølle ɔ: en Sqwat Mølle.

Q.

Qualseuta, halv sovendes.

R.

Rag, liige, slet, ret op, *e. g.* Ragt Haar, slet Haar. Jeg kand intet staae *rag*, ieg kand ikke staae ret op; *ex Germ.* gerade.
at *Raddes*, at Giøgle. Heraf *Raddvurn*, giøglerisk. *Radderie*, Giøglerie. *Radd*-Viiser, Lystige Viiser eller Sange. *Forsitan ex* Gall. *radotter.*

S.

en *Sand-Sage*, et Eventyr, Fortelling, *Tradition.*
at *Svælde*, at hovne. Beenet er *Svollet* eller *Svoldet* ɔ: Beenet er hovnet.
Strik, Stræng, nøye paastaaende, *ex lat. stricte.* Den Mand er meget *Strik* ɔ: staaer paa sin Ret til det yderste. Hun er alt for *Striker* med sine Piger ɔ: hun er for Stræng *etc.*
Een *Størger*, en Stør, *Sturio.*

T.

en *Teest*, en falsk Mand.
en *Toua*, en Tue, *lat. Verruca.*
en *Torp*-Eng, en slet Enges Bond, som giver ikkuns lidet og ringe Græss.

U. V.

at *Uke, e. g.* det er længe siden, at de *ukede* herom ɔ: det er længesiden, der blev saa smaaligen taled derom blant Folk. *Germ.* Munckeln.
at *Vaandes*, at jamre og beklage sig.

Een *Zirrisse*, en Faare-Kylling. *eta etiam apud Norvagos*[27].

www.vang-hansen.dk

Bornholmske Samlinger, 35. Bind, Rønne 1957

Findes glad igien, saaledes siger *Borringholmerne*, naar de tager Afskeed fra hinanden, ↄ: Gid vi seer hverandre igien med Fornøyelse.

Hold Skik, ↄ: Skiøt dig selv; Vær Stille.

Det vordes inted, ↄ: det er ei nødig, at de giør dem Umag eller Uleylighed. Ligesom man vilde sige: det er ikke værdt saadan Uleilighed; *forsitan ex Germ.* würdigen.

At gaae i Stue, at være nær ved at føde, giøre Barsel.

at blive *Aflagt*, *i e.*[49] at komme i Barselsæng.

at *Vaare* ↄ: at pløye, saae *etc.*, hvad som udi For-Aaret eller Vaaren skal ved Aulingen bestilles.

Mønne. Et Ord, som bruges meest af smaae Børn, som vil smigre, i Stæden for *Mama* eller Moder. Hos de norske Finder betyder det allmindelig en Moder.

Hand Kommer iste ↄ: hand kommer i Aften.

Horra gaae ad Tilled, hent Kauringen og høl paa Piblen, hun ligger i hellued og fryser ihiæl ↄ: Dreng gak paa Loftet, hendt Sængeklædet og læg over (Pige)Barnet, hun ligger i Kakkelovns Krogen og frysser ihiel.

Nomina Propria[50]

Observ.[51] *in nom. propriis virorum*[52], naar de bruges *in Genitivo*, kastes det *søn* eller *sen* bort, som hos andre beholdes, *e. g. Peder Olufs* Hæst ↄ: *Peder Olufsens* Hæst.

Effter alle Mændenes Navne kaldes deres Hustruer, saaledes at man til det sidste legger dend Stavelse: *ska*, *v. g.*[53] *Hans Jørgenska* ↄ: *Hans Jørgens* Kone. *Peder Lowska* ↄ: *Peder Lows* Kone.

Mands-Naune.

Asser. Bærild, Bærtel. *Jakip, Jacop. Tor. Tørkel. Biørn. Gammel quasi Gammaliel. Ødber, Odobertus. Jess, Jesaias. Hinse, Heinsius. Tue, Tuanus. Aastredsen, Ostersøn. Pælle. Isser, Isascar. Ambrus, Ambrosius. Trøyels. Hårluf. Eener vel Einer, Ernest. Hellis. Sander, Alexander. Sasser*, quasi *Manasser. Gydber. Kield. Seyer. Wefst. Harming. Oge. Arist, Arend. Ødbiørn. Marids, Mauritz. Arfved. Ingemand. Søne. Giver.*

Qvindes-Navne.

Aida. Angja, Anne. Margid v. Maril, Margrethe. Meitil, Mette. Gunder. Regne ↄ: *Regina. Gjêse. Sinøye. Arrina. Gya. Øder. Engel. Elsebye, Elisabet. Orsla, Ursula. Barta, Birte* ↄ: *Brigitte. Bolg, Bodil. Barbro, Barbara. Silla. Theka* i Stæden for Døbe-Navnet *Dorothea. Seine, Signe. Kønnika, Kunigunda. Marrika, Marie. Sinniva.*

NOTER

1 ligeså.
2 f. eks.
3 hvoraf.
4 almindelig regel.
5 navnemåder.
6 m. m.
7 fordærvet.
8 af det tyske ord.
9 kolik.
10 ligesom.
11 almindeligt.
12 i næstsidste stavelse.
13 latin: datter.
14 latin: efterår.
15 latin: for lidt, lidt.
16 tillægsord.
17 hvoraf.
18 hos de andre danskere.
19 i aktiv, handlemåde.
20 iglens.
21 Salomons ordsprog.
22 adjektivisk artikel.
23 flertal ved tiltale.
24 det foregående bogstav.
25 af latin.
26 udtales.
27 således også hos nordmændene.
28 måske.
29 løbe.
30 udtales.
31 fejlagtigt.
32 femininum, hunkøn.
33 sammentrukket.
34 brugt i Danmarks andre provinser.
35 som navneord.
36 i den bornholmske dialekt.
37 almindelig.
38 lispund, 8 kilo.
39 overtro.
40 afledning.
41 Tilføjet med en anden hånd end Urnes.
42 betændelse.
43 sammentrukket.
44 jævnfør.
45 og.
46 tillægsord.
47 tillæg.
48 fransk.
49 id est = d. v. s.
50 egennavne.
51 læg mærke til.
52 i mænds egennavne.
53 verbi gratia = f. eks.

www.vang-hansen.dk

Bornholmske Samlinger, 35. Bind, Rønne 1957

Limensgadeselskabets Historie

Af G. L. Dam.

I en Afhandling: »Om Aluntilvirkning paa Bornholm, belyst ved Dokumenter i Rigsarkivet« (Bh. S. 30. Bd. S. 107 og flg.) har mag. scient. *Knud Dreyer Jørgensen* givet en Fremstilling af Limensgadeselskabets Historie, hvori er fremdraget en Række værdifulde Oplysninger om dette mislykkede Industriforetagende.

Men paa et Punkt, der er afgørende for Forstaaelsen af Striden mellem de bornholmske og de københavnske Aktionærer, Spørgsmaalet om, af hvilke Grunde de bornholmske Aktionærer afskedigede Direktør *Hammer*, har Magister Dreyer Jørgensen maattet lade sig nøje med at fremsætte Gisninger.

Han skriver herom:

»De Dokumenter, der er efterladt om Alunskiferbrydningen paa Bornholm, siger os intet sikkert om, hvilke meget alvorlige Omstændigheder, der førte til Hammers Afskedigelse. Muligvis har han søgt ad ulovlig Vej at benytte Selskabets Midler til at fremme Fabrikkens Oprettelse i den Periode, da en Kasserer manglede, muligvis har Hammers Væsen (Opkomlingen?) været et saadant, at han har haft meget vanskeligt ved at arbejde sammen med Bornholmerne.«

Der findes imidlertid andre Kilder til Limensgadeselskabets Historie.

Datidens Presse, saavel Bornholms Avertissements-Tidende som flere af de københavnske Blade, beskæftigede sig meget med Sagen. Desuden lod de bornholmske Aktionærer i 1842 udsende et anonymt Skrift: »*Fremstilling af Limensgade-Actieselskabets Historie*« — rimeligvis forfattet af Adjunkt ved Rønne lærde Skole *L. G. W. Hasselriis* —, hvori der gøres udførligt Rede for

www.vang-hansen.dk

Bornholmske Samlinger, 35. Bind, Rønne 1957

de bornholmske Aktionærers Bevæggrunde til at afskedige Direktør Hammer. Skriftet er i sin Helhed aftrykt i nærværende Bind (S. 202 og flg.).

Med Brug af disse Kilder gives her en samlet Fremstilling af Selskabets Historie, tilligemed nogle biografiske Oplysninger om de Personer, der spillede Hovedrollerne i Limensgadeaktieselskabets Tragedie.

I.

Allerede i den Bornholmsbeskrivelse, som i Aaret 1819 udsendtes af Fabrikdirektør *Rawert* og Generaltoldkammerets Chef *Garlieb* — som Resultat af et Besøg paa Bornholm i 1815 —, blev der gjort opmærksom paa, at *Limensgaden* ikke blev udnyttet, som den burde. De to Forfattere beskrev de frugtbare Jorder mellem Læsaa og Grødbyaa og fortsatte:

»Midt imellem disse frugtbare Agre og Enge ligge Stykker og Strimler af Udmarken. *Limensgade* er et saadant. Paa disse, saavelsom paa al anden Udmarksjord her paa Landet, voxer intet andet en Mosse og noget elendigt Græs, tarvelig Føde for Faar og Gjæs. Naar man ved Undersøgelse overbevises om Jordens Fortrinlighed, og, naar man seer, hvorledes de tilgrændsende Bønder søge mere og mere at tilegne sig af Udmarksjorden, saa synes det at være urigtigt, saaledes at lade ligge næsten til ingen Nytte, hvad der rigeligen kunde ernære vindskibelige Indbyggere og forskaffe Statskassen en klækkelig Indtægt.«

Limensgaden betragtedes — ligesom Bornholms øvrige Udmarksjorder — som tilhørende Kongen. En bedre landbrugsmæssig Udnyttelse af Jorderne vilde derfor komme Statskassen til Gode.

Omtrent samtidig med, at Rawert og Garlieb gjorde sig til Talsmænd for en bedre Udnyttelse af Limensgadens Jorder, fremsatte Professor *H. C. Ørsted* Forslag om en bedre Udnyttelse af Limensgadens Undergrund.

I Aaret 1818 havde Ørsted faaet kongelig Befaling til sammen med Kontorchef i Rentekammeret *L. Esmarch* at anstille en Undersøgelse af de bornholmske Kul og Jernertser. Som Medhjælper medtog Ørsted sin kemiske Assistent, den senere Professor i Mineralogi *J. G. Forchhammer*. Om de Undersøgelser,

der blev foretaget i Efteraaret 1818, udsendtes 1819 en Beretning, hvori Undersøgelseskomiteen udtalte sig meget optimistisk om Mulighederne for Oprettelsen af nye industrielle Virksomheder paa Bornholm. Om Betingelserne for Cementfabrikation paa Limensgaden sagdes der i Betænkningen: »Vi troe imidlertid til det allerede Bekiendte at burde føie, at man for at forvandle Mørtel til et saadant Cement ikkun behøver at blande den med brændt Alunskifer, hvilken man saa let kan have i samme Egn.« Af andre Virksomheder, som man mente, det vilde kunne lønne sig at oprette paa Bornholm, nævnede Ørsted i første Række et *Alunværk*.

I Sommeren 1819 kom Ørsted igen til Bornholm med de samme to Ledsagere. Vejen derover tog de gennem Skaane, hvor de besaa forskellige Virksomheder, bl. a. Alunværket ved Andrarum, som den Gang beskæftigede 230 Personer. En Del af Sommerens Undersøgelser drejede sig om Muligheden for en bedre Udnyttelse af Limensgadens Stenarter. Resultatet af Undersøgelserne offentliggjordes i en Beretning, der udsendtes 1820. Det sagdes heri, at der »frembyder sig adskillige Spørgsmaal, der maae afgjøres før man med Sikkerhed kan anbefale Limensgadestenen til Cement.« Det drejede sig særlig om at udfinde, hvilke af de forskellige Lag der var mest egnede, og om der ved Cementfabrikationen burde tilsættes brændt Alun eller gives en Tilsætning af Kalk. »Kun ved behørigt Hensyn paa disse Punkter vilde man kunne gjøre Bornholms Cement til en Handelsvare, der kunde erhverve den almindelige Tillid.« »Men Limensgades Kalksteen kan endnu betragtes fra flere Sider, der hidindtil enten slet ikke, eller dog ikke behørigen ere blevne paaagtede.« I denne Forbindelse gør Ørsted opmærksom paa, at Kalkstenen kan anvendes som Bygningsmateriale, og han henviser til, at Aa Kirke og Østerlars for en Del er opført af Sten fra Limensgaden. Men der vil ogsaa kunne blive Tale om andre Anvendelser. »Limensgades Kalksteen, saavel som den øvrige Skiferen ledsagende Kalksteen, lader sig ret vel polere, hvormed vi have gjort Prøver. Man kan derfor bruge den til Bordplader, Trapper i Pragtbygninger, Vaser, Gravminder o. s. v. hvortil den blaa Farve ikke vil gjøre den uskikket.«

www.vang-hansen.dk

Bornholmske Samlinger, 35. Bind, Rønne 1957

Hvis Kalkstenen kunde bruges paa denne Maade, kunde det, der blev til overs ved Tilhugningen, anvendes til Cementbrænding eller som almindelig Murkalk. »Da Limensgade ikkun ligger lidet over ¼ Miil fra Søen, og der nede ved Boderne, mellem Udløbet af Læsaaen og Grødbyaaen gives en god Ankerplads, saa kunde saavel Udførselen af Stenen, som af Cementen ikke vorde vanskelig. Bornholms Rigdom paa Kul vilde ei heller lade savne det fornødne Brændsel.«

»Til alt Dette kommer« — fortsætter Ørsted i sin Beretning — »endnu en ny Erfaring, der i høi Grad formerer Vigtigheden af Limensgade. Vi have opdaget at der under Kalkstenen findes Alunskifer.«

Denne Opdagelse fandt Ørsted »af to meget forskjellige Grunde« at være betydningsfuld: »deels maatte man nemlig frygte, at Eierne af den Jordbund, hvorpaa Alunskiferen findes, af en overdreven Forestilling om Fordelene ved et Alunværk, vilde gjøre alt for store Fordringer, hvilket nu bortfalder, da Alunskiferen findes i Mængde paa den kongelige Udmarks Grund; deels er det i sig selv en betydelig Fordeel, at mange forskjellige Arbeider, der indgribe i hinanden, kunne drives paa eet Sted, især naar dette desuden har en beqvem Beliggenhed.«

Ørsted lod derefter foretage Forsøg med Udvinding af Alun. Herom meddeles i Beretningen:

»12 Kubikalen Alunskifer gav omtrent 32 Pund Alun. Den her anvendte Masse af Alunskifer kan letteligen af een Mand brydes paa een halv Dag; ved de behørige Hjelpemidler, og en ordnet Brydning i det Store, vilde denne Mængde endnu fremskaffes ved et langt mindre Arbeide, hvilket bl. a. kan sees deraf, at Brydningen af en Skiferhob, der indeholder 342 Kubikalen, ved det Sachsiske Alunværk Schwertz kun betales med 6 Rdl. Sachsisk, hvoraf vilde følge omtrent $^{3}/_{14}$ Rdl. Sachsisk for 12 Kubikalen, hvoraf 32 Pund Alun her var fremskaffet. Heraf vilde følge, at der ikke vilde falde nogen Skilling Dansk i Brydningsomkostninger for hvert Pund Alun. Det er sandt, at den heromhandlede Sachsiske Alunskifer ikke er den samme som den Bornholmske; men lettere at bryde kan den ikke være.

Det lader sig heller ikke nægte, at Arbeidslønnen i Sachsen er billigere, end den kan ventes hos os; men en Tilnærmelse til det Rigtige vil dog denne Beregning være, naar der tages i Betragtning, at vi her endnu ikke have udbragt al den Alun af Skiferen, som deraf kunde udbringes.«

Ørsted og Esmarch vilde dog ikke foreslaa, at Staten anlagde et Alunværk paa Limensgaden, men mente, at Bornholmerne selv vilde kunne løse denne Opgave. Herom siges der i Beretningen:

»Da vi uagtet alle disse Fordele, der synes foreenede ved Anlægget af et Alunværk paa Bornholm, dog mene, at der i Sagens Natur ikke ligger nogen særdeles Grund til at afvige fra den, af vor allernaadigste Konge antagne almindelige Grundsætning, ei at lade slige Foretagender drive paa Statens Bekostning, saa vedlægge vi her ikke noget detailleret Overslag, hvortil vi dog have samlet Materialier. Det synes, at adskillige af Bornholms formuende Beboere ønske at deeltage i det her omhandlede Foretagende. Dersom vort Forslag maatte vinde Bifald, skulde vi gjøre os en Ære af at indlede Stiftelsen af et Selskab, for at drive et Alunværk og det dermed sammenhængende Kalksteenbrud paa Bornholm.«

Til Trods for, at det saaledes var lykkedes H. C. Ørsted at vække Interesse blandt Bornholmerne for Udnyttelse af Limensgadens Mineralrigdomme, skulde der dog hengaa adskillige Aar, før nogen tog sig for at realisere hans Forslag om Stiftelse af et Limensgadeselskab.

II.

Det var først, efter at der i 1829 var oprettet en polyteknisk Læreanstalt under Ørsteds Ledelse, og Anstalten i Begyndelsen af 1830erne havde kunnet udsende de første polytekniske Kandidater, at der blev taget Initiativ til at realisere Planerne om en Udnyttelse af Limensgadens Mineralier.

En af Kandidaterne fra Anstaltens første Elevhold, den senere Professor i Teknologi *J. Wilkens*, der var blevet Kandidat i 1832, indsendte allerede Aaret efter sin Afgang fra Læreanstalten en Ansøgning til Regeringen om, at der maatte blive

www.vang-hansen.dk

Bornholmske Samlinger, 35. Bind, Rønne 1957

givet ham Eneret paa Produktion af Alun af den bornholmske Skifer; men hans Interesser synes hurtigt at have taget en anden Retning, og der kom intet ud af hans Bestræbelser.

Den næste, der tog Tanken op, var *Peter Johan Hammer*. Han var født d. 11. Novbr. 1809 i København af bornholmske Forældre. Faderen var Skibskaptajn, senere Lodsoldermand i Dragør, Peder Pedersen Hammer, der var Søn af Skipper Peder Johan Hammer i Sandvig. Moderen, Ane Cathrine Grønbech, var en Datter af Borgerkaptajn Jacob Grønbech i Allinge.

P. J. Hammer var udlært Kunstdrejer, før han tog fat paa det polytekniske Studium — det samme gælder i øvrigt ogsaa om J. Wilkens, og det er derfor muligt, at de har været ret nære Bekendte. 1834 tog Hammer Afgangseksamen fra den polytekniske Læreanstalt og fik kort efter Ansættelse ved Krudtværket i Frederiksværk. 1837 ansøgte han Regeringen om Støtte til en Udenlandsrejse, hvor han særlig vilde studere Tilvirkning af Alun, Teglfabrikation, Jerntilvirkning og Kulbrydning. Hans Ansøgning blev sendt Fabrikdirektør Rawert til Erklæring.

Rawert fandt ingen Grund til at give Hammer Rejseunderstøttelse. Han henviste til, at Aluntilvirkning i større Maalestok krævede et stort Forbrug af Brændsel, og at adskillige Alunfabrikker, der havde været beliggende i brændselsfattige Egne, var blevet nedlagt.

»Endskjønt den bornholmske Alunskifer er temmelig brændbar, udfordres der alligevel Brændsel dertil, og dette er hverken billigt eller saa let tilgængeligt paa Bornholm,« sagde Rawert. Men desuden, hvor skulde Pengene komme fra? Det fremgik jo af Ansøgningen, at Hammer selv ingen Penge havde! »Han finder næppe nogen formuende Privat, som vil tilskyde dem«, mente Rawert.

Alligevel bevilgede Kommercekollegiet Hammer 300 Rbd. Sølv, der satte ham i Stand til at foretage en Udenlandsrejse til Skaane, hvor han besaa Alunværket ved Andrarum, og endvidere til Holsten, Nederlandene og Rhinegnen.

Efter sin Hjemkomst lykkedes det Hammer at formaa Sognepræsten i Nylarsker *Niels Grønbech* og Købmand i Aakirkeby

P. JOH. HAMMER
malet 1842 af broderen H. J. Hammer.

Tilhører musiklærerinde Emma Hammer.

www.vang-hansen.dk

Bornholmske Samlinger, 35. Bind, Rønne 1957

P. Jobs. Balle til at bekoste nogle Forsøg med Alunfremstilling af den bornholmske Skifer. Forsøgene faldt saa heldigt ud, at Hammer straks gik videre med sine Planer om en industriel Udnyttelse af Alunskiferen. Han indsendte en Ansøgning til Kongen om at faa overdraget Ejendomsretten til Limensgade, og om at der maatte blive givet ham Eneret paa Produktion af Alun paa Bornholm.

Begge Dele blev ham bevilget. For en Købesum af 800 Rbd. fik han Limensgaden tilskødet paa det Vilkaar, at der skulde bygges en Alunfabrik, som skulde være i Drift inden den 1. Januar 1843.

Hammer gik derefter i Gang med at søge økonomisk Støtte til sit Foretagende. Allerede under sin Udenlandsrejse havde han staaet i Brevveksling med den i 1838 oprettede Industriforening i København. Denne Forenings første Formand var H. C. Ørsteds Assistent ved de geologiske Undersøgelser paa Bornholm, J. G. Forchhammer, som nu var Professor i Geologi ved den polytekniske Læreanstalt. En mindre Kreds af de Personer, der havde været med til at stifte Industriforeningen, oprettede kort efter en Forening, »Den mercantile Industriforening« med det særlige Formaal at støtte danske Produkter i Konkurrencen med udenlandske Varer.

Denne Forenings Formaal laa saaledes ganske paa Linie med Hammers Bestræbelser for at skabe en ny dansk Industri. Til dens Stiftere hørte J. Wilkens, der nu var Lektor ved den polytekniske Læreanstalt, og som jo allerede tidligere havde vist sin Interesse for Limensgaden.

Det var derfor naturligt, at Hammer henvendte sig til den merkantile Industriforening om Bistand. Hen fremlagde en Plan til Oprettelse af et Aktieselskab, hvis Formaal skulde være at bygge et Alunværk og en dermed forbunden Cementfabrik paa Limensgade. Foreningen nedsatte en Tremandskomite til nærmere Prøvelse af Planen. Dens mest kendte Medlem var den senere Direktør for Statsbanerne *Viggo Rothe*.

Planen blev bekendtgjort i Handels- og Industritidende (Nr. 30, 1840) og blev aftrykt i Bornholms Avertissementstidende for 5. Maj 1840 og følgende Numre.

Undersøgelseskomiteen, hvis Betænkning er optaget i Bh. A. for 23. og 26. Juni 1840, erklærede, at den bornholmske Alunskifer har det Fortrin fremfor de fleste af de Mineralier, som andetsteds benyttes til Udvinding af Alun, at den indeholder alle de samme Bestanddele som Alunet, nemlig Svovlsyre, Lerjord og Kali, hvorimod de fleste af de Mineralier, hvoraf andetsteds udvindes Alun, mangler Alkaliet. Det maatte dog indrømmes, at den svenske Alun i Hovedsagen var af samme Beskaffenhed som den bornholmske, men — hed det i Betænkningen — »flere af de svenske Fabrikker have Vanskeligheder at bekæmpe, hvorfor den bornholmske vil blive fri. Saaledes er f. Ex. Skovene i Nærheden af Andrarum, et af de betydeligste svenske Allunværker, beliggende i Skaane, tildeels saaledes udhuggede, at Brændmaterialet maa transporteres temmelig langt borte fra til Værket, og fra dette har det færdige Fabricat atter en temmelig lang Landtransport at bære, førend det naaer en Søstad.« Om Forholdene ved Limensgade sagdes det i Betænkningen: »Det bornholmske Allunværk vil derimod komme til at ligge henved enfjerdedeel Miil fra Havet, hvor der er god Ankerplads, saa at alle Transporter af Materialier til Værket og af Fabricata derfra kunne skee med temmelig Lethed; saaledes kunne navnlig Kullene, som skulle bruges, bringes tilsøes lige fra Udvindingsstedet næsten lige til Fabriken.«

Om Mulighederne for en rentabel Cementfabrikation skrev Komiteen, at Cementfabrikken i Flensborg hovedsagelig arbejdede med Kalksten, som den fik fra Bornholm, men at den bornholmske Cementsten var meget uensartet, og at det derfor var en stor Ulæmpe for Fabrikken i Flensborg, at den ikke selv kunde udvælge det bedst egnede Kalkstensmateriale, saaledes som en Fabrikant paa Bornholm vilde kunne gøre det.

Undersøgelseskomiteen erklærede derfor, at skønt den ikke kunde indestaa for Rigtigheden af Hammers Beregninger i alle Enkeltheder, maatte den anse det for sandsynligt, at en kombineret Alun- og Cementfabrik, saaledes som Hammer havde foreslaaet den, »maa kunne betale sig meget vel, naar den bliver anlagt og dreven med den fornødne Sagkundskab og Oekonomi.«

www.vang-hansen.dk

Bornholmske Samlinger, 35. Bind, Rønne 1957

Paa Grundlag af Undersøgelseskommissionens Betænkning udarbejdede derefter Direktionen for den merkantile Industriforening en Kontrakt med Hammer, Udkast til Statutter for et Aktieselskab og Subskriptionsbetingelser og udsendte i Juni 1840 en Indbydelse til Aktietegning.

Kontrakten er aftrykt som Bilag 3 Side 228, Udkast til Statutterne som Bilag 4, Side 230 og følgende. Subskriptionsbetingelserne er aftrykt i Facsimile Side 121—122.

I Subskriptionsbetingelserne blev det fastslaaet, at Kontrakten med Hammer var bindende for Aktionærerne.

Ved Kontrakten forpligtede Selskabet sig til at antage Hammer til administrerende Direktør for Limensgadens Fabrikker og at give ham en fast Løn af 400 Rbd. foruden Bolig og en vis Adgang til Tantieme.

Hammer paa sin Side forpligtede sig til mod et i Kontrakten fastsat Vederlag at overdrage saavel sin Ejendomsret til Limensgaden som sit Eneretsprivilegium paa Alunproduktion til Selskabet.

Det bestemtes i Statutterne, at Selskabets Bestyrelse skulde bestaa af Direktøren og 3 af Generalforsamlingen valgte Repræsentanter (Repræsentantskabet).

I Tilfælde af, at Direktøren ikke overholdt Kontrakten eller Statutterne, kunde disse 3 Repræsentanter suspendere Direktøren, dog kun, hvis de alle var enige derom, og der skulde i saa Fald straks indkaldes en Generalforsamling, som skulde træffe Afgørelse i Sagen.

Paa dette Grundlag opfordrede Direktionen for den merkantile Industriforening til Tegning af 400 Aktier à 50 Rbd.

Samme Dag, Aktierne blev udbudt i København, tegnedes der 150 Aktier. Paa Bornholm aabnedes Aktietegningen den 1. Juli 1840 hos Konsul *Johnson* i Rønne. Han havde faaet tilsendt Blanketter til Tegning af 100 Aktier, men maatte snart rekvirere flere Blanketter fra København.

Der var i København dannet en foreløbig Bestyrelse af Selskabet, bestaaende af Overauditør *Holm*, Grosserer *Sommer* og Reservekirurg *Krieger*, som bad Konsul Johnson indkalde de

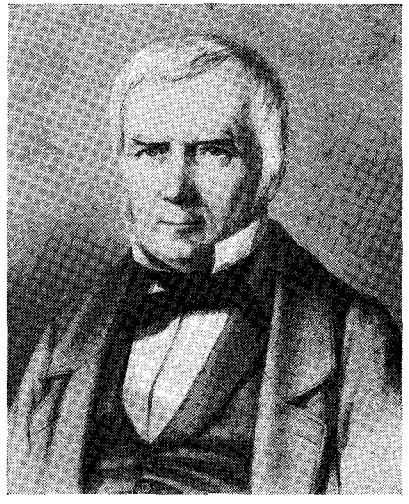

Peter Dam Johnson,
29. april 1786,
6. december 1850.
Koffardikaptajn,
Købmand i Rønne.
Engelsk vicekonsul.

bornholmske Aktionærer til en Generalforsamling, der blev afholdt paa Raadstuen i Rønne den 7. August.

Da Generalforsamlingen traadte sammen, var alle 400 Aktier tegnet. Paa Konsul Johnsons Vegne lededes Generalforsamlingen af Adjunkt ved Rønne lærde Skole, exam. polyt. *Chr. H. Biering*. Til Repræsentanter valgtes Sognepræst *Niels Grønbech*, Nylars, Købmand *N. Michelsen* og Kaptajn, Tøjmester *Marcus Conrad Koefoed*, Rønne. Til Suppleanter valgtes Købmand *O. P. Rasch*, Rønne, og Ritmester *Hans Madsen Koefoed*, Lauegaard i Aaker.

De bornholmske Aktionærers Beslutninger blev forelagt til endelig Afgørelse paa en Generalforsamling, som blev afholdt den 16. August i den merkantile Industriforenings Lokaler i Boldhusgade i København. Her blev Valget af de i Rønne valgte Repræsentanter godkendt; men som Suppleant indtraadte Købmand *I. L. Balle*, Aakirkeby, i Stedet for Ritmester Koefoed.

Hermed var »Actieselskabet til Benyttelse af Limensgadens og Omegnens Mineralier« stiftet og kunde træde i Virksomhed.

www.vang-hansen.dk

Bornholmske Samlinger, 35. Bind, Rønne 1957

III.

Hidtil havde Heldet fulgt Hammer i alle hans Foretagender; men allerede ved hans første Forhandlinger med de tre bornholmske Repræsentanter, der sammen med ham selv udgjorde Limensgadeselskabets Bestyrelse, mødte der ham Modgang.

I Begyndelsen af August 1840 havde han en Samtale med Repræsentanterne om Tilrettelæggelsen af Byggeriet paa Limensgade. Repræsentanterne vilde have, at Hammer selv skulde paatage sig Stenbrydning, Lergravning og Transport af Materialer til Byggepladsen; men Hammer mente ikke, at han kunde paatage sig Risikoen ved disse Arbejder. Derimod lovede han, at han selv vilde udføre Bygningstegningerne og straks gaa i Gang med dette Arbejde.

Det første egentlige Bestyrelsesmøde i Selskabet blev afholdt Mandagen den 7. September 1840. Der viste sig her en alvorlig Uenighed mellem Direktør Hammer og Repræsentanterne i deres Syn paa Tilrettelæggelsen af Byggeriet.

Hammer foreslog, at saavel Fabriksbygninger som Funktionærboliger skulde være grundmurede og opførte af Flensborg Mursten, et Materiale, som Repræsentanterne fandt altfor dyrt. Det kom til en skarp Ordstrid, der endte med, at Hammer gav efter og gik med til, at Bygningerne skulde opføres af Sandsten.

Det blev saa besluttet, at Hammer skulde have Tegninger, Overslag og Konditioner færdige i Løbet af otte Dage, og at der otte Dage senere — den 21. September — skulde afholdes offentlig Licitation paa Hullegaard i Aaker.

Samme Dag, Bestyrelsesmødet blev afholdt, indsendte Hammer en Annonce til Bornholms Avertissementstidende om Licitationen. Det drejede sig om tre Bygninger af anselig Størrelse, der skulde opføres »af Sandsteen, lagt i Leer og Kalk, med Lægte- og Bræddeforskalling (til Leertage)«, et Kogehus, 52 Alen langt og 20 Alen bredt, en Stald- og Værkstedsbygning, 34 Al. lang og 17½ Al. bred, med en Halvetage til Loftsrum, og et Beboelseshus, 24 Alen langt og 18 Alen bredt, ligeledes med en Halvetage til Loftsrum.

Da Licitationsdagen kom, viste det sig, at ingen af de mødte var villige til at afgive Tilbud.

I den anonymt udgivne »Fremstilling af Limensgade-Aktieselskabets Historie«, der her aftrykkes som Bilag 2, antydes det (se S. 208), at en af Grundene til, at der ikke indkom noget Tilbud, kan have været, at Hammer ikke havde Tegninger og Konditioner rettidigt færdige. Det fortælles, at »nogle Mænd offentlig have ytret«, at de den 14. September forgæves havde henvendt sig paa Hullegaard for at bese Tegninger og Konditioner. Det meddeles endvidere i »Fremstillingen«, at Konditionerne først blev renskrevne paa selve Licitationsdagen, og at Tegningerne paa den Dag kun var udført i Blyant uden at være optrukket med Tusch.

Det er dog nok tvivlsomt, om det var disse Forhold alene, der medførte, at der ingen Tilbud kom. I saa Fald maatte man have antaget, at en lidt senere gentaget Licitation vilde have kunnet kalde Tilbudene frem; men Repræsentanterne besluttede sig til ikke at lade afholde nogen ny Licitation.

»De de var overtydede om« — hedder det i »Fremstillingen« (se S. 209) — »at alle meente, den til Bygningernes Opførelse bestemte Frist, selv med Forlængelse af en Maaned, var altfor kort, og Vinteren altfor usikker til at paatage sig et saa betydeligt Arbejde i, og Her H. forgjæves var anmodet om at indvillige i en længere Henstand: besluttede de at lade det beroe med den allerede havte unyttige Bekostning.«

Hammers Modstand mod at forlænge Fristen kan dog ikke have været afgørende for Repræsentanterne, da de traf deres Beslutning, da de havde haft det i deres Magt — uanset, hvad Hammer mente — selv at bestemme saavel Dagen for en ny Licitation som Fristen for Bygningernes Færdiggørelse.

De med saa stor Hast iværksatte Forberedelser til Byggeriet syntes altsaa at være gaaet helt i Staa.

Men allerede et Par Uger efter, at den mislykkede Licitation var afholdt, fremkom Købmand Balle paa et Bestyrelsesmøde — som Suppleant hørte han selv med til Repræsentanterne — med et Tilbud om, at han vilde paatage sig for 4000 Rbd. at

www.vang-hansen.dk

Bornholmske Samlinger, 35. Bind, Rønne 1957

lade Kogehytten og Materialbygningen opføre af Sandsten og at have begge Bygninger færdige inden Udløbet af Maj 1841.

Tilbudet blev straks modtaget, og den 17. Oktober blev Byggekontrakten underskrevet.

Om Opførelse af den tredje Bygning, der havde været udbudt til Licitation, Direktørboligen, blev der saaledes indtil videre ikke Tale.

Der var dog stadig Stof til Gnidninger mellem Direktør Hammer og den øvrige Bestyrelse. Hammer havde allerede den 2. August 1840 paa et Kirkestævne ladet lyse Markfred over Limensgade, fordi han ønskede at sætte Hegn omkring Fabrikkens Omraade, »hvilket Directeuren bestandig talede om og absolut fordrede, uden at Repræs. formaaede at indsee Nødvendigheden af at frede, forinden der var noget at frede om.« Repræsentanterne fraraadede det, fordi »denne Hegnsidee allerede havde skaffet Directeuren mange Ubehageligheder og paadraget ham Omegnens stærke Uvillie.«

Repræsentanternes Uvilje mod at lyse Markfred og at sætte Hegn maa ses paa Baggrund af, at der flere Steder blandt de bornholmske Bønder, og særlig i den sydlige Del af Aaker, havde vist sig aabenlys Modstand mod Indførelse af Lovgivningens Bestemmelser om Markfred.

I 1834 kom Ejeren af St. Loftsgaard i Aaker, et Par km sydøst for Limensgade, i heftig Strid med sine Naboer, fordi han vilde kræve Markfred og ikke taale den gamle Skik, at man efter Høst »opgav Ævret« og lod Kreaturerne gaa frit om paa Naboernes Marker for at søge Føden, hvor de bedst kunde. En hel Folkehob stimlede sammen paa Loftsgaard for at formaa Gaardens Ejer, Adolf Sonne, til at lade være med at sætte Hegn om sine Marker. Det kom til nogle Tumulter, som førte til, at der blev rejst Tiltale mod adskillige af Deltagerne. Straffesagen blev ført helt op til Højesteret, som idømte to af Deltagerne alvorlige Frihedsstraffe, medens ikke mindre end 59 andre Deltagere — for en stor Del Folk, som boede ikke langt fra Limensgade — fik kortere Frihedsstraffe eller Bøder.

Repræsentanterne havde saaledes deres gode Grunde til at fare med Lempe og ikke skabe unødig Irritation blandt Limensgadens Naboer. De gik dog med til, at der i Skellet mellem Limensgade og Naboejendommene blev gravet en Grøft og opkastet en lav Jordvold.

Om Hammers Strid med Limensgadens Naboer fortælles der i »Fremstilling af Limensgade-Actieselskabets Historie«, at Hammer engang gav en Dreng en Dragt Prygl, fordi han sprang over den Grøft, der indhegnede Limensgade, og at Hammer af den Grund fik paalagt en Bøde.

Det fortælles ogsaa, at Hammer lod bekendtgøre, at han paa Fabrikkens Omraade havde udlagt »Fodangler« — helt eller delvis skjulte Jernpigge og lign. — og »Selvskud« — skjulte ladte Geværer, hvis Aftrækkere kunde udløses ved Færdsel hen over Stedet —, og at Hammer derved havde gjort sig latterlig, da man vidste, at det kun var tomme Trusler.

Den 14. December 1840 rejste Hammer til København, bl. a. for at gøre Bestilling paa Jernludkedler og andet Fabriksinventar, og vendte først hjem i Marts 1841.

Hans Ophold i København betegnes i »Fremstillingen« som den »lange og for Arbejderne paa Limensgade skadelige Fraværelse.« Hammers Fraværelse kan dog ikke have bevirket nogen nævneværdig Forsinkelse af Byggearbejderne.

I hver af Maanederne December, Januar og Februar maaltes i København Gennemsnitstemperaturer, der laa under Frysepunktet; i Februar var Gennemsnitstemperaturen endog helt nede paa ÷ 4,7°. I en Forligsklage, som senere vil blive nærmere omtalt, meddelte Købmand Balle, at »det indtræffende slette Vejr og den tidlige Vinter hindrede næsten ethvert Foretagende med Bygningsarbejdet, indtil sidste Foraar indtraf.«

Det havde derfor næppe betydet noget for Arbejdets Fremme, om Hammer var kommet tilbage fra København allerede i Januar eller Februar Maaned.

Efter hans Hjemkomst tilspidsedes Striden mellem Hammer og Repræsentanterne.

Efter Kontraktens § 4 havde Hammer Ret til at faa »til sin fri Afbenyttelse en passende Bolig ved Fabriken, hvis Kostende ikke maa overstige 1500 Rbd.« (se S. 229).

Ifølge »Fremstillingen (S. 212) forstod Repræsentanterne

www.vang-hansen.dk

Bornholmske Samlinger, 35. Bind, Rønne 1957

dette saaledes, at der for denne Sum kunde bygges et Hus, hvori der foruden en »passende Bolig« tillige var »Plads til Generalforsamling, Contoir og chemisk Laboratorium.«

Uden Repræsentanternes Billigelse lod Hammer opføre et Hus, hvori han selv kunde bo, indtil der blev bygget en Direktørbolig, og som tillige skulde være varig Bolig for Formanden og en Smed, som Hammer ønskede at antage som Medhjælper.

Da Huset stod færdigt, viste det sig, at det havde kostet mere end de 500 Rbd., Hammer ifølge Kontraktens § 2 kunde disponere over uden først at indhente Repræsentanternes Samtykke.

Repræsentanterne fandt ingen Grund til at indrette en Bolig for en Smed, »hvis Nødvendighed Repræsent. aldrig kunde indsee.« De mente desuden, at Huset var uhensigtsmæssigt beliggende, fordi det laa i en »Udkant« af Limensgaden. Endvidere fandt de, at Huset var »altfor luxurieust og altsaa for dyrt.«

Den 23. April 1841 døde den ene af Repræsentanterne, Borgerkaptajn og Købmand Niels Michelsen i Rønne. Der var ingen Suppleant til at indtræde i hans Sted, fordi Købmand O. P. Rasch allerede i Forvejen havde meddelt, at han ikke ønskede at være Medlem af Selskabets Bestyrelse, og Købmand Balle kunde ikke indtræde paa Grund af sit Kontraktsforhold til Selskabet.

Medens Tiden hengik med »ubehagelige Sammenstød« mellem Hammer og de to Repræsentanter, Tøjmester, Kaptajn Koefoed og Pastor Grønbech, indtraf pludselig den mest skæbnesvangre Begivenhed i Limensgadeselskabets Historie: Byggearbejdet paa Limensgade standsede pludseligt en Dag i Maj 1841, og Købmand Balle meddelte, at Standsningen skyldtes, at Hammer havde »bortvist« hans Arbejdere.

IV.

Den 28. Maj 1841 bragte Bornholms Avertissementstidende følgende Meddelelse:

»En meget beklagelig Spænding er opstaaet imellem Herr Directeur Hammer paa den ene Side og Repræsentanterne og

Herr Balle (som opfører Fabrikbygningerne paa Limensgade) paa den anden; da Herr Hammer har bortviist Herr Balles Arbeidere, der opførte Sandsteensmurene, er han blevet stævnet af Herr Balle og Synsmænd ere udnævnte, der i Morgen skulle tage Arbeiderne i Øiesyn.

Imidlertid staae de halvfærdige Mure der uden rimeligviis at kunne blive færdige i Sommer, da de bortviste Arbeidere have ladet sig engagere andetsteds, og det vil falde vanskeligt at faae Andre i deres Sted.«

I Avisens næste Nummer svarede Hammer:

»Undertegnede finder sig foranlediget til herved at offentliggjøre, at den i dette Blads Nr. 43 fremførte Paastand, at jeg skulde have bortviist Herr Balles Arbeidere, der opførte Sandsteensmurene til en Fabriksbygning paa Limensgaden, er en aabenbar Usandhed, og tillige en Umulighed, da jeg aldeles intet kan have over Herr Kjøbmand Balles Arbeidere at befale.

Rønne, den 28de Mai 1841.

P. J. Hammer,
administr. Directeur for Limensgade-Actieselskabet.«

Om Aarsagen til Arbejdsstandsningen stod altsaa Paastand mod Paastand.

Straks efter, at Arbejdet var ophørt, traf Balle Forberedelser til at rejse en Erstatningssag mod Limensgadeselskabet. Han lod derfor Syns- og Skønsmænd besigtige de paabegyndte Murarbejder, fordi han ønskede at dokumentere, at Arbejdet var kontraktmæssigt udført. Han anmodede ogsaa Direktør Hammer om at se paa det Tømmer, han havde indkøbt, og at udtale sig om Tømmerets Kvalitet; men Hammer nægtede at tage Tømmeret i Øjesyn.

Balles Erklæringer foreligger i en den 15. Maj 1841 dateret Stævning og i en Forligsklage af 1. Juni 1841.

I det førstnævnte af disse Dokumenter hedder det:

»Da Bestyreren eller Directeuren for det attenderede Fabrikanlæg paa Limensgade i Aaker Sogn, Herr Hammer har erklæret Arbejdet, der er foretaget paa de Bygninger, jeg ved Kon-

www.vang-hansen.dk

Bornholmske Samlinger, 35. Bind, Rønne 1957

trakt af 14de October f: A: har forpligtet mig til at opføre paa Limensgade, for uforsvarlig og befalet at standse med samme, og han har nægtet at tage i Øjesyn et Parti Tømmer, der er bestemt til Bygningerne, og som er henbragt i Nærheden af Stangegaarden i Aaker Sogn, ikke langt fra Limensgade, og skjønne, om Tømmeret kan ansees for antageligt efter Contracten og Overslag, saa indstævnes han herved at møde inden Sønder Herreds Ting, som holdes paa den sædvanlige Tid og Sted Tirsdagen den 25de dennes, for der Dokumenter at se irettelagt, samt høre 2 Mænd, 2de Murmestre, opmeldt til at skjønne det paabegyndte Arbejde paa Limensgade, om og hvorvidt det er forsvarligt og contractmæssigt efter nærmere af mig paa Stedet gørende Paavisning og fremsættende Spørgsmaal, og 2de Mænd, 2de Tømmermestre til at skjønne bemeldte i Nærheden af Stangegaarden i Aaker Sogn beliggende Parti Tømmer eller Bygningstræ og andet paa Limensgade værende Bygningstræ, om og hvorvidt det er dygtigt efter benævnte Contract til at anvendes til de paa Limensgade efter Contracten opførende Bygninger.«

Det andet Dokument, Forligsklagen af 1. Juni 1841, lyder saaledes:

»Til Amtsforligelsescommissionen.

Under 14de October f: A: indgik jeg en Contract med Directeur Hammer, hvorved jeg overtog mig Opførelsen af 2de Bygninger paa Limensgade i Aaker Sogn for et Interessentskab, som paa dette Sted intenderede et Fabrikanlæg.

Denne Contract blev samme Dag approberet af Repræsentanterne for dette Interessentskab.

Saasnart jeg havde indgaaet denne Contract, gjorde jeg de fornødne Skridt for at være i Stand til at opfylde samme, men det indtræffende slette Vejr og den tidlige Vinter hindrede næsten ethvert Foretagende med Bygningsarbejdet, indtil sidste Vaar indtraf. Men uagtet den lange Tid, som hengik, inden noget betydeligt Arbejde kunde foretages, havde jeg, da jeg i Foraaret begyndte paa Arbejdet, ikke erholdt eller endnu har kunnet erholde de Tegninger, hvorefter Bygningen overens-

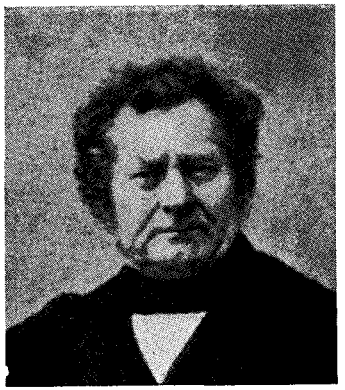

Johannes Laurentius Balle,
15. August 1798,
27. September 1870.
Købmand og Snedkermester i Aakirkeby og Formand for Byens Borgerrepræsentation.

stemmende med Contracten, in specie dens 2den og 9de Post skulde opføres.

Da jeg havde gjort Indkjøb af Tømmer m:m:, og jeg i den Anledning havde maattet foretage 2de Rejser til Sverige, fandt jeg dog ikke Anledning til strax i Foraaret at søge at faa Contracten hævet, men har hjulpet mig saa godt, jeg har kunnet, Tegninger foruden, eller med at benytte ufuldstændige Papirer, som er beliggende hos Formanden paa Limensgade, og Arbejdet paa Bygningerne var i god Gang, saaledes at meere end 30 Mennesker dagligen arbejdede paa samme.

Imidlertid har Hammer istedenfor at lette mig Arbejdet gjort mig alle de Vanskeligheder, han har formaaet, og har endog bortvist mine Arbejdere og standset Arbejdet, han angav at være uforsvarligt.

Jeg har derfor for min egen Æres Skyld ladet optage Skjøn over Bygningsarbejdet og over det anskaffede Tømmer.

Men denne Forretning, som vil blive afhjemlet den 8de dennes, er Bygningsarbejdet erkjendt forsvarligt og Tømmeret fortrinligt, og finder jeg nu Anledning til, da jeg som anført ikke har erholdt de Tegninger, Contracten tilsiger mig (hvilke vel endog ikke kan erholdes, da Originalerne næppe længere ere til eller i den Stand, at de kan ansees for efterrettelige), og da Hammer har bortviist mine Arbejdere og hævet Arbejdet, at saggive Hammer og Repræsentanterne for Interessentskabet

www.vang-hansen.dk

Bornholmske Samlinger, 35. Bind, Rønne 1957

til Fabrikanlæg paa Limensgade til paa dettes Vegne at lide Dom, hvorved jeg vil forvente ovennævnte Contract hævet eller mig fritaget for dens Opfyldelse, samt dem dømte til at udrede mig Erstatning for det af mig foretagne Bygningsarbejde og de i Anledning af samme hafte Udgifter og Tab, at jeg maa benytte eller sælge det anskaffede Tømmer til mindre passende Brug — 2000, skriver To Tusinde Rigsbankdaler — eller til at udrede denne Erstatning efter uvillige Mænds Skjøn, eller in subsidium dømt til at under en daglig Mulct at levere mig contractmæssige Tegninger, og mig tilkjendt en Frist til Bygningernes Opførelse efter Tegningernes Modtagelse af i det mindste 5 Maaneder paa en Aarstid, Bygningsarbejde kan foretages, samt Erstatning efter uvillige Mænds Skjøn for det Tab, jeg har lidt eller herefter maatte komme til at lide ved, at Arbejdet ikke har kunnet udføres til bestemte Tid.

Men forinden jeg skrider til Sagsanlæg, skulde jeg ærbødigst bede Directeur Hammer af Aaker Sogn og Repræsentanterne for ovennævnte Interessentskab Herr Pastor Grønbech til Nyelarsker Sogn og Capitain og Tøimester v. Koefoed af Rønne indkaldte for den ærede Commission for at prøve Sagens almindelige Afgjørelse.

Opnaas ikke Forlig, forventes Sagen til Retten henvist.

Rønne den 1. Juny 1841.

Ærbødigst J. L. Balle.

De Skønsmænd, der havde besigtiget Murarbejdet og det indkøbte Tømmer, var Mursvendene *Anders Funk* og *Niels Gudbergsen* og Tømmersvendene *Ole Hansen* og *Lars Mortensen Dam*. De havde — som af Balle anført i Forligsklagen — erklæret Bygningsarbejdet for at være forsvarligt og det indkøbte Tømmer for at være fortrinligt. Den 8. Juni blev de indkaldt til et Møde i Sønder Herreds Ting for at beedige deres Skøn. Hammer var indkaldt til Mødet, for at han skulde erklære sig om, han kunde godkende Skønsforretningen.

For Balle mødte Prokurator *Fog*, medens Hammer mødte uden Sagfører. Hammer ønskede at stille en Række Spørgsmaal til de to Murere; men Fog protesterede imod, at disse Spørgsmaal blev stillet, bl. a. under Henvisning til, at Hammer kunde have stillet Spørgsmaalene under Skønsforretningen, og Retten gav Fog Medhold.

Hammer erklærede da, at han kunde godkende Skønnet, for saa vidt Tømmeret angik, men han maatte kræve Overskøn, for saa vidt angik Murarbejdet.

Da Sagen blev prøvet for Amtsforligelseskommissionen, viste det sig, at der ikke kunde opnaas Forlig, og Sagen blev henvist til Afgørelse ved Retten. Balle søgte nu at godtgøre ved Vidneførsel, at Hammer havde bortvist hans Arbejdere, og lod derfor Hammer og de to Repræsentanter, Kaptajn Koefoed og Pastor Grønbech, indkalde for Sønder Herreds Ting den 22. Juni for at paahøre Vidneførselen.

Der var indkaldt 4 Vidner, *Mads Olsen, Jeppe Larsen* og *Hans Jensen* fra Rønne og *Hans Pedersen* fra Nexø.

Vidnerne blev forespurgt, om Bygningsarbejdet var paabegyndt, og om Arbejdet var foretaget under Hammers Ledelse.

Paa dette Spørgsmaal svarede Mads Olsen: »Ja, den ene Bygning er paabegyndt, og den anden er afmaalt. Arbejdet er foretaget under Hammers Ledning.« Hammer bad om en Forklaring paa, hvad Vidnet forstod ved Ordet »Ledning«, og Olsen svarede, at Hammer havde sagt dem, hvorledes Arbejdet skulde gøres, og givet dem Maal og Mærker derpaa.

Derefter blev Olsen spurgt, om Arbejdet var standset, og om han vidste, hvad der havde givet Anledningen til Standsningen. Han svarede: »Ja, Arbejdet er standset. Anledningen dertil var, at Hammer var kommet til dem og havde sagt, at Arbejdet var skidt gjort, og at de ikke maatte lægge mere paa de udvendige Mure, førend de indvendige vare opførte, for at de kunde forbindes dermed, og at der ingen Kanter maatte hugges af de Sten, som der skulde bygges med, men at de maatte udsøges for at komme til at passe.« Prokurator Fog spurgte Vidnet, om de i Retten tilstedeværende Vidner var til Stede, da Hammer var kommet med den Udtalelse, som Vidnet havde gengivet. Hertil svarede Olsen ja.

www.vang-hansen.dk

Bornholmske Samlinger, 35. Bind, Rønne 1957

Fog spurgte saa, om Vidnet og de øvrige Murarbejdere havde erklæret overfor Balle, at de ikke længere vilde fortsætte med Arbejdet, da Hammer havde erklæret det for skidt eller uforsvarligt.

Mads Olsen svarede, at han havde sagt til Balle, at han ikke mere vilde arbejde paa Bygningen, førend Arbejdet blev kendt dueligt. Olsen beedigede derefter sin Forklaring.

Jeppe Larsen svarede paa de samme Spørgsmaal, som var stillet til Mads Olsen, og sagde, at »Hammer bestemte, hvorledes Arbejdet skulde udføres«; men føjede til, at Hammer ikke talte til Vidnet, men til Mesteren. Om Grunden til Arbejdsnedlæggelsen sagde Jeppe Larsen, at Hammer havde forbudt, at der maatte hugges eller slaas nogen Sten til rette, og udtalte sig iøvrigt som Mads Olsen.

Hans Jensen forklarede, at Grunden til Arbejdsnedlæggelsen var, at Hammer havde forbudt dem at slaa eller hugge nogen Sten til rette på den udvendige Side. Paa Forespørgsel om, hvorvidt han havde hørt Hammer sige, at Arbejdet var skidt, svarede Hans Jensen: »Nej, jeg var ikke til Stede hele Tiden.« Fog spurgte Vidnet, om en Del af Murene blev nedrevne og igen opførte efter Hammers Forlangende, og fik Svaret: »Ja. Formand Olsen havde forlangt det i Hammers Navn.« Hammer bad om, at Vidnet vilde blive tilspurgt om, hvilken Del af Muren det var.

Jensen svarede: »Paa den søndre Side, hvor 2 Porte og 2 Døre skulde være, da Murene var blevet for højt opført, førend Arbejderne fik Maalet.«

Paa Spørgsmaalet, om Arbejdet var foretaget under Hammers Ledelse, svarede Hans Pedersen fra Nexø, at »Hammer og Formand Olsen havde givet Maal paa, hvorledes Arbejdet skulde gøres.« Paa Spørgsmaalet om Grunden til Arbejdsstandsningen svarede han: »Ja, Hammer havde kommet til og sagt, at Arbejdet var ikke godt nok.«

De kortfattede og næsten enslydende Svar, de fire af Balle udpegede Vidner gav paa de af Prokurator Fog formulerede Spørgsmaal, gav ikke nogen Bekræftelse paa Balles Paastand

om, at Hammer havde »bortvist« hans Arbejdere. Der kunde snarere synes at have været Tale om en Art Strejke, fordi Arbejderne følte sig fornærmede af Hammers Kritik af deres Arbejde. Nogen virkelig Forklaring paa, hvorfor den 30 Mand store Arbejdsstyrke forlod Arbejdet, uden at der blev optaget Forhandlinger om Arbejdets Genoptagelse, giver Vidneudsagnene ikke.

Man kan ikke se bort fra Muligheden af, at andre Aarsager kan have spillet med ind. Endnu i Maj Maaned — omtrent paa det Tidspunkt, da Balle efter Kontrakten skulde have haft begge Bygninger færdige — var kun den ene Bygning paabegyndt, og med den var han ikke naaet ret langt. Det fremgaar af Forligsklagen, at Balle mente, at han allerede fra Byggearbejdets Begyndelse i Foraaret havde haft Grund til at søge Kontrakten hævet paa Grund af det daarlige Samarbejde med Hammer.

Arbejdsafbrydelsen kan derfor være kommet som en ret kærkommen Anledning for Balle til at springe fra. Det er usandsynligt, at Arbejderne skulde have haft til Hensigt varigt at forlade Arbejdet, fordi Hammer kritiserede, at de brugte tilhuggede Sten udvendigt i Stedet for at opsøge passende utilhuggede og lignende, med mindre der i Forvejen havde bestaaet et spændt Forhold mellem Hammer og Arbejderne, saa at hans Kritik af Arbejdet kun var den Draabe, der fik Bægeret til at flyde over. Men noget saadant antydes hverken i Balles Fremstillinger eller i Arbejdernes Udtalelser i Retten, og den foran citerede Meddelelse i Bornholms Avis om Arbejdsafbrydelsen taler kun om et spændt Forhold mellem Hammer paa den ene og Balle og de to Repræsentanter paa den anden Side.

V.

Byggeriets Standsning og Striden mellem Hammer og Repræsentanterne i Forbindelse med, at man nærmede sig Sankt Hans Dag, da den ordinære Generalforsamling efter Statutterne skulde afholdes paa Limensgade, gav Anledning til, at ikke alene Bornholms Avis, men ogsaa de københavnske Dagblade beskæftigede sig indgaaende med Limensgadeselskabets Forhold.

www.vang-hansen.dk

Bornholmske Samlinger, 35. Bind, Rønne 1957

Bornholms Avis gav Plads for en Række anonyme Indsendere, der alle i heftige Vendinger rettede Angreb mod Hammer. Kun i eet Indlæg blev han taget i Forsvar. Det var skrevet af Adjunkt ved Rønne lærde Skole *Chr. H. Biering* og aftrykkes her paa Side ?? og flg.

Alle de københavnske Blade forsvarede Hammer. Selv tog han det Standpunkt, at han ikke vilde svare sine anonyme Angribere.

Den 1. Juni 1841 meddelte Bornholms Avis, at de bornholmske Aktionærer vilde afholde et privat Møde »for at raadslaa om de mange Ting, der med Hensyn til den vordende Fabriks Fremtid kunde blive at varetage« og tilføjede:

»Hvad der maatte komme til vor Kundskab, skulle vi nærmere offentliggjøre og kunne kun relativt til Hr. Hammers Benægtelse at have bortviist Arbeiderne (hvortil han jo var aldeles uberettiget) tilføie, at det maa glæde enhver, naar Hr. Hammer ikke har foretaget dette Skridt, hvilket havde sin Grund i et almindeligt udbredt Rygte.«

Nogle af de anonyme Indlæg skal anføres her. Den 7. Juni indeholdt Avisen følgende Indlæg:

»*Indsendt.* Uagtet Statuterne for Limensgade-Actieseskabet tydeligt nok bestemme, at Directeurens Regnskab skal være færdigt *31. Marts* hvert Aar, har desuagtet Herr Directeur Hammer endnu ikke afleveret samme til Revision; og, betænker man, at dette er det første Regnskab, som jo maa være af ubetydeligt Omfang i Sammenligning med Regnskaberne, hvis Fabriken engang kom i Drift, naar skulle vi da tænke os, at Herr Hammer vilde aflægge disse?

Herr Hammer synes at behandle Actionairerne i dette Stykke med en høi Grad af Ligegyldighed, hvilket unegteligen gaaer an til en Tid, indtil de tabe Taalmodigheden; thi vel at mærke, Actionairerne ere ikke til for Herr Hammers Skyld. Og da der i det private Møde af Actionairer blev erklæret af en Repræsentant, at det var hans Overbeviisning, at Fabrikken ikke *kunde* komme igang førend i Sommeren eller Efteraaret 1842; da der successivt er disponeret over henved 4000 Rbd.

eller Mere; da de Uindviede ikke, førend de see Regnskab og det det *allernøiagtigste* med Regnskabsbilage fra Arbejderne o. s. v., kunne skjønne, hvortil disse Tusinder ere brugte: saa var det sikkert ikke ubilligt, om alle videre Pengeudbetalinger indstilledes, indtil man af det aflagte Regnskab saae, hvorvidt de hævede Penge maatte være brugte eller en Deel være per Casse samt hvortil de ere brugte.

I Statut. § 22 hedder det, at Generalforsamlingen *deciderer paa Repræsentanternes afgivne Erklæring over de af Revisorerne gjorte Bemærkninger;* Generalforsamlingen afholdes om en 16 Dage og imidlertid skal det forinden være *revideret og forsynet med Repræsent. Erklæring*, noget, der synes ikke at kunne skee paa en saa kort Tid (tilmed naar det endnu ikke er aflagt), og saa staa vi der paa Generalforsamlingen og vide hverken ud eller ind, thi det Vigtigste, nemlig Kjendskab til Selskabets pecuniaire Status, mangler. At de meget agtede Repræsentanter ville, hvis skee kan, tage de nødvendige Forholdsregler herimod, derom anmodes de af flere

Actionairer.

Den 15. Juni indeholdt Bladet en indsendt Artikel af følgende Indhold:

»*(Indsendt.) Limensgade Actie-Selskabet.* Hr. Hammer ikke tilfreds med de Mænds Skjøn, der af Retten i Søndreherred var opmeldte til at bedømme de af Hr. Balle opførte Mure, har forlangt Overskjøn af 4 Kjøbenhavnske Muurmestere. Vi tvivle om, at disse have den fornødne Erfaring i at mure med saadanne Stene som de, der skulle bruges til Murene paa Limensgade, for at kunne afgive en bestemt, vel motiveret Dom over samme. Bedre formene vi, at Landets øvede Murere ville være istand dertil. Hine Mænd fra Kjøbenhavn ville imidlertid blive dyre; men herom synes Hr. H. kun saare lidet at bekymre sig, sandsynligviis formenende, at Bekostningen vil komme til at gaae af Selskabets Kasse. Dog, heri turde Hr. H. maaskee forregne sig; da han som vi formene uden Nødvendighed, og

www.vang-hansen.dk

Bornholmske Samlinger, 35. Bind, Rønne 1957

uden Repræsentanternes Vidende og Villie har forlangt bemeldte Mænd udnævnte. Hans Sag alene maa det vel og blive at godtgjøre Selskabet de Omkostninger og Tab, han har foraarsaget samme, ved, f. A. at opsætte vigtige Forarbeider til Vinterens Komme, af hvilke vi blot ville nævne *Afrømningen over Alunskiferen, Dammens Udgravning og Opdæmning i rette Tid, Leergravning og en Kalkovns Opførelse,* for at brænde den til Murene nødvendige Kalk, der i det første Bestyrelses Møde blev paaskyndet, og hvis Efterladelse kan have de alvorligste Følger, med Hensyn til bemeldte Mure, der nu ere blevne opførte med Leer men som Landets Murere have erklæret uduelige til at opfylde deres Bestemmelse, endskjønt nøiagtigen opførte efter Hr. Hammers Udkast.

Og hvo skal vel erstatte Selskabet de Tab, som Hr. Hammers lange, ubeføiede Ophold i Kjøbenhavn afvigte Vinter, har foraarsaget, og Bekostningen paa det usle Tømmer m. m. som han, med det samme har indkjøbt for Selskabets Regning? Svaret kan vel ei blive tvivlsomt; Enhver maa jo erstatte den Skade, han ved Forsømmelse, Forkeerthed eller statutlovstridige Foretagende foraarsager.

Men, om nu Hr. H. Intet mere eier, end de ham tilstaaede 20 Actier? Hvor skal da Erstatningen for saa meget komme fra?

Vi formene, at Selskabets Repræsentanter næsten have drevet deres Forsigtighed alt for vidt, ved ei at benytte den dem i disse Tilfælde tilstaaede Ret, at suspendere Hr. Hammer; saa meget mere som de, ved sidste private Forsamling i Rønne, bleve underrettede om, at Hr. H. i de Dage, havde gjort Indkjøb for en betydelig Sum, til et formeentligen aldeles undværligt Smedehuses Opførelse, ganske uden deres Indvilligelse; og Hr. H. heller ikke havde fremlagt det, ham paaliggende *Regnskab* for modtagne Kapitaler, ligesaa lidt som nogen Dagbog over Arbeiderne, der kunde vise Disses Anvendelse.

Nogle Actionærer.

Et Indlæg, der i Modsætning til de forannævnte »indsendte« betegnes som »meddelt« og ikke har nogen Underskrift, lyder saaledes:

»I den Frisindede Nr. 65 findes følgende Inserat: »De kjøbenhavnske Deeltagere i Actieselskabet paa Limensgade paa Bornholm gjøres herved opmærksomme paa, at deres Interesse som Actionairer fordrer, at saa mange som muligt af dem overvære den ordinaire aarlige Generalforsamling, der afholdes ved Fabriken førstk. 24 Juni; thi, uagtet man ingenlunde tvivler om de herværende Repræsentanters gode Villie, saa maa det dog forekomme enhver uhildet Iagttager, at de ei ere i Besiddelse af Kjendskab til Fabrikvæsenets Natur, eller den Tact, som deres Function, i Egenskab af den Directeuren controllerende Autoritet, saa nødvendig udkræver. Uden derom selv at have nogen bestemt Mening, vil man dog ikke undlade at opkaste det Spørgsmaal: om det maaskee ei maatte ansees for hensigtsmæssigere, at Repræsentanterne valgtes blandt de kiøbenhavnske Actionairer, iblandt hvilke der upaatvivleligen maa findes Mænd, som ved en mere umiddelbar Deeltagelse vilde fremme hele Anlæggets sande Tarv i en langt høiere Grad, end de nuværende Repræsentanter, selv med den bedste Villie, ere istand til.«

De bornholmske Actionairer ville naturligviis letteligen kunne indse Hensigten af dette Stykke, uden at det behøver nogen videre Fortolkning, dog vil man kun føie nogle enkelte Bemærkninger til samme.

Der gjøres saa meget Væsen af »Fabrikvæsen« og af »Kjendskab til Fabrikvæsenets Natur«, at man skulde troe, at det var noget reent Hexeri af fabrikere Allun og Cement; af det første Produkt leveres i Sverige meget gode Varer af reent praktiske Folk, og Cement see vi den driftige Mand Herr H. Ipsen levere, som af indsigtsfulde Mænd i Hovedstaden særdeles berømmes og som har en rivende Afsætning. Vi antage derfor, at Bestyreren af Limensgade Fabrikken kun bør *forstaae* først at tilberede disse Fabrikata samt kjende til at aflægge et *ordentligt* Regnskab, have Kjendskab til at *omgaaes* Folk og ved *human Omgang og Conduite* drive paa, at der bestilles Noget; er Produktet saa godt, ville nok Kunderne komme.

Repræsentanterne derimod behøve ei at kjende til »Fabriksvæsenets Natur«, de skulle gaae Directeuren tilhaande med

www.vang-hansen.dk

Bornholmske Samlinger, 35. Bind, Rønne 1957

Raad, med Bestemthed holde ham inden de ham afpælede Grændser og paa det allernøieste controllere Directeuren og Fabrikkens Drift.

Derfor ere de valgte, og alle de bornholmske Actionairer have været enige i at yde de af Generalforsamlingen valgte Repræsentanter al Agtelse for deres udviste Nidkjærhed i at varetage Selskabets *sande* Tarv; at de ikke behage Hr. Hammer troer man meget gjerne; imidlertid have de dog været mildere i deres Forholdsregler mod Hr. Hammer, end Pluraliteten af Actionairerne i det private Møde yttrede dem for. At det i visse Maader kunde være meget behageligt for Hr. Hammer, naar Repræsentanterne vare i Kjøbenhavn, begribes let: da kunde naturligviis Repræsentanterne kun *sjelden* komme herover, man var da fri for den generende »tactløse Control«, og Hr. Hammer vilde da have fri Hænder, være omtrent absolut Souverain paa Limensgade Territoriet.

Hvorfor ikke heller see at faae Repræsentanterne valgt i China, i det himmelske Rige; det maatte dog være ganske overmaade.

Da imidlertid Statutternes § 20 udtrykkeligt siger, at Repræsentanterne skulle vælges blandt Actionairerne paa Bornholm, skal min Skam den § for det Første blive staaende.«

Bornholms Avis' Redaktør søgte at være nogenlunde neutral i Forhold til de stridende Parter og lod Avisen gengive nogle af de Artikler, der havde staaet i de københavnske Blade, og hvori Hammer blev taget i Forsvar. Den eneste af det bornholmske Blads Indsendere, der stillede sig paa Hammers Parti, var Adjunkt Biering. Hans Artikel, der stod i Bornholms Avertissementstidende for 15. Juni 1841 er aftrykt Side ?? og følgende.

Han henviste til, at den 31. Marts var den Dag, Regnskabet skulde afsluttes, ikke være færdigt. Biering forsvarede »Smedehuset«, som Hammer uden Samtykke fra Repræsentanterne havde ladet opføre, med, at Hammer maatte have en midlertidig Bolig, som senere kunde anvendes som Formands- og Smedebolig. Om noget Tømmer, Hammer havde indkøbt, og som af hans Modstandere betegnedes som »Vraggods«, sagde Biering,

at det drejede sig om et billigt Køb. Om Grunden til, at de Arbejder, Hammer skulde lade udføre, var gaaet ret langsomt, forklarede Biering, at det havde været vanskeligt at faa tilstrækkelig Arbejdskraft, og at Hammer ikke fandt, at der var nogen Grund til at forcere disse Arbejder, saa længe Bygningerne ikke var færdige. Om Grunden til, at der ikke var indrettet nogen Kalkovn, forklaredes, at der ikke skulde bruges Kalk til Murene.

»Mangfoldige Erfaringer andetsteds«, sagde Biering, »hvorom rigtignok hverken Repræsentanterne eller de bornholmske Murere have noget Begreb, have viist at det er unødvendigt.«

De bornholmske Murere havde dog utvivlsomt Erfaringer saavel om Sandstensmure, lagt i Ler, som om saadanne Mure, forbundet med Kalk. Saaledes fortæller Rawert og Garlieb i deres Bornholmsbeskrivelse fra 1819, at en af Møllerne ved Nexø var opført af Sandsten og Ler; dog var de 3 øverste Alen opført af Sandsten og Kalk.

Hammer selv vilde ikke polemisere med sine anonyme Angribere, men nøjedes med at lade følgende Erklæring indrykke i Bornholms Avis:

»I flere Numre af Bornholms Avis ere indførte, deels under forskjellige Mærker, deels uden Mærke, en Mængde Beskyldninger imod mig, og Forklaringer af Statutterne for Limensgade-Actieselskabet, hvilket tydeligen have til Hensigt at føre Publicum bag Lyset.

Da jeg ikke vil indlade mig i Avisfeide, mindst med en Person, der ikke tør være sit Navn bekjendt, vil jeg blot herved erklære samtlige de af Repræsentanterne og igjennem Bornholms Avis imod mig fremsatte Beskyldninger for *Usandheder;* hvilket skal blive beviist paa Generalforsamlingen den 24. d. M., indtil hvilken de ærede Actionairer bedes opsætte deres Dom.

Rønne den 16. Juni 1841.

Hammer
administr. Directeur for Limensgade-Actieselskabet.

www.vang-hansen.dk

Bornholmske Samlinger, 35. Bind, Rønne 1957

Af de københavnske Blades Artikler til Støtte for Hammer skal her anføres en, der stod i FÆDRELANDET for 14. Juni, og som blev optrykt i Bornholms Avis for 22. Juni 1841. FÆDRELANDET skrev:

»Den »Frisindede« og »Dagen« have for nylig opfordret de herværende Deeltagere i Actieforeningen til Benyttelse af Limensgadens Mineralier paa Bornholm til i talrig Mængde at indfinde sig personlig eller ved sagkyndige, upartiske Befuldmægtige paa den til 24. førstkommende berammede Generalforsamling, som afholdes paa Fabrikstedet. Vi kunne ikke undlade, ogsaa for vor Deel at gjøre samme Opfordring og paa det Indstændigste og Kraftigste at lægge Vedkommende dens Efterkommelse paa Hjertet. Sagen forholder sig nemlig saaledes: Der er opstaaet Splid mellem Inspecteuren over Fabrikanlæggene, polytechnisk Candidat *Hammer* og den Mand, der ved Licitation har paataget sig vedkommende Bygningers Opførelse, Snedkermester *Balle* i Aakirkeby. Striden kan fra Hr. Hammers Side naturligviis ikke have nogen anden Grund end den varmeste Interesse for Fabrikens Tarv.

Var det nu end saa, at Hr. Hammer i sin Nidkjærhed virkelig har overilet, da skulde man synes, at — om man end ikke af denne Grund kunde frikjende ham for al Forseelse — saa maatte dog fra een Side hans rene Interesse for Fabrikens Vel, hans indsigtsfulde Dygtighed, hans utrættelige Iver, fra en anden Side hans Ungdom, hans Rastløshed og hans Ubekjendtskab med den særegne Maade, hvorpaa bornholmske Arbeidere skulle tages, i høi Grad tale til hans Faveur og til hans Undskyldning; i det mindste havde man Grund til at vente, at netop de, der ere mest inddragne i Fabrikens Interesse, tillige maatte være mest beredvillige til at holde ham endeel tilgode, at tilgive, og fornemmelig gjøre sig al Umage for at bilægge en saa forstyrrende og ubehagelig Strid, hvis dens Udbrud ikke kunde forebygges.

Men Hr. Hammer har kun lidet Medhold hos de bornholmske Actionairer, og det turde saaledes være muligt, at den nu forestaaende Generalforsamling kunde tage saadanne Beslutninger, som vilde være skadelige ikke blot for Hr. Hammer,

men ogsaa — vi troe i Særdeleshed — for de begyndte Fabrikanlæg, og som maaskee vilde sætte begge, uforskyldt, ud af Virksomhed i længere, ikke beregnelig Tid.

Hr. Hammer har paa Bornholm Mængden og Skinnet imod sig; hvad han gjør Udsættelse ved, erklære Bornholmerne at være »godt«, »forsvarligt« og »fortrinligt«. Men man maa betænke, at Haandværksfagene paa Bornholm naturligviis ikke kunne staae paa det Trin, hvortil de have hævet sig her, og at det saaledes altid maa være vanskeligt, om ikke umuligt, selv for de dygtigste bornholmske Arbeidere at tilfredsstille en indsigtsfuld Theoretiker og practisk Kjender herovre fra, ligesom det endog ikke er usandsynligt, at mangt et Arbeide i disse Fag, som paa Bornholm enstemmig vilde vinde Prisen, vilde her blive ligesaa enstemmig casseret.

Vi troe derfor ikke at kunne gjøre bedre, end at raade D'hrr. Actionairer udenfor Bornholm til helst med egne Øjne at forvisse sig om Sagens sande Tilstand, og da i Fabrikens, og følgelig i deres egen Interesse at give Sagen det Udfald, der maatte være ønskeligst. I ethvert Tilfælde holde vi os overbeviste om, at der burde gjøres alt for ikke at skifte Inspecteur, hvorved hele det halvfærdige Fabrikanlæg vilde staae i Fare for at gaae istaae.«

Ogsaa Indkaldelserne til Generalforsamlingen gav Anledning til Strid mellem Hammer og Repræsentanterne. Hammer udarbejdede en Indkaldelse til Generalforsamlingen, som han uden først at have forelagt den for Repræsentanterne indsendte til Berlingske Tidende. Den lød saaledes:

»Limensgade-Actieselskabet«.

Ifølge Statutternes § 12 indbydes Actionærerne til at give Møde paa en Generalforsamling, som afholdes Torsdagen den 24. Juni d. A. ved Limensgaden, hvori der vil blive givet Beretning om Actieselskabets Status og dets Virksomhed hidindtil, antydet Planen for dets Virksomhed i det følgende Aar og foretaget Valg af Repræsentanter, Suppleanter og Revisorer.

I Anledning af en indkommen Skrivelse fra en Actionair og

www.vang-hansen.dk

Bornholmske Samlinger, 35. Bind, Rønne 1957

forskjellige andre Omstændigheder vil Directeuren andrage paa en yderligere Fortolkning af de §§ i Statutterne, som omhandle Repræsentanternes Forhold til Selskabet og til Directeuren, samt andrage paa en Bestemmelse om den Maade, paa hvilken Directeurboligen bliver at opføre. Fremdeles bliver at bestemme, fra hvilken Tid Renten af de indbetalte Actieindskud skal beregnes.«

Da Repræsentanterne blev gjort bekendt med Udkastet til denne Indkaldelse, forlangte de, at Indkaldelsen skulde have et »Amendement«, d. v. s. en saalydende Tilføjelse:

»Repræsentanterne ville andrage paa Undersøgelse af Adskilligt, vedkommende Anordningen og Bestyrelsen af Limensgaden, Indkjøb, Regnskab, Regnskabsførelse m. m.; hvorefter Spørgsmaal af største Vigtighed maa komme til Afstemning.«

»Amendementet« kom ikke med i den Indkaldelse, som blev udsendt i Berlingske Tidende, men naaede at komme med i den Indkaldelse, som blev optaget i Bornholms Avertissementstidende.

Repræsentanterne ønskede at kunne give de bornholmske Aktionærer en Redegørelse allerede forinden Generalforsamlingen og indkaldte til et »privat Møde« den 3. Juni.

Bornholms Avis bragte ikke noget Referat af dette Møde, men efter de anonyme Læserbreve at dømme, var adskillige Aktionærer fjendtligt stemt overfor Hammer, og enkelte af disse — det oplyses ikke, hvem det var — forlangte, at Hammer skulde suspenderes.

Paa Mødet blev Ritmester *H. M. Koefoed*, Lauegaard i Aaker, udpeget til Repræsentant i Stedet for den afdøde Rønnekøbmand, Kaptajn Michelsen.

Ogsaa de københavnske Aktionærer drøftede indbyrdes den Situation, der var opstaaet som Følge af Striden mellem Hammer og Repræsentanterne.

Aabenbart i den Hensigt at forhindre, at Spørgsmaalet om Hammers Forbliven kunde sættes til Afstemning paa den kommende Generalforsamling sendte 12 københavnske Aktionærer en den 15. Juni 1841 dateret Skrivelse til Repræsentanterne og gjorde opmærksom paa, at »ingen Beslutning vil kunne tages

Hans Madsen Koefoed,
18. Marts 1792,
17. April 1868.
Major ved Militsens
Dragoner.
Ejer af Lauegaard i Aaker.

over noget Punkt, hvis Afstemningsgjenstand ei er bekjendtgjort i Aviserne 3 Uger før Forsamlingen.«

Skrivelsen var underskrevet af Oldermanden for det københavnske Skipperlaug *A. Stæger* og af 11 andre Aktionærer, hvoraf nogle med saa bornholmsk lydende Navne som Marcher, Sonne, Grønbech og Holm.

Der var saaledes — som de bornholmske Aktionærers Fremstilling af Selskabets Historie udtrykker det — »Gjæringsstof nok til den uhyggelige Stemning, med hvilken de bornholmske Aktionærer mødte den 24. Juni paa Limensgade.«

Da Generalforsamlingen oprandt Sankt Hansdag 1841, viste det sig, at en Arbejdsjournal, der var blevet efterlyst af en Indsender til Bornholms Avis, var kommen til Stede, »smukt reenskreven, men fulgte ikke med som Bilag,« siges der i Fremstillingen, hvori der tillige klages over, at der blandt de fremlagte Bøger fandtes »ingensomhelst, der kunde gjælde for Inventarie-Journal eller for Materialprotocol.«

Det paa Generalforsamlingen fremlagte Regnskab havde

www.vang-hansen.dk

Bornholmske Samlinger, 35. Bind, Rønne 1957

faaet en Del Antegnelser af Revisorerne, bl. a. var der gjort Bemærkning om, at nogle af Udgifterne kun var attesteret af Direktør Hammer selv. I Aktionærernes Fremstilling oplyses det ikke, hvor store Beløb det drejede sig om.

Aktionærerne fik imidlertid ikke Lejlighed til at tage Stilling til Spørgsmaalet om Regnskabets Godkendelse eller til de Stridsmaal, der havde sat Sindene i saa stærk Bevægelse, fordi Repræsentanterne erklærede Generalforsamlingen *ugyldig*, da det foran omtalte »Amendement« ikke havde været medtaget i den Indkaldelse til Generalforsamling, som havde været optaget i Berlingske Tidende.

Repræsentanternes Beslutning om at erklære Generalforsamlingen for ugyldig motiveredes i Generalforsamlingsprotokollen saaledes:

»Da Repræsentanterne udtrykkelig forlangte Tillæg til den af Directeuren udstedte Indbydelse til Generalforsamlingen ikke blev statusmæssig indrykket i de dertil bestemte Blade, hvorefter Vedkommende kunde være satte istand til at tage de fornødne Forholdsregler, medens man havde søgt at virke paa de fraværende Actionairer, hvilket synes at fremgaa af de fremlagte Fuldmagter: erklærede Repræsentanterne den saaledes fremkaldte Generalforsamling til 24. Juni for ugyldig.«

Repræsentanterne besluttede at indkalde til en ny Generalforsamling den 28. Juli, hvor de vilde stille Forslag om, at Hammer blev afskediget, og de paalagde Hammer »at drage Omsorg for, at Bekendtgjørelsen herom ubeskaaren med første Paket kunde blive afsendt og behørig publiceret.«

Uden at efterkomme dette Paalæg og uden at underrette Repræsentanterne derom rejste Hammer den 3. Juli til København, efter at han havde givet Adjunkt Biering Fuldmagt til at varetage sine Forretninger.

Repræsentanterne besluttede saa at standse alle Udbetalinger til Hammer og anmodede den 6. Juli Konsul Johnson »om ikke, uden Repræsentanternes givne Approbation, at udbetale nogetsomhelst Pengebeløb hverken til Herr Hammer eller Biering. Faa Dage efter — den 11. Juli — besluttede de at suspendere Hammer som Direktør, »fordi de vare komne til

den Overbeviisning, at han er uskikket til at bestyre sin Post.«

Den ny Indkaldelse til Generalforsamling lød saaledes:

Limensgade-Actieselskabet.

Da undertegnede Repræsentanter for Interessentskabet til Fabrikanlæg paa Limensgade i Aaker Sogn paa Bornholm have indstillet den til den 24de f. M. berammede Generalforsamling, og da Indkaldelsen til en den 28de dennes bestemt Generalforsamling ikke paa statutmæssig Maade er foranstaltet bekjendtgjort af Fabrikanlæggets Directeur Herr Candidat *Hammer*, som af Repræsentantskabet under Dags Dato er *suspenderet*, fordi Repræsentanterne ere komne til den Overbeviisning, at han er uskikket til at forestaae ovennævnte sin Post: saa berammes en Generalforsamling til Tiirsdagen den 10de August d. A. Formiddag Kl. 9, paa Limensgade, hvortil vi herved indkalde samtlige Interessenter i Fabrikanlægget at give Møde personlig eller ved Befuldmægtigede, og tillade vi os ifølge Statutterne i Korthed at antyde de Sager, som paa denne Generalforsamling ville blive at omventilere:

1. Fremlagt Repræsentanternes Beretning om Selskabets og Fabrikkens Status og disses Forslag til Selskabets Virksomhed i dette Aar.
2. Valgt een eller flere Repræsentanter og 2de Suppleanter.
3. Fremlagt det forløbne Aars Regnskab med behørige Bemærkninger til Decision.
4. Discuteret om den suspenderede Directeurs Entledigelse og om han for sit Forhold skal drages til Ansvar;
5. Af Repræsentanterne bragt i Forslag adskillige Forandringer i Statutterne, sigtende til Indskrænkning i Directeurens Myndighed.
6. Af Repræsentanterne foreslaaet Ansættelse af en Formand ved Fabrikken, som kun af den samlede Bestyrelse kunde afsættes;
7. Delibereret om, hvad der bør foretages i Anledning af, at Kjøbmand *Balle*, som har overtaget sig Opførelsen af 2de af Fabrikkens Bygninger, har ophørt med at bygge.

www.vang-hansen.dk

Bornholmske Samlinger, 35. Bind, Rønne 1957

8. Forventer man, at Directeuren vil fremlægge Beretning om, hvad der er foretaget ved Fabrikken i afvigte Aar saavelsom, om han ikke entlediges Forslag til Fabrikkens Virksomhed dette Aar.
9. At tage Beslutning om og hvorvidt det muligen kunde være i Selskabets Interesse at opføre Kogehytten og Magasin-Bygningen, hvortil det foretagne Arbejde er af ringe Betydning, efter en forandret Plan, ligesom om Directeur- og Formands-Boligen kunde tilstaaes opførte til et højere Beløb end der er normeret i Indbydelsen og, for Directeurboligen, tillige i Contracten.

Repræsentantskabet i Limensgade-Actieselskabet paa Bornholm den 11te Juli 1841.

Grønbech. M. Koefoed. H. M. Koefoed.

Som det fremgaar af ovenstaaende underskriver Ritmester Koefoed sig her som Repræsentant, skønt han ikke er valgt paa nogen Generalforsamling, kun »udpeget« dertil paa de bornholmske Repræsentanters »private« Møde den 3. Juni.

Hammer lod følgende Svar indrykke i Bornholms Avertissements-Tidende:

Limensgade-Actieselskabet.

I Anledning af en Annonce i dette Blads Nr. 57, undertegnet *Grønbech, M. Koefoed* og *H. M. Koefoed,* tillader jeg mig at tilkjendegive de herværende Actionairer, at jeg, i Henhold til min Protest paa Generalforsamlingen den 24de f. M. for Øjeblikket ikke kan anerkjende noget Repræsentantskab, følgelig heller ikke Gyldigheden af nogen Repræsentantskabsbeslutning og endnu mindre af nogen Suspension. Fremdeles vil den af de ovennævnte Herrer til den 10. August sammenkaldte Generalforsamling ei blive afholdt; men derimod først 8 à 14 Dage senere, da Dagen vil blive valgt saaledes, at de kjøbenhavnske Actionairer ifølge deres ytrede Ønske kunne være tilstede.

Slutteligen bemærkes, at der fra en stor Deel Actionairer udenfor Øen er indløben en Skrivelse til D'hrr. *Grønbech* og *M. Koefoed,* hvis Indhold naturligviis vil blive meddelt samtlige Actionairer paa Generalforsamlingen, og som ventelig vil have til Følge, at de ovennævnte tre Herrer for Fremtiden ville blive uskadelige for Actieselskabet.

Indtil Generalforsamlingen vil Undertegnede saavidt muligt drage Omsorg for, at ingen Standsning skal skee i Actieselskabets Virksomhed. For øvrigt vil jeg af de nævnte tre Herrer fordre Erstatning for det Tab, de ved deres Færd have paadraget og fremdeles ville paadrage saavel Actieselskabet som mig personlig.

Limensgade den 19de Juli 1841.

P. J. Hammer,
administr. Directeur.

Det lykkedes ikke Hammer at faa Dagen for Generalforsamlingen udskudt. Den traadte sammen paa den af Repræsentanterne berammede Dag den 10. August. Der synes ikke at have været nogen af de københavnske Aktionærer, der var villig til at rejse til Bornholm for at deltage i Generalforsamlingen, og der var derfor ingen Grund til at udsætte denne.

Den i Hammers Erklæring af 19. Juli nævnte Skrivelse fra københavnske Aktionærer blev oplæst paa Generalforsamlingen. Den var underskrevet af 25 Aktionærer og indeholdt en Opfordring til de bornholmske Repræsentanter om at nedlægge deres Hverv. Det hed i Skrivelsen, at Underskriverne med »fuldkommen Erkjendelse af den varme Iver og Opoffrelse af Tid, hvormed D'hrr. Repræsentanter have vaaget over Actionairernes Interesse, — anmode dem om at erklære, at de ville udtræde af Repræsentantskabet, da Forholdene have udviklet sig derhen, at den opstaaede Uenighed ikke længere kan ventes bilagt imellem D'hrr. Repræsentanter og Directeuren, og da de saaledes umulig kunne virke i Forening til Held for Selskabet.«

Det fremlagte Regnskab blev ikke godkendt, men det besluttedes, at Regnskabet skulde sendes til Direktør Hammer, og at det »inden 6 Uger fra Dato nærmere skulde være besvaret

www.vang-hansen.dk

Bornholmske Samlinger, 35. Bind, Rønne 1957

af Herr H.« I Aktionærernes Fremstilling oplyses det, at Hammer ikke tilbagesendte Regnskabet.

Derefter meddelte Kaptajn *M. Koefoed,* at han nedlagde sit Hverv som Repræsentant — med hvilken Begrundelse dette skete, oplyses ikke i de bornholmske Aktionærers Fremstilling. De københavnske Aktionærers Opfordring om Tilbagetræden kan have været medvirkende til hans Beslutning, men har vel næppe været den eneste Grund.

Til Repræsentanter valgtes derefter Konsul *Hansen,* Svaneke, og Kammerraad *Jochum Jespersen,* Kannikegaard i Bodilsker. Den sidstnævnte var ikke til Stede, og Konsul Hansen modtog kun Valget paa den Betingelse, at Kammerraad Jespersen var villig til at modtage Valget. Til Suppleanter valgtes Løjtnant *Marcus Dam,* Aakirkeby, og Skibskaptajn *Predbjørn,* Rønne. Sidstnævnte modtog kun Valget paa den Betingelse, at baade Jespersen og Hansen indtraadte i Repræsentantskabet.

Efter at disse Valg var foretaget, meddelte Pastor *Grønbech,* at han nedlagde sit Hverv som Repræsentant — af hvilken Grund oplyses ikke. Da der kun skulde være 3 Repræsentanter, maatte enten Pastor Grønbech eller Ritmester H. M. Koefoed udtræde af Repræsentantskabet, hvis begge de valgte var villige til at indtræde.

Da det i Statutternes §§ 15 og 16 var bestemt, at kun en Generalforsamling, hvor Halvdelen af Aktierne var repræsenteret, kunde tage Stilling til Spørgsmaalet om Direktørens Afskedigelse, kom dette Spørgsmaal ikke til Afgørelse, men man drøftede Selskabets Forhold til Købmand Balle og besluttede, at det ny Repræsentantskab skulde søge at komme til Enighed med Balle.

Derefter erklærede de valgte Repræsentanter, at de ikke vilde modtage Valg. Om Grunden til denne Beslutning oplyses heller intet i de bornholmske Aktionærers Fremstilling af Selskabets Historie. Mulig var Grunden den, at det var blevet oplyst, at Jochum Jespersen ikke var villig til at modtage Valg som Repræsentant.

Resultatet af Generalforsamlingen den 10. August 1841 blev saaledes, at Selskabet — som det hedder i den historiske Fremstilling — »havde en Directeur, der var suspenderet, intet Repræsentantskab, altsaa ingen Bestyrelse.«

Trods Suspensionen og de standsede Udbetalinger fra Selskabets Kasse lod Hammer paa egen Bekostning Arbejdet paa Limensgade fortsætte.

VII.

Allerede Dagen efter Generalforsamlingen rejste Hammer til København for at underrette de københavnske Aktionærer om den ejendommelige Situation.

Han lod indkalde til et Møde paa Hotel Stadt Lauenburg, et Sømandshotel i St. Strandstræde Nr. 78, der ejedes af en af Hammers Slægtninge Chr. Bistrup. Mødet blev afholdt den 20. August 1841.

Også Købmand Balle rejste over til København for at tale sin Sag paa dette Møde, hvilket tyder paa, at han var overbevist om sin Sags Retfærdighed.

Men ligesaa let han havde haft ved at faa de bornholmske Aktionærer paa sin Side, ligesaa vanskeligt var det for ham at skaffe sig Medhold hos de københavnske Aktionærer.

»*Fædrelandet*« bragte følgende Referat af Mødets Forløb:

»I det i Fredags i Stadt Lauenburg afholdte Møde af Actionairerne i Limensgade Actieselskab, fremstillede Kjøbmand Balle af Aakirkeby de Grunde, ifølge hvilke han paastod den med ham af Directeuren paa Actieselskabets Vegne indgaaede Byggekontract misligholdt fra Actieselskabets Side, og paastod end yderligere en Godtgjørelse af Actieselskabet.

Skjønt ingen Afstemning fandt sted, blev disse Grunde, hvis vi ikke feile, ansete utilstrækkelige, og det maa vel antages, at dersom nogen af de tilstedeværende Actionairer ikke forud vidste, at Balle havde Uret, de da netop i Mødet bleve overtydede derom, og at det maa tilkomme Kjøbmand Balle eller hans Cautionister at give Erstatning for det Tab, han har foraarsaget Actieselskabet.

Forsamlingen var enig om, at det standsede Byggearbejde maatte snarest muligt paabegyndes, helst ved en anden end

www.vang-hansen.dk

Bornholmske Samlinger, 35. Bind, Rønne 1957

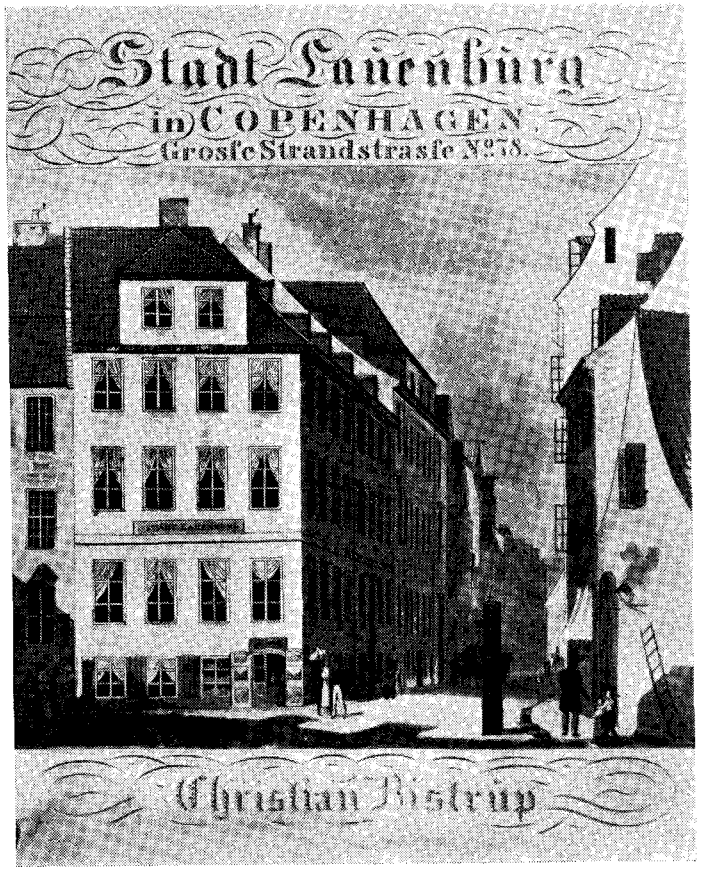

Kjøbmand Balle; men for at Actieselskabet kunde foretage Nogetsomhelst, maatte besvares det Spørgsmaal: om Directeuren er suspenderet eller ikke?

Flere af de Tilstedeværende vare af den Formening, at Repræsentantskabet *ikke har været fuldtalligt siden den 24de Juni d. A.*, da det ikke tvertimod Bydende af Statutternes § 20, kan erklære sig permanent, og at Suspensionen, som er dateret 11te Juli, altsaa *formaliter* er ugyldig.

Discussionerne angaaende dette Punct ophørte imidlertid, da det blev yttret, at de afgaaede Repræsentanter ved ikke at bringe Suspensionen for en Generalforsamling (cfr. Statutternes § 16) maatte antages at have factisk hævet Suspensionen. Hr. Hammer maatte altsaa kunne sammenkalde en Generalforsamling, til hvilken det første Spørgsmaal maatte blive: om de tilstedeværende Actionairer ansaae den gyldig.

Da det imidlertid er usandsynligt, at mange Actionairer fra Kjøbenhavn kunne møde paa en Generalforsamling paa Bornholm, og da det er af yderste Vigtighed, at Selskabets Affairer hurtigst muligt blive ordnede saaledes, at fremtidigen ingen Standsninger i dets Virksomhed let kunne opstaae, androg Hr. Hammer paa Nedsættelse af en Comitee, som snarligst skulde reise til Bornholm, for at undersøge, om der fandtes reelle Grunde for at suspendere ham, og som skulde undersøge alle Klager imod ham, og Differentserne med de afgaaede Repræsentanter.

Herved vilde man opnaa den dobbelte Fordeel: deels at Comiteen i et til den Hensigt indbudet Møde af Actionairerne paa Bornholm, ved at fremkalde Discussion om hvert eller de vigtigste Differentspuncter, kunde virke betydeligt paa Stemningen mod Actieselskabet og Directeuren paa Bornholm; og dernæst, at Generalforsamlingen, som efter Hr. Hammers Formening maatte holdes i Kjøbenhavn, kunde ved Comiteens Forslag sættes i Stand til at tage saadanne Bestemmelser, at en Mængde Hindringer for Actieselskabets Virksomhed for Fremtiden kunde undgaaes.

Saaledes vilde alle Actieselskabets Anliggender: Forandring af Statutterne, Valg o. s. v., kunne foretages paa en eneste Generalforsamling, (der, om fornødent gjordes, kunde continuere flere Dage); hvilket maatte ansees ønskeligt, også med Hensyn til Actionairernes Beqvemmelighed, da de ofte gjentagne Møder, hvori intet afgjørende kan foretages, maae svække Interessen for Actieselskabet.

Med Hensyn til dette Andragende ansaaes det vanskeligt, men ikke umuligt, at finde 3 Herrer, som dertil kunde commiteres, og som vilde overtage et saadant Hverv mod Godtgjø-

www.vang-hansen.dk

Bornholmske Samlinger, 35. Bind, Rønne 1957

relse af Omkostningerne; paa Grund af den Nytte, denne Comitee kunde stifte, vedtog de Tilstedeværende at samles atter førstkommende Tirsdag for at foretage Valg.

Alle indrømmede, at det vilde være gavnligst for Actieselskabet, at den forestaaende Generalforsamling holdtes i Kjøbenhavn, da kun meget faa eller ingen Actionairer vilde paatage sig at reise til Bornholm i saadan Anledning, og da een eller kun faae Mænd vanskelig vilde kunne overbevise alle derværende Actionairer om Hensigtsmæssigheden af de foreslagne Forandringer i Statutterne o. s. v.; saa at man kun ved en Række Generalforsamlinger paa Bornholm omsider kunde bringe det for Actieselskabet ønskeligste Resultat frem.

Derimod vare Meningerne deelte, om man ifølge Statutterne er berettiget til at holde den forestaaende Generalforsamling i Kjøbenhavn. Men om det end kunde formenes at ligge i Statutternes Aand, at Generalforsamlingen bør holdes paa det Sted, hvor Bestyrelsen og navnlig Repræsentanterne kunne komme til Stede, saa kan saadant ikke komme i Betragtning nu, da *ingen Bestyrelse findes*, da Directeuren er her, eller vil komme her tilstede ved Generalforsamlingen, og da den Comitee, som reiser til Bornholm, vil give de Oplysninger, som ellers Repræsentanterne kunde give, hvis saadanne fandtes.

I Henhold til Ovenstaaende besluttede endeel Tilstedeværende at anmode Directeuren om at sammenkalde Generalforsamlingen i Kjøbenhavn, idet de formeente, at naar denne Anmodning skete fra Eierne af 60 Actier, maatte den ifølge Statutternes § 12 tages til Følge.

Nogle foreløbige Discussioner om, hvorledes Statutterne for Actieselskabet hensigtsmæssigt burde forandres, førte ikke til noget Resultat; vi hidsætte kun nogle herhen hørende Ytringer, som naaede vort Øre.

Saaledes indrømmedes af Nogle, at det vilde være umuligt ved nok saa mange tilføiede Forklaringer at forebygge Conflicter og sikkre Actieselskabet en uforstyrret Fremgang under den nærværende Organisation. Der henvistes til Exempler fra Actieselskaber i Udlandet, som ere gaaede til Grunde formedelst den idelige Control over Control, der foraarsagede en kostbar, indviklet og langsom Administration; det indrømmedes, at det maatte altid være rettest at skjenke Dirigenten for et Actieselskab directe en ligesaa stor Tillid, som man virkelig indirecte har til ham, saa at Repræsentanterne i Virkeligheden kun blive Revisorer; det indrømmedes af Flere, at saadant maatte i nærværende Tilfælde ansees som det eneste Rigtige; dog tvivlede Nogle om Muligheden af at sætte saadant igjennem paa en Generalforsamling.

Ifølge det Forestaaende vil imorgen (Tirsdag) Aften (Kl. 6½ i Stadt Lauenburg) blive at vælge en Comitee til at reise til Bornholm; at vælge et Medlem af Comiteen til Forandring af Statuterne, i Stedet for Fabrikant Grove, som er reist bort i Embedsforretninger, at afgjøre om der findes overveiende Stemmer for at Generalforsamlingen bør holdes her, og om muligt at sætte Directeuren i Stand til at erholde de til Arbeidets Fortsættelse fornødne Pengemidler, forsaavidt han ikke længere maatte forskudsviis kunne udrede disse af sin private Kasse.«

Paa det næste Møde i Stadt Lauenburg Tirsdag den 25. August 1841 blev FÆDRELANDETs Referat af det første Møde oplæst og godkendt af Forsamlingen, dog blev det tilføjet, at det standsede Byggearbeide »*paa ingen Maade*« atter maatte paabegyndes af Købmand Balle.

Paa Mødet valgtes Medlemmerne af den Komite, der skulde rejse til Bornholm. Den kom til at bestaa af Sekretær *Pritzel*, Kaptajn *Stæger* og Bogholder *Schram*. Som bygningskyndig skulde Murermester *Blom* ledsage Komiteen. Det blev besluttet, at denne Komite efter sin Tilbagekomst fra Bornholm skulde sammentræde med en af de københavnske Aktionærer i Juli Maaned nedsat Komité, som havde faaet til Opgave at revidere Selskabets Statutter.

Begge Komiteer skulde derefter udarbejde Forslag »sigtende til at fremme Actieselskabets Interesse« og forelægge disse Forslag paa en Generalforsamling, som snarest muligt skulde afholdes i København.

www.vang-hansen.dk

Bornholmske Samlinger, 35. Bind, Rønne 1957

VIII.

At de bornholmske Aktionærer havde bragt Selskabet i den Situation, at det var uden Bestyrelse, betød på ingen Maade, at de var villige til at overlade Ledelsen til de københavnske Aktionærer.

Bornholms Avertissementstidende bragte FÆDRELANDETs foran gengivne Referat af det første af Møderne paa Stadt Lauenburg med følgende Tilføjelse, der var sat med spærrede Typer:

»Og nu spørger man: er det Ret og Pligt, at de forrige Repræsentanter have tiet og tie? Bør de bornholmske Actionairer lade sig berøve den Ret, Statutterne skjenker dem? Bør Repræsentanterne for Eftertiden nedstige til blotte Revisorer? Kan Generalforsamlingen holdes i Kbhavn. og Statutterne der forandres efter Directeurens Tykke?«

De anonyme Skriverier mod Hammer fortsatte. Avisen bragte følgende indsendte Artikel:

»Til Lykke Herr *Hammer?* Jeg gratulerer Herre *Biering!* I vil faae en skiøn Hevn over Bornholmerne. — Den af de kjøbenhavnske Actionairer af Interessentskabet til Fabrikanlæg paa Limensgade indsendte Comitee vil jo med egne Øine see hvad Bornholmerne ere for Folk.

Det kan vel ikke let undgaaes, at dens Medlemmer maae opdage, at Bornholmerne i Almindelighed have gode Anlæg; at Agerdyrkningen og især Huusfliden her staaer langt foran flere Steder i Danmark; at Huusbygning og andet Haandværksarbeide ikke udføres saa ganske slet; at Skibsbygning florerer, og at mange Skibe udsendes paa Fiskerie, paa Fragt, og for at drive Handel paa Island. De maa vel ogsaa kunde faae Nys om, at her i de senere Aar med aldeles ringe Hjælpemidler er fremstaaet adskillige Fabrikanlæg, f. Ex. Seildugsfabriken i Nexøe, Cementfabriken ved Rønne, og Tegl- og Muurstensværket ved Allinge, der bestyres og drives med Dygtighed. Fremdeles maae de blandt mere Sligt, kunde erfare, at næsten alle Øens Kjøbstæders mange Brændeviinsbrænderier paa 2 a 3 Aar ere omdannede fra Kornbrænderier til Kartoffelbrænderier.

Men hvad betyder alt dette? Intet er jo en Følge af Herr

Bierings Forelæsninger; man opdager intet Spor af Videnskabelighed i Udførelsen; Alt er udført efter en for ringe Maalestok og koster ikke Penge nok — kort Alt maa betragtes for Lapperie, udført efter gammel Slendrian, og med afgjort Had til alt Nyt.

Spor af Foretagender som ere bebudede eller udførte paa Limensgade, mangle alle andre Steder.

Hvor seer man Fodangler anbragte? Hvor Damme med kostbare Steendæmninger, sindrigt beskyttede af Mudderdæmninger? Hvor Stigbord anvendte paa Vandbeholdninger uden Tilløb? Hvor Pragtbygninger opførte til Smedeværksteder, og det tildeels ved kjernefri Balkoner og ormstukne Planker?

Ikke engang Regnskabsvæsenet her nyder Gavn af de nyere Opfindelser. Ingen vil paa een Gang føre deres Journal for et halvt Aar. Ingen vil aflægge Regnskaber uden Bilage.

Men ædle Herrer *Hammer* og *Biering!* Erkjender man Eders Fortrinligheder fremfor Bornholmerne i een Retning, saa viis den og i en anden. — Anmoder Comiteen om at bevirke, ifald Interessentskabet vil have flere Extraudgivter, at nogle anstændige Boliger af det her opføres, hvor Folk af Eders Slags kan boe og have deres Nødvendigheder frit (Staldene maae være saaledes, at Bæsterne kan holdes frie for Kuller). — Bornholmerne vil da snart lære mange skjønne Ting. Herre *Biering* har jo blandt andet lovet dem at bevise, at man ligesaa let arbeider i frossen som ufrossen Jord, og det beviser han vel med samme Dygtighed, som han har godtgjort Herr Hammers fortrinlige Bestyrelse af Limensgade. — Jeg tænker mig saadan en Tilstand med Glæde. — Hurra! hvor alt vil florere!!!«

Til Bemærkningen om Stigbord, anvendte paa Vandbeholdninger uden Tilløb, havde Indsenderen føjet følgende Note:

»Er Stigbordet som almindeligt, og forhen antaget at det burde være, let bevægeligt i Rammen, løber snart Vandet bort. Paa Limensgade slutter det anbragte Stigbord derimod aldeles fast i Rammen. Vel kan det nu, Træet er udbulnet, hverken bevæges op eller ned; men denne Ubeqvemmelighed vil Herr Hammer let overvinde, f. Eks. ved at opfinde en Maskine til at lette Stigbordet med Ramme og Alt.«

www.vang-hansen.dk

Bornholmske Samlinger, 35. Bind, Rønne 1957

Kan Indsenderens Artikel tages som et karakteristisk Udtryk for Stemningen blandt Limensgadeselskabets bornholmske Aktionærer, giver den et stærkt Vidnesbyrd om, at det ikke vilde blive let for den københavnske Tremandskomité at slaa Bro over Modsætningerne mellem de bornholmske og de københavnske Aktionærer.

IX.

Den paa Hotel Stadt Lauenburg valgte Komite, der skulde undersøge Hammers Embedsførelse, bestod af Sekretæren *Jørgen Carl Pritzel* (1798—1848), Skibskaptajn *Anthon Ditlev Stæger* (1791—1856), og Bogholder *Johan Christian Gustav Schram* (1802—65).

Pritzel havde Titel af Postsekretær. Han var cand. jur. og Fuldmægtig i Generalpostdirektionens danske Sekretariat og Bestyrer af Avispostekspeditionen i København.

Kaptajn Stæger var vel kendt i Skibsfartskredse. Han havde drevet Tømmerhandel i Norge og var en Tid Oldermand for Skipperlauget i København og Medlem af Sø- og Handelsretten.

Schram, — der i 1850 tog Navneforandring til *Skram* — var Bogholder ved den almindelige Enkekasse og Lærer i Fransk ved Søkadetakademiet. Han var en berejst og iderig Mand. I 1840 havde han indsendt et Forslag til Industriforeningen om Bygning af en Jernbane fra København til Roskilde. Da denne Bane i 1847 blev til Virkelighed, blev han dens Direktør.

Digteren *H. C. Andersen* har i sin Dagbog givet en Karakteristik af Schram, saaledes som han lærte ham at kende, da de begge i Sommeren 1833 boede paa samme Hotel i Paris. Begge havde Rejsestipendium, Schram fra Fonden ad usus publicos til yderligere Uddannelse i det franske Sprog. Andersen skrev i sin Dagbog:

»Jeg boer i Hotel med Schram, der jo ogsaa rejser paa offentlig Bekostning. Han er meget lystig, og med flere, driller mig daglig over min »forunderlige Uskyldighed i Paris«, han er ellers saare godmodig og bliver ikke vred, skjønt jeg sædvanlig gjør tvertimod hvad han foreslaar, han siger ogsaa at min bekjendte Godmodighed, er i Paris gaaet over til Trods, men jeg vil nu have min Villie, det er paa Tiden og jeg kan tænke ligesaa sundt som nogen Anden.«

I et Lejlighedsdigt, »Afskedssang for De Danske i Paris den 7. August 1833, der ved en Tilfældighed er blevet bevaret og er udførligt omtalt af H. G. Topsøe-Jensen i Pers.hist. Tidsskrift 1934, digtede H. C. Andersen saaledes om Schram:

Nu vil vi tage fat paa *Schram*,
Parisermanden blandt de Danske,
Han gjør Stipendiet ei Skam,
Men lægger stærkt sig paa det franske;
Dog blev han dansk i Sjæl og Grund,
Han har kun Franskhed paa Cocarden,
Han drak sit Øl hver Aftenstund,
Med dem paa Boulevarden!

Schram havde ogsaa journalistiske Evner. Kort før sin Afrejse fra Bornholm besøgte han Dr. phil. *J. J. Dampe*, der i Forsommeren 1841 paa Kongens eget Initiativ var blevet løsladt af Fængselet paa Christiansø og havde faaet dette forkyndt af Kronprins Frederik ved dennes Besøg paa Øen. Derefter havde Dampe faaet Lov til at tage Ophold i Rønne.

Schram skildrede sit Besøg hos Dampe i en Artikel i *Fædrelandet* den 15. Septbr. 1841. I sentimentale og noget højstemte Vendinger udmalede Schram, hvor betaget han var ved at staa Ansigt til Ansigt med den Mand, der havde maattet udholde et saa langt Fængselsophold, og hvis Brøde kun havde bestaaet deri, at han var forud for sin Tid. I stærke Farver beskrev han Dampes tarvelige Logi og medynkvækkende Udseende.

Men Dr. Dampe blev meget vred over Schrams Artikel, og i sine Erindringer, der udkom i 1858 (»Fortælling om mit Fængsel i haardeste Grad«) gik han skarpt i Rette med Schram for hans Skildring af Besøget og Logiet i Rønne. »Han saae, hvad der ikke var«, skrev Dampe om Schram. »Ja, en høist udmærket Phantast maae han være, efterdi han, da jeg stod

www.vang-hansen.dk

Bornholmske Samlinger, 35. Bind, Rønne 1957

paa Toldboden og tog Afsked med ham, saae Taarer i mine Øjne.« Dampe fortalte ogsaa, at hvis Schram nogensinde skulde komme tilbage til Rønne, »saa trues hans Porcellænsfigur af en ublid Berørelse med en haandfast Smed, min Vært til hiin Tid, som er meget vred over hans usandfærdige Bemærkninger i Bladet »Fædrelandet«.

Som man ser, var det en alsidigt sammensat Komite, de københavnske Aktionærer sendte over til Bornholm..

Pritzel repræsenterede Juraen og god administrativ Praksis, Stæger var forretningskyndig og havde Kendskab til Retspraksis indenfor Forretningsverdenen, og Schram var Manden med Initiativ og Fantasi og med Kendskab til fremmede Landes Forhold.

Det blev ham, der kom til at gribe stærkest ind i de kommende Begivenheder.

X.

Den 2. September 1841 kom Tremandskomiteen til Bornholm, og allerede Dagen efter stod der en Annonce i Bornholms Avis, hvori Komiteen lod bekendtgøre, at den af de paa Sjælland boende Aktionærer havde faaet Beføjelse til at undersøge Direktør Hammers Handlemaade og at søge at komme til Klarhed over, om det vilde være gavnligt for Selskabet, at Hammer fratraadte sin Post. Samtidig indkaldte Komiteen de bornholmske Aktionærer til at give Møde den 7. September paa Raadstuen i Rønne.

Komiteen gik derefter i Gang med sin Undersøgelse og søgte ved at gennemse Selskabets Protokoller og Aktstykker og ved Samtaler med de afgaaede Repræsentanter og andre at sætte sig ind i Forholdene.

Allerede paa Mødet den 7. September var dens Undersøgelse saa vidt færdig, at den kunde forelægge Aktionærerne et foreløbigt Resultat af sine Overvejelser, men den bad dog om Tilladelse til, at det endelige Resultat maatte blive forelagt for den københavnske Aktionærgruppe, før det blev fremlagt for Bornholmerne. Komiteen meddelte også, at den havde til Hensigt at foreslaa visse Ændringer i Selskabets Vedtægter,

hvoraf den vigtigste var, at Stemmerne paa Generalforsamlingen fremtidig skulde tælles ligefrem efter Aktietallet.

I de hidtil gældende Statutters § 14 var det bestemt, at 1—4 Aktier gav 1 Stemme, 5—10 Aktier gav 2 Stemmer og saa fremdeles efter en nærmere angivet Skala.

Nogle Dage senere vendte Komiteen tilbage til København, men i Oktober kom den igen til Bornholm og meddelte da de bornholmske Aktionærer Indholdet af sin Redegørelse. Desværre synes dens Redegørelse at være gaaet tabt, og den kendes kun ved de — dog ret fyldige — Brudstykker, der er gengivet i de bornholmske Aktionærers Fremstilling.

Komiteen erklærede, at den *ikke var bragt i Tvivl om Direktør Hammers Redelighed eller om hans Evne til at lede Fabrikken.*

Den fandt dog, at Hammer syntes »at have vist Mangel paa Kundskab i Omgang med Mennesker og en vis Vaklen i sine Planer, saavelsom ei tilbørlig Agtelse for de indgangne Forpligtelser, samt Mangel paa Orden og Accuratesse i Regnskabsføring.« Han havde overtraadt Selskabets Statutter og den indgaaede Kontrakt ved at have nægtet at forevise Repræsentanterne Arbejdsjournalen, ved ikke at have respekteret Suspensionen, ved uden Tilladelse at have ladet opføre en Bygning paa Limensgaden, ved ikke til enhver Tid at have haft Journal, Kassebog ført a jour og ved ikke at have ført noget Materialeregnskab.

Men heller ikke Repræsentanternes Handlemaade kunde Komiteen billige. Den fandt, at Repræsentanterne ikke havde været berettigede til at erklære Generalforsamlingen den 24. Juni 1841 for ugyldig.

Repræsentanterne havde overfor Komiteen forsvaret denne Beslutning ved at henvise til, at Hammer havde ladet saa mange Aktier transportere *pro forma* til sine Venner, at han derved vilde have haft Flertallet paa sin Side, hvis der var blevet foretaget Afstemning. Desuden mente Repræsentanterne, at Hammer *forsætlig* havde forhindret, at den af Repræsentanterne ønskede Tilføjelse til Indkaldelsen — det foran omtalte »Amendement« — ikke blev rettidigt bekendtgjort.

www.vang-hansen.dk

Bornholmske Samlinger, 35. Bind, Rønne 1957

Herom sagde Komiteen, at dette vel var *moralske* Grunde, hvormed Repræsentanterne for deres egen Samvittighed kunde forsvare deres Handlemaade, men at denne ikke *juridisk* var forsvarlig.

Komiteen fandt desuden, at Ophævelsen af Generalforsamlingen havde været til Skade for Selskabet.

Men selv om Repræsentanterne saaledes egenmægtigt havde udstrakt deres Funktionstid længere, end de efter Statutterne var berettiget til, havde Hammer dog — som allerede nævnt — efter Komiteens Formening været pligtig til at respektere Suspensionen. En ulovlig Handling fra Repræsentanternes Side, sagde Komiteen, kunde »ei berettige Directeuren til at begaae en lignende.

Om Repræsentanterne ere i deres Post med Rette eller Urette, tilkommer det ei Directeuren, men ene og alene Generalforsamlingen at bedømme; de vare *de facto* Selskabets Repræsentanter, da de suspenderede Directeuren, saasom ingen andre vare valgte, og det maatte da være Directeurens Pligt at respectere dem som saadanne.«

I denne Betragtning mente Komiteen at finde Støtte saavel i »Sagens Natur« som i udenlandsk Sædvane.

Komiteen havde gerne kunnet gaa med til, at Hammer straks blev indsat i sine fulde Funktioner, »dersom det ikke, fornemmelig paa Grund af den fientlige Fod, hvorpaa Hammer staaer med næsten alle Beboerne af Aaker Sogn, maatte anses for bedst stemmende med Selskabets Tarv, at Hammer undlod at blande sig i Byggeriet.

Det var saaledes Hammers Forhold til Limensgadens Naboer som til Trods for, at Komiteen nærede fuld Tillid til Hammers Redelighed og tekniske Duelighed, der blev den mest afgørende Grund til, at Komiteen dog ikke vilde gaa ind for, at Suspensionen straks blev fuldstændig ophævet.

Komiteen foreslog, at der blev udnævnt en »Arrangements- og Bygningscomite, der maa forsynes med saa udstrakt Fuldmagt, at den er istand til, uden idelige Indstillinger til de for Actionærerne saa byrdefulde Generalforsamlinger, at bringe Selskabets Anliggender i Orden paa en fast og urokkelig Fod.«

Hammer skulde afholde sig fra Indblanding i Byggearbejdet, hvis Ledelse skulde overdrages til en duelig Arkitekt.

Hammer skulde endvidere indgaa paa at underkaste sig de ændrede Statutter, som matte blive vedtaget, og at afslutte en paa de ændrede Vedtægter opbygget ny Kontrakt med Selskabet.

Saafremt Hammer vilde gaa ind paa disse Vilkaar, skulde han vedblive at være Direktør for Selskabet, og det skulde overlades til ham selv at indrette Fabrikkens tekniske Anlæg, som f. Eks. Cement- og Kalkovn og det kemiske Laboratorium, ligesom det skulde overlades til ham — hvis han ønskede det — selv at bygge Direktørboligen.

XI.

Den Betænkning, der var udarbejdet af den fra København udsendte Tremandskomité, blev paa et Møde den 3. November 1841 forelagt de københavnske Aktionærer.

Samtidig forelagdes det Forslag til Ændring af Selskabets Statutter, som et andet af de københavnske Aktionærer nedsat Udvalg havde udarbejdet. Forslaget gik bl. a. ud paa, at Generalforsamlingerne skulde være todelte, saaledes at den ene Halvdel skulde afholdes i København, den anden paa Bornholm, og der skulde ansættes en Handelsdirektør til at lede Forretningerne i København, medens Hammer vedblivende skulde bestyre Fabrikken paa Bornholm.

Efter langvarige Forhandlinger, der strakte sig over flere Møder, besluttedes det, at man ikke vilde sætte Tremandskomiteens Betænkning om Hammers Ledelse af Virksomheden under Afstemning, forinden der var vedtaget ny Vedtægter.

Paa Bornholm blev Betænkningen drøftet paa et Møde, der afholdtes paa Raadstuen i Rønne den 20. December 1841. De københavnske Aktionærers Forslag til ændrede Statutter blev forkastet, og man besluttede selv at nedsætte en Komité, der skulle udforme de Ændringer af Statutterne, som Bornholmerne kunde gaa med til. Komitéen kom til at bestaa af Adjunkt *Hasselriis*, Kaptajn, Tøjmester *Koefoed* og Provst *Steenberg*.

www.vang-hansen.dk

Bornholmske Samlinger, 35. Bind, Rønne 1957

Ogsaa Spørgsmaalet om Hammers Forbliven som Direktør drøftedes. Paa Mødet blev der oplæst et Brev fra Hammer til Formand Olsen paa Limensgade, hvori Hammer gav Olsen Bemyndigelse til at skaffe Penge til egen Lønning og nødvendig Vedligeholdelse af Selskabets Ejendom ved at optage et Laan mod Haandpant i Inventaret, og, hvis dette ikke kunde lade sig gøre, at bortsælge noget af Inventaret.

De forsamlede Aktionærer udtalte sig eenstemmigt imod, at Hammer kunde fortsætte som Direktør. Man vilde heller ikke gaa med til, at Hammer — som foreslaaet af de københavnske Aktionærer — fik udbetalt 500 Rbd. til delvis Dækning af de 830 Rbd., han af egne Midler havde udlagt for Selskabet. Ogsaa Beslutningen herom blev eenstemmigt vedtaget.

Efter at den paa dette Møde nedsatte Komité havde afsluttet sit Arbejde med at formulere et Forslag til ny Statutter, samledes de bornholmske Aktionærer paany til et Møde den 2. Februar 1842.

Her besluttedes det at sende en Skrivelse til de københavnske Aktionærer med et bestemt Krav om, at Hammer skulde afskediges. Dette begrundedes i Vendinger, som for en Del var hentet fra den københavnske Tremandskomités Kritik af Hammer. Det anførtes saaledes, at »Stemningen her paa Øen maa anses at være aldeles imod Herr Hammer, ligesom han staaer paa en fjendtlig Fod med næsten alle Limensgadens Beboere.«

At Hammer ikke burde have sine udlagte Penge tilbage, begrundedes saaledes: »Mod en saadan Udbetaling have de bornholmske Actionairer eenstemmigt protesteret; de mene, at, er han qva Suspenderet uberettiget til at fortsætte Arbejderne, er han og ubeføiet til derfor at oppebære nogen Godtgjørelse af Selskabet, at han derfor maa tage Skade til Hjemgjæld.«

Ligesaalidt som Bornholmerne kunde tiltræde Forslagene om, at Hammer skulde genindsættes i sin Stilling som administrerende Direktør, kunde de gaa med til Københavnernes Forslag om en Tvedeling af Generalforsamlingerne eller om Ansættelse af en Handelsdirektør. En saadan Embedsmand fandt man »baade for kostbar og overflødig.« Brevet sluttede

Frederik Laurentius Steenberg,
17. Juni 1801,
28. December 1870.
Præst i Olsker og Allinge, senere i Rønne og Knudsker. Provst for Bornholm.

med et Tilbud til de københavnske Aktionærer: Bornholmerne var villige til at sælge alle deres Aktier »mod fuld Indløsningssum«.

Den 9. Marts 1842 svarede Københavnerne, at de fandt det ubilligt, at Bornholmerne ikke vilde gaa med til en Ordning, der gjorde det muligt for begge Aktionærgrupper at faa Del i Selskabets Bestyrelse, og at det derfor vilde være rigtigst, at den ene Aktionærgruppe udløste den anden. De bad derfor de bornholmske Aktionærer, om de vilde fastsætte en Pris pr. Aktie, til hvilken de var villige til at købe eller sælge.

De bornholmske Aktionærer svarede, at de under ingen Omstændigheder vilde udløse de københavnske Aktionærer, men at de derimod »Een for alle og alle for een« var villige til at afstaa deres Aktier til Københavnerne mod »den fulde uafkortede Indløsningssum«, d. v. s. mod en Godtgørelse af de 30 Rbd., som var indbetalt paa hver Aktie.

Samme Dag, de københavnske Aktionærer svarede Bornholmerne, sendte de en saalydende Skrivelse til Direktør Hammer:

www.vang-hansen.dk

Bornholmske Samlinger, 35. Bind, Rønne 1957

»I Overensstemmelse med § 12 i Statutterne af 17de August 1840 skulle vi herved have Dem anmodet om, at sammenkalde en overordentlig Generalforsamling af samtlige Actionairer i Limensgadens Actieselskab, at afholdes her i Kjøbenhavn i Industriforeningens Locale, Østergade Nr. 63, førstkommende 4de Maj, om Aftenen Kl. 7, for — saafremt ikke Forslag indkomme og antages, ifølge hvilke Selskabet enten vedbliver efter en ny Plan for dets Virksomhed og Bestyrelse, eller hvorefter den ene Deel af Actionairerne, som ønsker at fratræde, mod en passende Godtgjørelse overlader deres Actier til den anden Deel, som ønsker at vedblive — da at tage Beslutning om Selskabets Opløsning, og, i Medhold af § 34 udnævne en Liqvidations-Commission, som vi formene burde bestaae af tre Medlemmer.

Da Forslag ifølge § 18 skal være indleveret 6 Uger før Generalforsamlingen, for at kunne afgjøres paa samme, bør de fornødne Bekjendtgørelser uopholdelig indføres i de i § 19 bestemte Tidender.

Kjøbenhavn, i Forsamlingen af Actionairer i Limensgadens Actieselskab, den 9de Marts 1842.

Georg Pedersen. E. R. Grove. I. C. Thygesen. Pritzel. pr. Fru Hoppe. M. L. Drewes. H. B. Hornbech m.d. Sonne. Transe. P. C. Marcher. H. D. Fabritius. Bergstrøm. N. B. Krarup. I. C. Knudsen. L. M. Zinn. Holm. Krieger. Rundin. J. Holm. Seehausen. Petit. Achen. Tryde. J. O. Svendsen. C. Foss. A. Stæger.

I Henhold til denne Opfordring indkaldte Hammer den 12. Marts til en ekstraordinær Generalforsamling, der skulle afholdes den 4. Maj, men de bornholmske Aktionærer ansaa det for at være stridende mod Selskabets Statutter at afholde en Generalforsamling i Kjøbenhavn.. Efter deres Mening skulde saavel de ordinære som de ekstraordinære Generalforsamlinger alle afholdes paa Bornholm. De lod derfor følgende Annonce indrykke i de kjøbenhavnske Blade.

Laurits Georg William Hasselris,
f. i Hasle 19. Juni 1808,
død i Kjøbenhavn
14. Oktober 1869.
Adjunkt i Rønne,
Postmester i Aabenraa.

»*Limensgade.*

Da det ifølge § 12 i de for Limensgade endnu gjældende Statutter, synes utvivlsomt, at extraordinaire Generalforsamlinger skulle afholdes paa *Bornholm*, hvor Fabrikkens Bestyrelse hører hjemme, og det ei ved nogen Fortolkning fornuftigviis kan antages, at Directeuren, Repræsentanter eller Actionairer have Tilladelse til at afholde Generalforsamlinger, hvor som helst i Landet det maatte falde dem ind, ligesom det heller ei engang endnu af nogen lovlig Generalforsamling er afgjort, hvorvidt den, Cand. polt. P. Joh. Hammer af Repræsentanterne dicterede, Suspension endnu er gjældende eller ei:

Saa finde de bornholmske Actionairer i bemeldte Fabrik-Anlæg sig foranledigede *til herved offentligt at protestere imod*, at det af Actionairerne udenfor Bornholm foranledigede og af Cand. polt. P. J. Hammer sammenkaldte Møde i Kjøbenhavn den 4de Mai næstkommende, *betragtes som Generalforsamling*, og altsaa imod:
at der paa dette Møde foretages noget, der kan influere enten

www.vang-hansen.dk

Bornholmske Samlinger, 35. Bind, Rønne 1957

paa Selskabets Organisation og Love i Almindelighed eller paa de bornholmske Actionairers Stilling i Selskabet i Særdeleshed.

Det bringes derimod i hele Selskabets Erindring, at *den 24de* Juni førstkommende afholdes her paa Bornholm den efter Statutternes § 12 bestemte ordentlige aarlige Generalforsamling, hvortil Indkaldelse under Dags Dato er forlangt af undertegnede Actionairer.

Paa denne Forsamling ville Spørgsmaalene om den *suspenderede Directeurs Forhold til Selskabet* og *om ny Statutters Antagelse eller Selskabets Opløsning blive* foretagne og afgjorte.

Rønne i Forsamlingen af Actionairer i Limensgade-Actieselskabet den 13de April 1842.

Grønbech, Præst, *O. Arboe*, Consul og Kjøbmand. Frue *B. Jespersen*, ved Fuldmagt. *M. Koefoed*, Capt. og Tøimester. Frue *Rømer* ved Fuldmagt. *Jochum Jespersen*, Kammerraad. *C. W. Zahrtmann*, Regimentschirurg. *I. N. Jespersen*, Landmand. *O. P. Rasch*, Kiøbmand. *Brix*, Landmand. *P. J. Bohr*, Rector. *O. Sonne*, Chef for 3. Drag.Esc. *I. I. Holm*, Kjøbmand. *I. L. Balle*, Kjøbmand. *H. H. Colberg*, Kjøbmand. *Hoffmann*, Oberst og Com. *S. Colberg. T. Colberg. A. P. Colberg*, Kjøbmand. *Steenberg*, Provst. *Grove*, Landphysicus. *Hasselriis*, Adjunct. *Peder H. Rønne*, sen. Kjøbmand. *Hans Peder Rønne*, Kjøbmand. *P. H. Rønne. G. K. Rønne. M. Munch*, Skipper. *P. Johnson*, Consul. *M. Dam*, Artillericaptain. *L. Dam*, Kjøbmand. *H. J. Hansen*, Kjøbmand. *I. H. Bohn*, Kjøbmand. *H. M. Koefoed*, Ritmester. *Sehestedt*, Justitsraad og Amtsforvalter.«

De 34 Underskrivere udgør en repræsentativ Kreds af Bornholms Købmænd, Landmænd, Militsofficerer og Embedsmænd. Bortset fra Amtmanden, der næppe har været Aktionær i Selskabet, men som senere fik Lejlighed til at vise, at heller ikke han stillede sig paa Hammers Side, var alle Øens højeste civile, militære og gejstlige Embedsmænd — Amtsforvalter, Landfysikus, Rektor, Kommandant og Provst — med blandt Underskriverne af Protesten.

Carl Vilhelm Zahrtmann, 26. Aug. 1810 i Viborg, 24. Juli 1899 i Rønne. 1840 Regimentskirurg i Bornholms Milits, senere Overlæge til 1890. 1865 Fysikus for Bornholm til 1886.

XII.

En Talsmand for den Gruppe af københavnske Aktionærer, som havde ladet indkalde til en ekstraordinær Generalforsamling den 4. Maj, skrev følgende Artikel i »Dagen« Nr. 81 for den 22. Marts 1842.

»*Limensgade Fabrikanlæg.*

Det er i Sandhed beklageligt, at Actieselskabet for dette Fabrikanlæg efter al Rimelighed vil blive opløst. Strax fra Begyndelsen har den administrerende Directeur, Cand. polt. Hammer mødt megen Modstand af Ensidighed og Jalousie paa Bornholm; Conflicter opstod mellem ham og de bornholmske Actionairer, hvilke sidstes Fremgangsmaade de kjøbenhavnske Actionairer ikke kunde bifalde, hvorfor disse forsøgte ved en herfra til Bornholm oversendt Commission at mægle Forlig, men forgjæves.

Saavidt vi havde erfaret, gik en af de bornholmske Actio-

www.vang-hansen.dk

Bornholmske Samlinger, 35. Bind, Rønne 1957

Jochum Bohn Jespersen,
23. December 1800,
26. Januar 1871.
Ejer af Kannikegaard i Bodilsker 1825—62, Kammerraad.

nairers ubillige Paastande ud paa at erholde Udbytte, førend Fabrikken var sat i Drift.

Paa hver Aktie à 100 Rbd. er der indbetalt 30 Rbd., for hvilke der vel kunde erholdes nogen Erstatning, naar Fabrikkens Ejendele paa Bornholm bleve realiserede, men vi frygte meget for, at dette uheldige Resultat skal afskrække fra andre lignende Entrepriser, især paa Bornholm, skjønt Naturen just paa denne Ø frembyder flere raae Stoffer, der burde drages af Jordens Skjød.

Det Tab, Actieselskabets Ophævelse medfører, vil vel ikke være videre føleligt for Actionairerne, da saa godt som alle Actionairer her i Staden have tegnet sig af reen Interesse for Sagen, uden at have ladet sig bestemme af Hensyn til en mulig Gevinst, men værre er det, at Tilliden til slige Foretagender vil faa et Knæk.

Selskabets Skæbne vil blive afgjort paa en Generalforsamling, som holdes her i Staden den 4de Mai d. A.«

Blandt Underskriverne paa Opfordringen til Hammer om at indkalde en Generalforsamling den 4. Maj var to af Medlemmerne af den til Bornholm oversendte Komité, Sekretær, cand. jur. Pritzel og Kaptajn Stæger, men ikke Bogholder Schram. Han var ikke enig med den københavnske Aktionærgruppe, og indtog et Standpunkt, der stod de bornholmske Aktionærers nær.

Den foran nævnte Artikel i »Dagen« for 22. Marts gav ham Anledning til i kraftige Vendinger at tage de bornholmske Aktionærer i Forsvar. I en Artikel, der fremkom i »Fædrelandet« den 5. April 1842 benægter han, at den københavnske Tremandskomité skulde være oversendt til Bornholm for at mægle Forlig mellem de københavnske og de bornholmske Aktionærer. Han indtager dog selv et Mellemstandpunkt mellem de københavnske og de bornholmske Aktionærers Syn paa Begivenhederne.

Schrams Indlæg lød saaledes:

»Dagen« Nr. 81 indeholder angaaende Limensgade Fabrikanlæg en lille Artikel, der kjendeligen hidrører fra en Mand, der ikke har det allermindste Kjendskab til det Actieselskab, hvis Formaal var bemeldte Fabrikanlæg, og dog indlader han sig paa at afgjøre, hvem der maa bære Skylden for Selskabets nær forestaaende Opløsning og Tabet af henved 12,000 Rbd.

Da Udbredelsen i Publicum af en aldeles vrang Mening i denne Sag ei alene er uretfærdig, men ogsaa kunde afskrække fra Deltagelse i lignende Foretagender i høiere Grad, end det synes denne hele Sag bør kunne, tillader jeg mig i al Korthed at give Selskabets Historie, saaledes som den fremgaar af de de førte Protocoller og Correspondance, hvilke vidtløftige Papirer jeg har havt særlig Leilighed til at gjøre mig bekjendt med.

Limensgade Actieselskab sammentraadte efter Forslag af polytechnisk Candidat Hammer, og i Følge Anbefaling af den daværende »mercantile Industriforening.« De af Selskabet den 17de August 1840 antagne Statutter indeholdt blandt andet de tre Punkter:

a) at Repræsentanterne, tre i Tallet, skulde vælges iblandt Actionairerne paa *Bornholm*, § 20;
b) at den aarlige Generalforsamling skulde holdes 24de Juni hvert Aar paa *Bornholm*, § 12; og endelig

www.vang-hansen.dk

Bornholmske Samlinger, 35. Bind, Rønne 1957

c) at Fabrikanlæggets Bestyrelse skulde overdrages Candidat Hammer under Control og *Medvirkning* af Repræsentanterne, § 27.

Af disse Bestemmelser er det klart, at alle Actionairerne *udenfor* Bornholm ligefrem have fraskrevet sig enhver activ Delagtighed i Bestyrelsen, uden forsaavidt at de paa Generalforsamlingerne enten personlig eller ved Fuldmagt kunne gjøre deres Mening gjeldende, hvilken Rettighed dog endnu indskrænkes ved, at ingen Befuldmægtiget kan møde med flere end 15 Stemmer (see § 14 in fine).

Alligevel undertegnede en stor Deel af de sjællandske Actionairer en Protest imod Foretagelsen paa Generalforsamlingen den 24de Juni 1841 af et vigtigt af Repræsentanterne fremsat Spørgsmaal, paa Grund af en ved Indkaldelsen til Generalforsamlingen begaaet formel Feil, hvilken Repræsentanterne tilskrev Directeuren og denne hine, uden at det endnu til Dato har været muligt med Vished at afgjøre, hos hvem Skylden ligger.

Denne Protest, imod hvis statutmæssige Form der iøvrigt ogsaa kunde opkastes Tvivl, blev af den dirigerende Repræsentant paa Generalforsamlingen taget til Følge i en langt større Udstrakthed end det var paatænkt, idet han deraf tog Anledning til at hæve den i enhver anden Henseende aldeles lovlige Generalforsamling.

Dette Skridt var uomtvisteligt statutstridigt; men det var ingenlunde de bornholmske Actionairer der foretog det; tvertimod, disse protesterede stærkt imod Dirigentens Beslutning.

Repræsentantskabet vedtog derpaa at sammenkalde en ny Forsamling paa en bestemt angiven Dag, og det overdroges Directeuren at foranstalte det fornødne.

Denne fandt sig imidlertid ikke foranlediget til uopholdeligen at efterkomme Repræsentanternes Forlangende, hvorfor disse, saavel paa Grund af denne Undladelse, som af andre formentlige Misgreb i hans Bestyrelse, i Kraft af den Repræsentationen i Statutternes § 31 tillagte Myndighed, suspenderede Directeuren, og sammenkaldte selv en Generalforsamling

Ole Peter Rasch,
9. juli 1790,
21. Juni 1875.
Købmand i Rønne,
Konsul,
Kaptajn i Militsen.

hvilken dog ei blev fuldtallig nok for, at Spørgsmaalet om Directeurens Suspension kunde afgjøres.

I Følge Statutternes § 15 skulde nu en ny Generalforsamling indkaldes tre Uger efter, og denne Forsamling vilde, uden Hensyn til det repræsenterede Actieantal, have havt Myndighed til Spørgsmaalets Afgjørelse; men saa let skulde Sagen ikke ende.

Directeuren havde, da han blev suspenderet, protesteret derimod paa Grund af en formentlig Incompetence hos Repræsentationen, der dels ved at hæve Generalforsamlingen af 24de Juni havde udstrakt sin Myndighed længere, end den havde Ret til, dels ei var fuldtallig uden ved Tilkaldelse af en tredje, og han var altsaa vedbleven at handle som Directeur, saavidt det lod sig gjøre.

Derhos indløb til Bornholm fra en Deel Actionairer i Kjøbenhavn en Skrivelse, hvori Repræsentanterne anmodes om at fratræde, naar de ei kunde forliges med Directeuren, og kort efter afsendtes herfra, paa Directeurens udtrykkelige Forlangende, og saa godt som efter hans eget Valg, en Comitee af tre Actionairer for at »*undersøge Directeurens Forhold*, forelægge

www.vang-hansen.dk

Bornholmske Samlinger, 35. Bind, Rønne 1957

C. L. Sehestedt,
18. Januar 1778,
30. Oktober 1848.
Amtsforvalter på
Bornholm, Etatsraad.

det Resultat, hvortil de maate komme, først for Actionairerne i Rønne og senere for dem i Kjøbenhavn.«

Denne Comitee er altsaa ei, som »Dagen« udtrykker sig, overskikket for at mægle Forlig; men for at undersøge Sagens sande Sammenhæng og oplyse Actionairerne derom.

Alt dette fandt Bornholmerne sig i uden mindste Protest. Repræsentanterne fratraadte og stillede sig godvillig under Comiteens Dom, uagtet de meget vel indsaae, at de i deres Bestyrelse havde begaaet Feil, der ikkun for deres egen Samvittighed lod sig forsvare.

Fra alle Sider mødte Comitéen enhver tænkelig Velvillie paa Bornholm; men Sagens store Vidtløftighed foraarsagede, at en motiveret Betænkning ei kunde udarbeides i den korte Tid, hvortil Opholdet paa Bornholm var indskrænket. Det vedtoges derfor, at Betænkningen først skulde forelægges til Afstemning i Kjøbenhavn, og dernæst paa Bornholm.

Comitéens eenstemmige Indstilling gik i det Væsentlige ud paa, »*at Directeuren skulde paalægges at udarbejde fuldstændige Bygningstegninger, samt en fast Plan for Fabrikens Drift, og dernæst underkaste sig de nye Statutter, som Selskabet maatte antage.*« I modsat Fald maatte han, som Overtræder af Statutterne, i Følge Comiteens Mening, afskediges i Kraft af § 31.

Over denne Indstilling fandt imidlertid paa Forsamlingen i Kjøbenhavn ingen Afstemning Sted, hvorimod man paa tre fortsatte Forsamlinger spildte Tiden med *foreløbig* Drøftning af et nyt Statut-Udkast, der, da det endelig kom til Bornholm, aldeles forkastedes, hvilket var let at forudse, saasom der i dette blev betaget Bornholmerne den dem i de første Statutter indrømmede udelukkende Ret til Selskabets Overbestyrelse.

De havde vel fundet dem i, en kort Tid at overlade Tøilen til Kjøbenhavnerne; men at lade sig for hele Fremtiden betage den Ret, de efter de første Statutter havde, det vilde de ikke.

For nu at vedblive som man har begyndt, have de kjøbenhavnske Actionairer med stor Majoritet vedtaget at lade den lige siden Juli Maaned f. A., for suspenderet ansete Directeur sammenkalde en extraordinair Generalforsamling i *Kjøbenhavn*, hvorpaa Selskabets Skjæbne efter deres Mening skal afgjøres; men herimod ville ganske naturligen Bornholmerne atter protestere, da det i Følge § 12 i Statutterne i det mindste er høist problematisk, om extraordinaire Generalforsamlinger kunne holdes andre Steder, end hvor de ordinaire *skulle* holdes. Saaledes er maaske Enden paa Sagen endnu langt borte, rimeligviis indtil den 24de Juni i Aar, da der saa ikke længere kan opstaa Tvivl om, at en Generalforsamling i Rønne er lovlig.

Man vil af denne korte Fremstilling af Selskabets Historie, hvori alt Uvæsentligt er udeladt, see, at Skylden for de Conflicter, der existere, ingenlunde ene og alene kan tilskrives de bornholmske Actionairer, der i Grunden ere de uskyldigste af alle; thi man maa vel vogte sig for at tillægge Actionairerne de enkelte Misgreb, som kunne være begaaede af Repræsentanterne.

www.vang-hansen.dk

Bornholmske Samlinger, 35. Bind, Rønne 1957

Allermindst er det som »Dagen« udtrykker sig »Bornholmernes Modstand, Ensidighed og Jalousi.«

Det er netop snarere deres Eftergivenhed for de sjællandske Actionairers Protester og Anmodninger, der er Skyld i, at Sagen stedse mere er indviklet i et Væv, hvis Traad neppe mere er at finde.

Havde nemlig Bornholmerne, uanset de indløbne Protester i en extraordinair Generalforsamling tre Uger efter den 10. Aug. d. A. approberet deres Repræsentanters Handlemaade, vilde alle Conflicter nu have været endte. Det er sandt, at *Directeuren* maaske derved var bleven afskediget; men *Selskabet* havde bestaaet, og i det mindste nogle Tusinde Rigsbankdaler mere end nu, været i Behold.

Om at nogen Actionair paa Bornholm skulde være fremkommet med saa latterlig Paastand, som den »Dagen« anfører, nemlig om Udbytte før Fabriken var i Drift, indeholder ikke nogetsomhelst Document i Sagen Oplysning, og jeg tager derfor ikke i Betænkning at erklære det for en ligefrem Usandhed; thi en simpel Yttring i denne Retning, hvorom jeg dog stærkt tvivler, er i alt Fald ingen *Paastand*. Muligen forvexler »Dagens« Referent, hvis han ellers nogensinde har set Statutterne, den i § 5 bestemte Rente-Udbetaling med Udbytte.

Sluttelig maa jeg gjøre »Dagen« opmærksom paa, at Actien i Følge § 2 i Statutterne ikke er paa 100 Rbd., men paa 50 Rbd,. hvoraf 30 Rbd. eller 60 p.Ct. ere indbetalte.

For saa vidt nærværende Inserat skulde fremkalde et Svar af »Dagens« Referent, saa maa jeg forud erklære, at jeg i det hele ikke finder, at Limensgade Sagen, dels formedelst sin store Vidtløftighed, dels fordi det er en privat sammentraadt Actieforenings Eiendom, egner sig til Drøftelse i de offentlige Blade; men at jeg er villig til for enhver Actionair, der maatte ønske det, at meddele yderligere Oplysninger til, hvad jeg her angaaende det Historiske i Sagen har fremsat, ene i den Hensigt at fralægge Bornholmerne en ufortjent offentlig fremsat Beskyldning.

G. Schram.

Paa et væsentligt Punkt adskiller Schrams Fremstilling sig fra den, de bornholmske Aktionærer et Par Maaneder senere lod udarbejde. Schram forklarer, at det var de sjællandske Aktionærers Protest mod »Foretagelsen af et vigtigt af Repræsentanterne fremsat Spørgsmaal«, der bevirkede, at Dirigenten paa Generalforsamlingen den 24. Juni 1841 hævede Generalforsamlingen. Der tænkes her paa de københavnske Aktionærers Brev af 15 Juni 1841, hvori der gøres opmærksom paa, at Spørgsmaalet om Hammers Forbliven som Direktør ikke kunde komme til Afstemning paa Generalforsamlingen (se Side 142). Efter Generalforsamlingsprotokollen var den væsentligste Grund til, at Generalforsamlingen blev erklæret ugyldig, at den af Repræsentanterne forlangte Tilføjelse (»Amendement«) ikke var komme med i de københavnske Blade (se foran Side 142).

Schrams Fremstilling af Grunden til Selskabets Vanskeligheder er ret ufuldstændig, bl. a. har han ganske undladt at omtaale Balles Ophør med Bygningsarbejdet.

XIII.

Schrams Indlæg synes ikke at have faaet nævneværdig Tilslutning blandt de københavnske Actionærer.

Overfor de tilsyneladende helt enige bornholmske Aktionærer stod en næsten ligesaa enig københavnsk Aktionærgruppe, der ejede over Halvdelen af Selskabets Aktier, og som krævede at faa overdraget Selskabets Ledelse.

Paa to Møder i Maj 1842 blev dette Standpunkt skarpt udformet. Om Mødernes nærmere Forløb indeholdt Berlingske Avis et Referat, der var indsendt af Hammer, og hvis Hovedindhold her skal anføres.

De københavnske Aktionærer mødtes den 4. Maj 1842 til den af Hammer indkaldte eksraordinære Generalforsamling.

Dispacheur *Wessely* valgtes til Dirigent, og Grosserer *G. Pedersen* gjorde Rede for den Brevveksling, man havde ført med de bornholmske Aktionærer. Spørgsmaalet, om det var lovligt at afholde ekstraordinære Generalforsamlinger udenfor Bornholm, sattes under Afstemning. Med 90 Stemmer mod 2 er-

www.vang-hansen.dk

Bornholmske Samlinger, 35. Bind, Rønne 1957

klærede Forsamlingen, at saadanne Generalforsamlinger var lovlige.

Derefter drøftedes Bornholmernes Tilbud om Afstaaelse af deres Aktier. Det oplystes, at Bornholmerne ejede 99 Aktier.

Med 89 Stemmer mod 3 vedtog man indtil videre at udsætte Afgørelsen af, om man burde modtage Tilbudet.

Mødet fortsatte den 11. Maj. Paa dette Møde var mødt 78 Aktionærer, som repræsenterede 210 Aktier eller mere end Halvdelen af samtlige Aktier.

Overauditør *Holm* valgtes til Dirigent. Bornholmernes Protest mod Afholdelse af Generalforsamlinger udenfor Bornholm drøftedes paany, men samtlige tilstedeværende, med Undtagelse af to Aktionærer, erklærede sig for den Anskuelse, siger Referatet, »at nærværende Generalforsamling maatte anses som competent til at tage Beslutninger angaaende de i Bekjendtgjørelsen nævnte Forhandlingsgjenstande; idet de deels ikke kunde anerkjende den af de bornholmske Actionairer opstillede Fortolkning af Statutternes § 12, hvorefter overordentlige Generalforsamlinger i Lighed med hvad der er fastsat om den ordentlige aarlige Generalforsamling, nødvendigviis skulle afholdes paa Bornholm, og deels fordi de bornholmske Repræsentanter, ved at fratræde deres Functioner efterat have erklæret Directeuren suspenderet og førend at Valget af nye Repræsentanter var tilendebragt, ved denne deres Fremgangsmaade havde gjort det umuligt at sammenkalde en Generalforsamling under andre i Statutterne foreskrevne Former; hvorfor de Mødende, som repræsenterede Majoriteten af samtlige Actionairer, antoge det for en juridisk Nødvendighed, at deres Beslutninger om Selskabets fremtidige Organisation maatte tillægges Gyldighed.«

Det vedtoges, at Selskabets Bestyrelse fremtidig burde vælges blandt Aktionærerne i København, og at Selskabets Generalforsamlinger burde holdes i København.

Til at udforme ny Statutter valgtes en Komité, bestaaende af Fabrikant *Grove*, Overauditør *Holm* og Kaptajn *Sonne*.

Komiteen fik tillige Bemyndigelse til »at foranstalte de Udbetalinger for Selskabet, som ikke uden Tilsidesættelse af Selskabets Tarv kunne opsættes til en følgende Forsamling«, og blev således indsat som en Art Bestyrelse for Selskabet.

Naar Komiteen havde udarbejdet et Udkast til ny Statutter, skulde dette forelægges en ny overordentlig Generalforsamling til Vedtagelse.

De københavnske Aktionærers Planer om selv at overtage Selskabets Bestyrelse fremkaldte straks Protester.

»Kjøbenhavnsposten« indeholdt den 4. Juni 1842 en Artikel fra en anonym Indsender, der nærmere søgte at begrunde Bornholmernes Paastand om, at ingen lovlig Generalforsamling kunde afholdes udenfor Bornholm. Indsenderen citerede Statutternes § 12, der lød saaledes:

»Hvert Aar, den 24de Juni holdes paa Bornholm paa Fabriken eller i Nærheden af denne en Generalforsamling af Actionairerne. Overordentlige Generalforsamlinger kunne samsammenkaldes af den administrerende Directeur: enten efter egen Bestemmelse, eller efter Forlangende af Repræsentanterne, eller af saa mange Actionairer, som repræsenterer 60 Aktier.«

Herom sagde Indsenderen:

»Hvad der herved er overladt Directeuren »efter egen Bestemmelse« er kun at afgøre, naar der ere saadanne Omstændigheder tilstede, at han finder det fornødent at sammenkalde en Generalforsamling, men denne Bemyndigelse slutter sig saaledes til §ens første Passus, ifølge hvilken Generalforsamlingen skal afholdes paa Bornholm, at den ikke med Gyldighed kan udøves udenfor den i første Passus anviste Grændse.

Det er i Strid med alle Fortolkningsregler at ville sønderlemme §en saaledes, at dens forskjellige Passus skulde kunne anvendes hver for sig, uden at tage Hensyn til dens Forbindelse, og uden dette vilde man aldrig komme til det Resultat, at der i den »Directeuren givne Bemyndigelse« ogsaa skulde være nedlagt Valget af det Sted, hvor Forsamlingen skal afholdes.«

En Støtte for denne Opfattelse fandt Indsenderen ogsaa i Statutternes § 17, der forudsætter, at Selskabets Directeur, Repræsentanter og dets Protokol er til Stede paa Generalforsamlingen. Indsenderen fandt, at »Directeurens og Repræsentanternes Reise samt Protocollens Overførelse fra Bornholm til Kjøben-

www.vang-hansen.dk

Bornholmske Samlinger, 35. Bind, Rønne 1957

havn eller et andet Sted er en Fremgangsmaade, der vilde medføre alt for megen Uleilighed til, at den ikke nærmere skulde være bleven omtalt, hvis den var forudsat som mulig.«

Indsenderen fandt heller ikke, at man kunde begrunde en modsat Opfattelse ved at henvise til, at Flertallet af Aktionærerne havde hjemme udenfor Bornholm. Herom sagde han: »Forsaavidt man har villet bygge Generalforsamlingens Gyldighed paa den Billighedsgrund, at Pluraliteten af Actionairerne er hjemmehørende der paa Stedet, da behøver det formentlig kun at bemærkes, at dette er en aldeles tilfældig Omstændighed, som ikke kan forandre Loven.

Var det indtruffet, at Størstedelen af Actierne vare gaaede f. Eks. til Wandsbeck, monne da de herværende Actionairer vilde synes godt om, at der paa hiint fjerne Sted holdtes Generalforsamling og foreskreves os Love; og i samme Stilling maae vi retfærdigviis betragte Bornholmerne til os.«

Om Københavnernes Bestræbelser for at komme til at overtage Ledelsen af Selskabet sagde Indsenderen: »Det er overhovedet et stort Spørgsmaal, om det netop er så ønskeligt, som man har troet, at kunne handle i Selskabet uden Indflydelse af de bornholmske Actionairer, thi flere Skridt af dem bære umiskjendeligt Vidnesbyrd om Takt for deres Handlemaade. At Selskabet befinder sig i en sørgelig Tilstand vilde det vistnok være ubilligt alene at tilregne dem.«

Indsenderen fandt dog, at de bornholmske Aktionærer burde have fulgt Reglerne i Statutternes § 31 og enten have hævet Direktør Hammers Suspension eller givet Direktøren sin Afsked.

Dette gav Bogholder Schram, der iøvrigt ikke længere var Aktionær i Selskabet, Anledning til at fremkomme med en Redegørelse i »Fædrelandet.« Schram gjorde opmærksom paa, at de bornholmske Repræsentanter netop havde fulgt den i § 31 foreskrevne Fremgangsmaade ved at indkalde til en Generalforsamling den 10. August 1841 for at faa Spørgsmaalet om Direktørens Stilling afgjort.

»At Spørgsmaalet imidlertid ikke blev afgjort,« skrev Schram, »var saaledes ikke Repræsentanternes Skyld, men Actionairernes, der ei mødte i tilstrækkelig Mængde, især var det de kjøbenhavnske Actionairers Skyld, der saa godt som aldeles ei mødte eller lode møde, uagtet de vidste, at Forsamlingen ved deres Udeblivelse maatte blive uafgjørende, da der paa Bornholm ikke i Alt findes 200 Actier. Nu kunde der 3 Uger efter atter være afholdt en Samling, der uden Hensyn til Antallet af Stemmegivende kunde have afgjort Sagen; men dette forhindredes ogsaa af de kjøbenhavnske Actionairer, ved at de tilskreve Repræsentanterne en Anmærkning om at fratræde Repræsentationen, hvilken dog maaske ei var tagen til Følge, dersom det ikke paa samme Tid var blevet bekendt paa Bornholm, at der vilde komme fra Kjøbenhavn en Comitee, for at undersøge Directeurens Forhold.

Den afgjørende Forsamling blev saaledes udsat, indtil Comiteens Indstilling kunne forelægges denne, hvorfor Bornholmerne, til Beqvemmelighed for Kjøbenhavnerne indvilgede i, at Forsamlingen kunde afholdes i to Dele, først i Kjøbenhavn og dernæst i Rønne.

Bornholmerne viste altsaa heri en rosværdig Eftergivenhed og Imødekommen af de kjøbenhavnske Actionairers Ønske, men hvad gjorde disse?

Istedetfor at benytte denne gode Udsigt til at opnaae en Afgjørelse, fik et vist Partie det udvirket, at man paa den indkaldte Forsamling ei afstemte over den egentlige Gjenstand for samme, men derimod gav sig til at debattere nye Statutter, der paastodes at være rigtigere og maatte forudgaae Spørgsmaalet om Directeurens Afsked. Da det nye Statutudkast imidlertid var af den Natur, at Bornholmerne ei kunde antage det, hvilket iøvrigt var let at forudsee, saa blev Sagen stedse mere og mere trukket i Langdrag og indviklet.«

Schram sluttede sit Indlæg saaledes:

»Man vil af denne korte paa Sagens Acter byggede Fremstilling see, at Bornholmerne ei have nogen anden Skyld i, at Sagen endnu ei er afgjort, end den, at de have givet for meget efter for de kjøbenhavnske Actionairers Forlangende, i Tillid til at disse vilde forhandle fornuftigt og mere i Selskabets end i

www.vang-hansen.dk

Bornholmske Samlinger, 35. Bind, Rønne 1957

Directeurens Interesse, og denne Høflighed fra deres Side er det sandelig i høieste Grad ubilligt, at nogen Kjøbenhavner vil lægge dem til Last.«

Det siger sig selv, at disse Avisindlæg vakte Glæde paa Bornholm. Allerede Dagen efter, at Artiklen i »Kjøbenhavnsposten« var naaet til Bornholm, meddelte Adjunkt Hasselriis i Bornholms Avis, at »Posten har igaar bragt interessante Nyheder«, og at »Mænd i København have med Alvor og Styrke taget vort Parti. I Kbhvnsposten 4. Juni fremtræder en kbhvnsk Actionair, og vi ser i et velskrevet Stykke, at ingensomhelst Generalforsamling kan med Gyldighed afholdes udenfor Bornholm, at Bornholmerne i flere Puncter have handlet med megen Takt, at de vel ville vide at forsvare deres *lovlige* Ret mod Vilkaarlighed, at Generalforsamlingen den 24. Juni er den rette, og at Kbhvnernes Beslutning, at den nedsatte Comité kan udbetale Penge under nærværende Øieblik er høist farligt og vil neppe blive respecteret af Kassereren.

Dette har efter Privatbreve ganske rigtigt været Tilfældet. D'hrr Zinn & Søn skulle have *negtet* en Udbetalings-Ordre paa 400 Rbd., hvornæst Sagen af Herr Hammer er anhængiggjort af Retten.«

Hasselriis sluttede sin lille Avisartikel ved at henvise til den nylig udgivne Pjece, »Fremstilling af Limensgade-Actieselskabets Historie«, hvori enhver vilde kunne »uden Umage sætte sig tilbørlig ind i det Hele,« og opfordrede Aktionærerne til at give Møde enten personligt eller ved Fuldmagt ved Generalforsamlingen den førstkommende Sankt Hansdag paa Hullegaard i Aaker, »da vil sikkert Alt jevnes og det, vi Alle ønske og haabe, Fabrikens Fremme, vil nok bevirkes.«

XIV.

Begge Aktionærgrupper forberedte nu hver sin Generalforsamling. De 34 bornholmske Aktionærer, der havde protesteret mod Gyldigheden af Københavnernes Generalforsamling i Maj, besluttede at lade indkalde til en Generalforsamling, der skulde holdes Sankt Hansdag den 24. Juni 1842 paa Hullegaard i Aaker.

Samtidig lod den københavnske Aktionærgruppe indkalde til en Generalforsamling, der skulde holdes i København den 11. Juli 1842. Her vilde Hammer fremlægge Regnskabet for det forløbne Regnskabsaar. Desuden skulde der tages Stilling til det Udkast til ændrede Statutter, som var udarbejdet af det i Maj nedsatte Udvalg. Endvidere skulde der vælges Repræsentanter.

Kort forinden Generalforsamlingen udsendte Bornholmerne en lille Pjece, »Fremstilling af Limens-Actieselskabets Historie«, der er dateret den 8. Juni 1842.

Pjecen indeholder ingen Oplysning om, hvem der er Forfatteren, heller ikke Navnene paa de Aktionærer, der stod bag Udsendelsen, men paa Titelbladet af et Universitetsbiblioteket tilhørende Eksemplar er der med Blæk tilføjet: »af *L. G. W. Hasselriis*«, og det anføres i Pjecen, at den er udgivet efter eenstemmig Beslutning af de samme 34 Aktionærer, der protesterede mod Gyldigheden af den københavnske Generalforsamling af 4. Maj.

I Indledningen til Fremstillingen siges det, at Limensgadeselskabets bornholmske Aktionærer paa den senere Tid har »maattet høre ilde offentlig og privat for deres Optræden imod Herr pol. Cand. P. J. Hammers Fremfærd qva Bestyrer af dette Actieselskab, og, da der aldrig er taget til Gjenmæle mod disse Insinuationer, der fremførtes i Blade af de meest forskjellige Farver, kan det mulig hænde, der er fæstet Lid til samme.«

Som foran anført havde de bornholmske Aktionærer ikke været helt uden Forsvarere i de københavnske Blade. Ovenstaaende Bemærkning er sandsynligvis gaaet i Trykken, forinden Indlæggene fra den anonyme Indsender i »Kjøbenhavnsposten« og fra Bogholder Schram blev kendt paa Bornholm.

Ved Generalforsamlingen paa Hullegaard Sankt Hansdag blev Provst *Steenberg* valgt til Dirigent. Ved Valgene til Repræsentanter fik Provsten 63, Adjunkt *Hasselriis* 62 og Kaptajn, Tøjmester *Koefoed* 43 Stemmer, men da Provsten og Tøjmesteren undslog sig for at tage imod Valg »paa Grund af deres mange Embedsforretninger«, blev Resultatet, at de to, der kom nærmest efter Tøjmesteren i Stemmetal, Konsul *H. J. Hansen*,

www.vang-hansen.dk

Bornholmske Samlinger, 35. Bind, Rønne 1957

Svaneke, og Skibskaptajn *Predbjørn*, Rønne, indtraadte i Repræsentantskabet sammen med Adjunkt *Hasselriis*.

Til Suppleanter valgtes Regimentskirurg *Zahrtmann* og Købmand *Munch*, Hasle, til Revisorer Amtsforvalter, Justitsraad *Sehestedt* og Købmand *O. P. Rasch*, Rønne.

Da der ikke var mødt tilstrækkelig mange Aktionærer til, at der kunde træffes Afgørelse om Direktørens Afskedigelse eller tages Bestemmelse om, hvorvidt der skulde vedtages ny Statutter eller Selskabet burde opløses, besluttedes eenstemmigt, at der skulde indkaldes til en overordentlig Generalforsamling, hvor der i Henhold til Vedtægternes § 15 vilde kunne træffes Afgørelse uden Hensyn til Antallet af mødende Aktionærer.

En saadan Generalforsamling blev berammet til den 28. Juli 1842. Ligesom den foregaaende skulde den afholdes paa Hullegaard i Aaker.

XV.

Efter at den paa Møderne i Maj nedsatte Komité havde udarbejdet sit Forslag til ændrede Vedtægter, mødtes de københavnske Aktionærer til ny Generalforsamling den 11. Juli 1842. Ligesom paa Møderne i Maj Maaned var 210 Aktier eller lidt over Halvdelen af samtlige Aktier repræsenteret.

Fabrikant *E. R. Grove*, Kaptajn *A. D. Stæger* og cand. jur. *Wassard* valgtes til Repræsentanter, til Suppleanter for Repræsentanterne cand. jur. *Troyel* og Sukkerraffinadør *Fabricius*. Til Revisorer valgtes Sekretær *Pritzel* og cand. *Wessel Brown* og til Revisorsuppleant Grosserer *G. Pedersen*.

Repræsentantskabet konstituerede sig med Fabrikant Grove som Formand.

Det besluttedes, at de nyvalgte Revisorer skulde gennemgaa Regnskaberne og derefter udarbejde en Redegørelse om det økonomiske Mellemværende mellem Hammer og Selskabet. Paa Grundlag af denne Redegørelse vilde da Bestyrelsen paa næste Generalforsamling komme med Forslag om, hvorledes Mellemværendet kunde bringes ud af Verden.

Ved en Skrivelse af 19. Juli 1842 underrettedes de bornholmske Aktionærer om Generalforsamlingens Beslutninger. Skrivelsen optryktes i Bornholms Avis.

Medens Limensgadeselskabet den foregaaende Vinter og Foraar havde været uden Bestyrelse, var Stillingen altsaa nu blevet den, at Selskabet havde to Repræsentantskaber, der hver for sig gjorde Krav paa at være Selskabets lovlige Bestyrelse.

Den 28. Juli mødtes de bornholmske Aktionærer til den berammede Generalforsamling paa Hullegaard.

Det vedtoges eenstemmigt at afskedige Hammer. Spørgsmaalet om Selskabets Opløsning blev indtil videre stillet i Bero, og det paalagdes Repræsentanterne, at de skulde anmode Hammer om at fremlægge Regnskabet, for at de kunde gøre sig bekendt med Selskabets Status og derefter tage Bestemmelse om, hvad der videre skulde foretages.

De Regnskaber, Bornholmerne ønskede at se, havde Hammer allerede fremlagt paa Generalforsamlingen i København den 11. Juli og derefter overgivet til de der valgte Revisorer.

De københavnske Aktionærer fortsatte deres Række af Møder med en Generalforsamling den 29. September 1842, men da der ikke var repræsenteret saa mange Aktier, at der kunde træffes Afgørelse om Hammers Stilling, maatte man — ligesom Bornholmeerne — benytte Statuetternes §§ 15 og 16 og indkalde til en ny Generalforsamling, hvor Spørgsmaalet vilde kunne afgøres uden Hensyn til Antallet af de repræsenterede Aktier.

Den ny Generalforsamling fastsattes til den 27. Oktober, og det besluttedes, at man vilde søge at faa de bornholmske Aktionærer til at deltage i Generalforsamlingen og at godkende dens Lovlighed.

Opfordringen blev velvilligt modtaget af de bornholmske Repræsentanter. Den 6. Oktober indkaldte de bornholmske Repræsentanter Hasselriis, Hansen og Predbjørn til et Møde paa Raadstuen i Rønne den 13. Oktober. Det hed i Indkaldelsen: »En Skrivelse er under Dags Dato indløben fra Kjøbenhavn, der fordrer Actionairernes modne Overvejelse, da den muligt kunde give Haab om paa Forsamlingen i Kjøbenhavn at faa de vigtigste Spørgsmaal afgjort til de bornholmske Actionairers Tilfredshed.«

www.vang-hansen.dk

Bornholmske Samlinger, 35. Bind, Rønne 1957

Paa Raadstuemødet besluttedes det, at man vilde lade sig repræsentere paa Generalforsamlingen i København.

Paa Generalforsamlingen i København den 27. Oktober 1842 var 222 Aktier med 152 Stemmer repræsenteret, heraf var 128 Aktier med 88 Stemmer fra Bornholm. De københavnske Aktionærer, der paa de tidligere Generalforsamlinger i København havde mødt med 210 Aktier, var saaledes her kun repræsenteret med 94 Aktier, og Bornholmerne var her i Flertal.

Mødet indledes med en eenstemmig Vedtagelse om, at Generalforsamlingen ansaas for lovlig.

Derefter foreslog Bogholder Schram, som — til Trods for, at han ikke mere var Aktionær — dog havde faaet Adgang til Generalforsamlingen, at Selskabets Anliggender i Fremtiden skulde varetages af et »Dictatoriat«.

Denne Tanke vakte Bifald i Forsamlingen, men først maatte der tages Beslutning om Hammers Stilling.

Med 110 Stemmer mod 42 vedtoges det, at Hammer »fra nu af« skulde anses for at være afskediget fra sin Stilling som Direktør.

Med overvældende Majoritet — kun 16 Stemmer var imod — vedtoges derefter Schrams Forslag om Udnævnelse af 3 »Dictatorer«, som indtil den 24. Juni 1843 skulde have »en hvilkensomhelst Myndighed i alle Selskabets Anliggender«.

Valgte blev Kaptajn *Stæger* med 116, Fabrikant *E. R. Grove* med 107 og Grosserer *Georg Pedersen* med 43 Stemmer.

Der faldt saaledes ingen Stemme paa nogen Bornholmer. Derimod faldt 38 Stemmer paa Schram, skønt han som Ikke-Aktionær ikke var valgbar.

XVI.

Med Hammers Afskedigelse var Striden mellem de bornholmske og de københavnske Aktionærer endt.

Ledelsen af Selskabet var foreløbig for et Aar — det skulde vise sig at være blivende — overgaaet til tre københavnske »Dictatorer«, der dog ikke selv kaldte sig med dette Navn, men konstituerede sig som en Bestyrelse med en administrerende

A. D. Stæger,
1791—1856.
Skibskaptajn,
Vaterschout
(Mønstringsbestyrer).

Direktør, Stæger, og to Repræsentanter, Grove og Georg Pedersen.

Alle tre var kendte Personligheder indenfor den Kreds, der havde stiftet Industriforeningen og Den mercantile Industriforening i København.

Grove var cand. polyt og Sejldugsfabrikant. I den mercantile Industriforenings første Bestyrelse fungerede han som Sekretær. Han havde taget Initiativet til Oprettelsen af et Maskinhørspinderi, hvortil den mercantile Industriforening i Marts 1840 — altsaa et Par Maaneder før den samme Forening indbød til Tegning af Aktier i Limensgadeselskabet — anbefalede Tegning af Aktier.

Ogsaa Georg Pedersen og Stæger havde haft Tillidsposter indenfor Industriforeningerne.

Stæger havde været Tømmerhandler i Norge, men havde maattet standse sine Betalinger. Efter sin Hjemkomst til Danmark blev han Oldermand for Skipperlauget og Medlem af Sø- og Handelsretten.

www.vang-hansen.dk

Bornholmske Samlinger, 35. Bind, Rønne 1957

Den nye Bestyrelse i Limensgadeselskabet stod nu overfor den Opgave at skaffe Selskabet Ejendomsretten til Limensgadens Jorder, der af Kongen ved et betinget Skøde var overdraget til Hammer, og ligeledes at faa Eneretten til Alunproduktion paa Bornholm, hvorom der var givet Hammer et betinget Tilsagn, overført til Selskabet.

Endvidere skulde Bestyrelsen, der ikke selv var kyndig i Alun- eller Cementproduktion, sikre sig fagkyndig Medhjælp, der kunde udarbejde Planer for Opførelse af Fabrikken og faa Virksomheden sat i Gang.

Hammer, der nu kun var interesseret i at faa de Penge tilbage, han i sin Tid havde udlagt for Selskabet, var villig til at medvirke til, at Selskabet fik Adkomsten til Limensgadens Jorder overdraget, og han søgte derfor Rentekontoret om Ret til at overdrage Ejendommen til Aktieselskabet.

Den 21. Februar 1843 kunde Borholms Avertissementstidende melde:

»Skjønt Limensgade-Actieselskabet i den senere Tid ikke er blevea meget omtalt, da Folk naturligvis ved den uheldige Stjerne, der hvilede over det, var blevne kede af denne Sag, have Naboerne omkring Limensgade dog nu og da røbet særdeles Interesse for at faa Oplysning, om der virkeligt skulde være noget i, at Herr Cand. Hammer atter skulde blive Bestyrer, en Formening de vel selv ansaae for utænkelig, men som de dog frygtede for skulde blive stadfæstet, fordi de ansaae det at være forbundet med næsten uovervindelige Vanskeligheder at faa Hr. Hammer til at renoncere paa Limensgaden og Privilegiet uden Opofrelser, der oversteg Selskabets Kræfter.

I Anledning heraf er det, vi give os den Ære at meddele de bornholmske Actionairer og Enhver, der føler Interesse for dette Anlæg og for vor Ø, at Fabrikken kommer i Gang, at Herr Hammer ingen Hindringer lægger i Vejen for Tilskjødning af Limensgade og Privilegiets Overdragelse, og at der i Følge en i os i Hænde kommen Attest fra Domaine-Expeditions Comptoiret er til Rentekammeret indkommet en Ansøgning om, at bemeldte Limensgade maatte overdrages til Selskabet.

Inspektør
P. Joh. Hammer.

Forinden høieste Resolution er indløben denne Gjenstand betræffende, kan intet foretages, men længe vil det ikke vare efter dens Modtagelse, at vi hører glædeligt nyt om dette Fabriksanlægs Fremme under en, saa haabe vi, langt mere simplificeret og oekonomisk Bestyrelse, og Limensgadens Naboer kunne da vente at faa lidt Glæde for de mange Ubehageligheder, den foregående Tid maatte have foranlediget.«

Den 29. Marts 1843 kom den kongelige Resolution om, at skønt Fabrikken ikke som krævet havde været i Drift inden Udgangen af Aaret 1842, maatte dog det til Hammer udstedte Skøde forblive i Kraft, hvis blot Fabrikken kom i Gang inden den 1. Januar 1845, og det tillodes Hammer paa nærmere fastsatte Betingelser at overdrage Ejendommen til Aktieselskabet.

Med Hensyn til Eneretsprivilegiet paa Alunfremstilling paa Bornholm havde Hammer ved en kongelig Resolution af 1. April 1840 faaet Tilsagn om, at Privilegiet vilde blive med-

www.vang-hansen.dk

Bornholmske Samlinger, 35. Bind, Rønne 1957

delt ham for 5 Aar, hvis Virksomheden var i Drift inden Udgangen af Marts 1841.

Nogle Dage før denne Frists Udløb havde Hammer indsendt en til Commercecollegiet stilet Ansøgning om at få dette Tilsagn opfyldt, da han mente, at Virksomheden var saa godt i Gang, som man kunde forlange, at den i Løbet af et Aar kunde komme.

Ansøgningen blev indsendt til Herredsfogden, for at den via Amtmanden kunde blive indsendt til Kollegiet. Amtmand *Krabbe* havde undladt at indsende den til Kollegiet og henlagt den uden at underrette Hammer derom.

Saaledes laa Sagen, da Selskabets Bestyrelse i December 1842 sendte en Ansøgning til Commercecollegiet om at faa Eneretten tillagt.

I sin Erklæring over denne Ansøgning skrev Amtmand Krabbe, at »Candidat Hammer i Aaret 1841 vel har anmodet mig om at anbefale ham til at meddeles et saadant Privilegium, hvortil jeg efter min Overbevisning ikke kunde indstille ham, da det i den Kongelige Resolution af 25de Marts 1840, hvorved han fik overdraget Limensgade til Ejendom, udtrykkkelig var gjort til Betingelse, at det af ham projecterede Brænderi og Alunværk skulde være i Drift inden Forløbet af 3 Aar fra 1. Januar 1840, uden at dette Fabrikanlæg synderlig var fremmet, og endnu der sat i Drift, ligesom at ogsaa Candidat Hammer kort efter blev suspenderet af de blandt Actionairerne paa Bornholm valgte Repræsentanter, og senere afskediget som Fabrikdirecteur efter en paa Generalforsamling i Kiøbenhavn af Actionairerne taget Beslutning. — Paa Grund af disse Omstændigheder standsede det paabegyndte Arbeide ganske, som nu i henved 2 Aar ikke er blevet fortsat.«

Der er den Mærkelighed ved Krabbes Forklaring paa, hvorfor han henlagde Hammers Ansøgning om Eneret, at han ikke nævner den Frist, som var sat i Forbindelse med Tilsagnet om Eneret, og som udløb den 1. April 1841, men kun omtaler den Frist, som var sat i Forbindelse med Tilsagnet om endeligt Skøde, og som udløb den 31. December 1842.

Naar Krabbe i sin Erklæring anfører, at Grunden til, at Arbejdet var standset paa Limensgade, var Hammers Suspension og Afskedigelse — to Begivenheder der først fandt Sted, efter at Byggearbejdet paa Limensgade var gaaet i Staa — tyder dette paa, at Krabbe delte de bornholmske Aktionærers Syn paa Begivenhederne omkring Limensgaden.

Det er derfor forstaaeligt, at Amtmand Krabbe straks gav Kaptajn Stægers Ansøgning om Eneret for Selskabet sin Anbefaling, »da det ikke kan tilregnes Actionairerne, som allerede havde anvendt flere Tusinde Rigsbankdaler paa dette Anlæg, at de Candidat Hammer foreskrevne Betingelser ikke ere opfyldte.«

Amtmandens Anbefaling var dog ikke tilstrækkelig til, at Commercecollegiet vilde træffe Afgørelse, forinden det havde hørt Hammer selv og den polytekniske Læreanstalt om Sagen.

Da Hammer fik Sagen til Udtalelse fra Kollegiet, sendte han Limensgadeselskabet en Skrivelse af 15. Juli 1843, hvori han erklærede, at han var villig til at anbefale Selskabets Ansøgning om Eneret, hvis det vilde betale ham hans tilgodehavende Penge; men paa denne Henvendelse fik han intet Svar.

Efter i nogle Maaneder forgæves at have ventet paa Svar fra Kaptajn Stæger, svarede Hammer den 24. November 1843 Kollegiet. I denne Skrivelse gjorde Hammer nærmere Rede for, hvilke Arbejder der var udført paa Limensgade ved Udgangen af Marts 1841.

»Over 10.000 Kubikfod Alunskifer var opkørt fra Bruddet og en Halde af 50 Alens Længde tændt inden Udgangen af Marts 1841, og formeente jeg saaledes at have al Grund til at indberette, at Productionen var i Gang,« skrev Hammer om den Ansøgning der var blevet liggende hos Amtmanden.

Hammer bad Kollegiet om, at det vilde henvise Aktieselskabet til ham, forinden det traf sin Resolution, eller at Privilegiet maatte blive udstedt i Hammers Navn.

Efter at have modtaget Hammers Erklæring sendte Kollegiet Sagen til den polytekniske Læreanstalt, der skulde udtale sig om, hvorvidt de Arbejder, som efter Hammers Forklaring allerede havde været iværksat inden Udgangen af Marts 1841, var

www.vang-hansen.dk

Bornholmske Samlinger, 35. Bind, Rønne 1957

af en saadan Natur, at der derved hjemledes Hammer Adgang til Eneret fra den 1. April 1840.

Anstalten svarede, at der i det nærmeste Tidsrum efter den 1. April 1840 kun havde været brudt Alunskifer, der ved en langsom Forbrænding havde været forberedt til Alunproduktion, men da Udludningsapparaterne, Kogeapparaterne og Indretningerne til Rensning af Alunet endnu ikke var anlagt i 1843, kunde Alunværket ikke siges at have været anlagt og i Gang den 1. April 1841, og Hammer derfor ikke længere siges at have Krav paa den ham tilsagte Eneret.

Læreanstaltens Bestyrelse fandt, »at det vilde være i den danske Industris sande Interesse, hvis der bliver bevilget Eneret til Drivning af et Alunværk paa Bornholm indtil den 1ste Januar 1848«.

Herefter fandt Commercecollegiet ikke, at der var Grund til at imødekomme Hammers Anmodning om, at Eneretten maatte blive udstedt i hans Navn.

Ved en kongelig Resolution af 27. August 1844 blev der givet Aktieselskabet Tilsagn om Eneret til Alunproduktion paa Bornholm i 5 Aar fra den 1. Januar 1844 at regne paa Betingelse af, at Værket var sat behørig i Drift forinden Udgangen af 1844.

I November 1844 aflagde Amtmand Krabbe Besøg paa Limensgaden og afgav derefter en Erklæring om, at alle til Alunfabrikation nødvendige Bygninger nu var til Stede, »saa jeg maa ansee Alunværket sat i Drift, skjønt endnu ikke noget egentligt Product er fremvirket.« (Industrifagets Journal 1845, Nr. 12).

Ved kongelig Bevilling af 27. December 1844 tillagdes der Limensgadeselskabet Eneret paa Aluntilvirkning paa Bornholm.

XVII.

Samtidig med, at Sagen om Ejendomsretten til Limensgade og Eneretten til Alunproduktion gik sin Gang i Commercekollegium og Rentekammer, søgte Selskabets Bestyrelse at faa Byggeriet paa Limensgaden genoptaget, men Købmand Balle

havde allerede den 6. August 1842 ved en Auktion paa Stranden ved Stangegaard i Aaker bortsolgt det Tømmer, han havde indkøbt til Brug ved Opførelse af Limensgadeværket.

Det varede derfor nogen Tid, inden der paany kom Gang i Byggeriet. Den 9. Maj 1843 meddelte Bornholms Avertissementstidende, at skønt Limensgadeværket i saa lang Tid havde været uden Direktør, og Fabrikarbejdet derfor havde staaet stille, havde Formand *Olsen* paa Limensgade »imidlertid været utrættelig i at varetage Fabrikkens Tarv og har saaledes med egne Hænder fuldendt det af Hr. Hammer paabegyndte Huus, der formodentlig nu vil blive bestemt til Directeurbolig.« Samtidig meddelte Avisen, at Bestyrelsen for Selskabet i Stedet for den tidligere Direktør Hammer havde antaget som Fabrikør »en Svensker, der allerede er kendt med Faget og i Besiddelse af de bedste Anbefalinger.«

Det viste sig, at den Mand, Bestyrelsen havde antaget, var en Kontorist *Fritz Christian Wodschou*, der var født paa Ryomgaard i Nørrejylland. I Slutningen af Maj ankom han til Limensgade, samtidig med en Svensker *J. F. Carlsund* og nogle svenske Alunbrydere, »der tillige var Haandværkere«, og derfor skulde medvirke ved Byggearbejderne.

Wodschou blev ansat som Fabrikmester og paatog sig at udarbejde Planer til Fabrikanlægget.

Den 25. August kunde Avisen meddele: »Arbejdet paa Limensgade gaar nu rask fremad. Vaaningshuuset (det af Hr. Hammer projecterede Smedehuus) er complet færdigt og afgiver en anstændig og hyggelig Bolig for Directeuren; Vandstedet er renset og udbedret, og Dæmningen er paany istandsat og gjort sikker. Men hvad der er det væsentligste: Ludkasserne ere nedrammede paa et Par nær og komne til at staae meget godt; Kogehuuset er paabegyndt, Grundmuren er snart færdig, og Arbejdet fortsættes af alle Kræfter.

Det samme gjælder om den af Kjøbmand Balle paabegyndte Bygning, som Hr. Hammer havde bestemt til Materialhuus, men som nu tillige vil blive indrettet til Vaaningshus for Formanden for Arbeiderne og for Fabrikmesteren .

www.vang-hansen.dk

Bornholmske Samlinger, 35. Bind, Rønne 1957

Endelig er Aaen nordenfor disse Bygninger afledet fra sit tidligere Løb og lagt lige i Markskjellet mellem Limensgadens og den tilstødende Gaards Territorium, saa at Aaen nu baade ligger et bekvemmere Sted og tillige danner et naturligt Hegn om Fabriken paa den nordre Side.«

I Sommeren 1844 stod Limensgadeværket endelig færdigt. Den 7. Juni meddelte Avisen, at omtrent ved Sankt Hans Tid vilde to Værker være fuldstændig i Gang, nemlig Hasle Kulværk og Limensgadeværket, og at de to Virksomheder »paa Grund af Nyhedens Interesse og de Fordele, de forhaabentlig medføre, ville hiddrage det store Publicums Interesse og bevirke talrige Valfarter, talrigere sikkert end til Kilden i Almindingen og »Buskene«.«

Men de Forhåbninger, der blev vakt ved Værkets Færdiggørelse, blev snart skuffet. Nogen større Produktion og Afsætning kom ikke i Gang, og allerede paa Generalforsamlingen i Juni 1845 maatte man drøfte, hvorledes man skulde skaffe Penge til Selskabet, om ved Optagelse af Laan eller ved Udstedelse af ny Aktier.

Efter at Selskabet forgæves havde søgt om Laan af Statskassen, saa man sig nødsaget til at udvide Aktiekapitalen med 10.000 Rbd. Men heller ikke dette viste sig tilstrækkeligt til at faa en rentabel Produktion i Gang.

Og en uheldig Stjerne hvilede stadig over Selskabet.

I Januar 1847 døde den svenske Formand Jonas Carlsund, og kun godt en Maaned senere døde Fabrikbestyrer Wodschou af »Mavekrampe« efter kun en Uges Sygdom, efterladende sig Enke og 3 Børn (blandt disse den senere bekendte Religionshistoriker H. S. Vodskov).

Bestyrelsen maatte nu indkalde en ekstraordinær Generalforsamling til den 8. April 1847 »for at tage Beslutning om at indskrænke Alunfabrikationen i indeværende Aar eller at bortforjagte hele Anlægget, hvortil der allerede har meldt sig en Liebhavere.« Paa en kort efter følgende Generalforsamling — den 28. April — blev det besluttet at nedsætte en Komité, der skulde afgive Indstilling om Selskabets Opløsning.

Komiteen kom til det Resultat, at Selskabet burde opløses,

og dette blev eenstemmigt vedtaget paa en Generalforsamling i København den 22. December 1847.

Der nedsattes en Realisationskomité, bestaaende af Sukkerraffinadør *Fabricius*, Højesteretsagfører *Edw. Buntzen* og Overauditør *J. P. Holm*, med Beføjelse til at realisere alle Selskabets Ejendele.

Det viste sig umuligt at realisere uden store Tab. Blandt de faa, der viste Interesse for at overtage Fabrikken, var den senere Direktør for Statsbanerne, cand. polyt. *Viggo Rothe*, der i sin Tid havde været Medlem af det Undersøgelsesudvalg, som havde sagt god for Hammers Planer (se foran S. ???). Han fortæller i sine Erindringer, at »min Svoger Knuth tilbød at ville kjøbe Fabrikken for sin Regning og at forpagte den til mig imod ,at jeg skulde forrente hans Kapital med 5 p.Ct. aarligt. For nærmere at undersøge Forholdene foretog jeg paa Knuths Regning, og forsynet med Fuldmagt fra ham til paa hans Vegne at afslutte Handel, en Reise til Bornholm, men fandt Forholdene ved Limensgade saa utilfredsstillende, at jeg bestemt maatte fraraade at gaa ind paa nogen Handel.«

Da der heller ikke meldte sig andre, som var villige til at afgive et antageligt Bud paa Virksomheden, saa Realisationskomiteen sig nødsaget til at stille den til Auktion i 1850.

I Bekendtgørelsen om Auktionen blev Selskabets Ejendomme beskrevet saaledes:

1. Udmarken Limensgade, forsaavidt samme ikke er bortfæstet.
2. 4 Tønder Land Havre Jord, Fæste fra den 47. Selvejergaard.
3. En Fabrikbygning, bestaaende af Kogehuus, Pakhus, Beboelseslejlighed for 2de Familier og Contoirlokale.
4. Et Støbehuus med tilhørende Skur.
5. En Cementmølle.
6. Et Møllerhuus med tilbygget Skur.
7. Et Vaaningshuus, indrettet til Beboelse for Fabrikkens Bestyrer.
8. En hertil hørende Ladelænge, indrettet Stald, Foderloft og Karlekammer.

www.vang-hansen.dk

Bornholmske Samlinger, 35. Bind, Rønne 1957

9. Et Huus, indrettet til Beboelse for flere Familier.
10. Et af Brædder opført Magasinhuus ved Stranden med dertil hørende Fæstejord af Areal 6000 Alen, samt tilhørende Vej til Stranden.

Det oplystes endvidere, at Ejendommene alene som Landejendomme betragtet var vurderede til 3990 Rbd., Fabriksinventaret til 151 Rbd., og at Bygningerne var assurerede for 4230 Rbd.

Efter 4 forgæves Auktioner blev Ejendommene paa den 5. Auktion den 11. September 1850 opraabt under eet sammen med Fabriksinventaret.

Paa Auktionen blev Limensgaden med der derpaa staaende Fabrikbygninger og Inventarium solgt til Interessentskabet Cementfabrikken »Phønix« i Rønne for en Sum af 3525 Rbd.

»Phønix« bortsolgte Jorderne og nedrev Bygningerne.

I Dag er de synlige Minder om det store Fabrikanlæg kun nogle Tuer og smaae Ujævnheder i Aadalen lidt vest for Limensgademøllen.

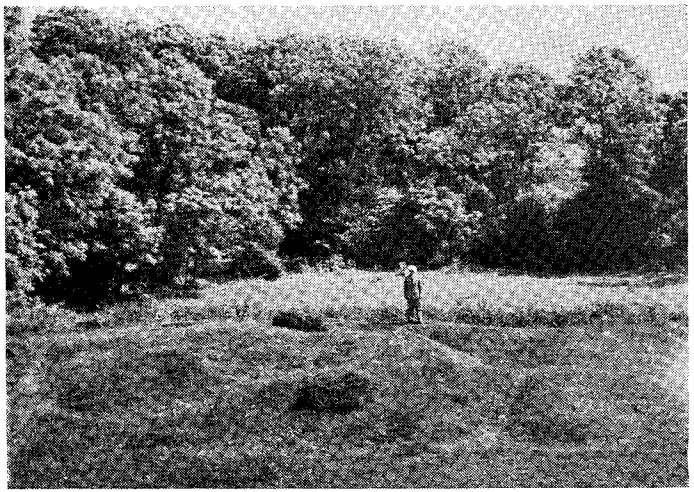

De synlige Rester af Limensgadeværket 1953.

L. G. W. Hasselris,
19. Juni 1808,
14. Oktober 1869.
Adjunkt i Rønne
1838—53.
Postmester i Aabenraa.

XVIII.

Til Slut lidt om, hvorledes Livet senere formede sig for nogle af Hovedmændene i Striden omkring Limensgade.

Hammers gode Ven og Forsvarer, Adjunkt *Biering*, forlod Bornholm allerede i September 1841, efter at han havde faaet Ansættelse ved en Skole i Aalborg. 1844 disputerede han forgæves for Magistergraden. I Juni 1846 blev han udnævnt til Adjunkt ved den lærde Skole i Horsens, men døde, inden han naaede at tiltræde dette Embede den 12. September 1846.

De bornholmske Aktionærers Forsvarer, Bogholder *Schram*, indsendte i 1841 til Industriforeningen et Forslag om Oprettelse af et Jernbaneselskab. Foreningen støttede Forslaget og opnaade Koncession til ved et Aktieselskab at anlægge en Jernbane. Da Banen København—Roskilde 1847 blev aabnet, blev Schram, der senere tog Navneforandring til *Skram*, dens administrerende Direktør. Men da han — ifølge Dansk biografisk Lexikon »svækkede sin Stilling ved at forsømme sine private Pengesager«, bidrog dette til, at han, da Banen blev udvidet til Korsør, blev forbigaaet ved Besættelsen af Stillingen som Direktør for Banen København—Korsør. Denne Stilling blev besat med den ogsaa i det foregaaende nævnte *Viggo Rothe*.

www.vang-hansen.dk

Bornholmske Samlinger, 35. Bind, Rønne 1957

Kancelliraad
P. Joh. Hammer.

Sine sidste Aar — fortæller Dansk biogr. Leksikon — tilbragte Skram i København »bitter i Sindet og i stadig Kamp mod økonomiske Vanskeligheder, der endog tvang ham til en Tid at opløse sit Hjem.«

Limensgadeværkets uheldige Bygningsentreprenør, Købmand *Balle*, fortsatte sin Virksomhed som Købmand og Snedkermester — samtidig med, at han i en Aarrække var Formand for Borgerrepræsentationen i Aakirkeby — indtil 1861, da han paa Grund af økonomiske Vanskeligheder maatte sælge sin Ejendom og Forretning og flytte til København, hvor han drev en lille Farve- og Tapethandel til sin Død i 1870.

Hammers bitre Modstander, Adjunkt *Hasselriis*, var i Aarene 1849—51 Formand for Borgerrepræsentationen i Rønne. I denne Egenskab holdt han Velkomsttalen for Kong *Frederik VII* og Grevinde *Danner* ved deres Ankomst til Bornholm 1851 (se herom Bh. Saml. 2. Bd. Side 57—82). Ved Kongens Dejeuner paa Raadhuset i Rønne holdt Hasselriis Talen for Grevinden. Begge Taler skal have glædet Kongen meget.

Da Rønne lærde Skole i 1850 mistede Retten til at dimittere Studenter, frygtede Hasselriis for, at hans Embede skulde blive nedlagt. Efter at han forgæves havde søgt en Adjunktstilling i Flensborg, søgte han og fik Embedet som Postmester i Aabenraa.

Han beholdt denne Stilling ogsaa efter Sønderjyllands Afstaaelse. I 1867 blev han af Apenrader Nachrichten beskyldt for Deltagelse i den danske Valgagitation, og i Marts samme Aar blev han gjort til Genstand for et alvorligt Overfald af to Tyskere og maatte holde Sengen i nogen Tid derefter. I November 1867 fik han efter Ansøgning bevilget Afsked med Pension. Samme Efteraar foretog han en Rejse til Bornholm, hvor han bl. a. aflagde Besøg paa to Gaarde ved Limensgaden, Soldatergaard og Hjulmagergaard.

Efter sin Afskedigelse som Direktør ved Limensgadeselskabet fik *Hammer* Ansættelse ved den kongelige Saline (Saltværk) ved Oldesloe i Holsten. Senere blev han ansat som Bjergkontrollør og avancerede til Bjerginspektør ved Segeberg Gibsbrud, hvor han gjorde Tjeneste, indtil han ved Hertugdømmernes Afstaaelse maatte fratræde sin Stilling. Han blev derefter udnævnt til Hospitalsforstander i Randers og forblev i denne Stilling indtil sin Død i 1883.

1867 blev han udnævnt til Kancelliraad. I Konseilpræsidiets Indstilling om denne Naadesbevisning siges om Hammer, at han har »ikke blot gjort sig værdig til sine foresattes fulde Tilfredshed, men har ogsaa baade under Oprøret i 1848 og Krigen 1864, med Troskab og Opofrelse, stundom endog med personlig Fare, virket for Kongens og Landets Tarv«.

www.vang-hansen.dk

Bornholmske Samlinger, 35. Bind, Rønne 1957

Bilag 1.

Adjunkt Bierings Forsvar for Hammer i Bornholms Avis Nr. 49, 1841.

I flere Numere af nærværende Blad har der været indrykket forskjellige Artikler, hvis Hensigt aabenbar har været den, deels ved Fordreielser og Forvandskninger af Sandheden, og deels ved aabenbare Usandheder at stille den administrerende Directeur for Fabriken paa Limensgade-Actieselskab, Hr. Hammers Færd i det ufordeelagtigste Lys. Interesse for det hele Anlæg, der ved at bringes til Udførelse efter den engang lagde Plan, nødvendigviis maa have de heldigste og meest omfattende Følger, ikke alene for Bornholm men ogsaa for hele vort Fædreland, har bevæget Undertegnede til paa det allernøiagtigste at gjøre sig bekendt med alt, hvad der staaer i Forbindelse med hele den nærværende Strid, og han er derved kommet til den Overbeviisning,at alle Hr. H.s Foranstaltninger ere trufne efter et modent og paa Sagkundskab grundet Overlæg, og at alle de Anker, som nu, tildeels offentlige, ere fremsatte imod ham, have sit Udspring fra de nuværende Repræsentanters Mangel paa Sagkundskab, og nogle Enkelte, og det endda maaskee aldeles Uvedkommendes, onde Villie ,eller haardnakkede Vedhængen ved den gamle Slendrian. Under den nylig afholdte private Forsamling af Actionærer blev der paastaaet, at man nærede en ubetinget Tiltro til Repræsentanternes blotte Udsagn; Undertegnede kunde vel med lige saa god Grund gjøre den samme Paastand for sig; men, da han ikke har været i samme Tilfælde, som den meget ærede Actionær, der fremkom med bemeldte Paastand, nemlig at hans Sandhedskjærlighed og Redelighed er bleven endog offentlig anerkiendt, kan han naturligviis ei vente, at hans Forsikkring uden videre skal troes, og skal derfor ikkeheller undlade, nedenstaaende at anføre Beviserne for Rigtigheden af sin Paastand,

idet han kortelig viser Falskheden af de væsentligste af de imod Hr. Directeur Hammer hidindtil paa Prent fremførte Beskyldninger.

Der er ført Anke over at Regnskabet ei er aflagt i rette Tid, »uagtet Statuterne for Limensgade-Actieselskabet tydeligt nok bestemme, at Directeurens Regnskab skal være færdig den 31 Marts hvert Aar.« Ved at efterslaae Statuterne § 28 vil man finde at *Regnskabet skal sluttes den 31 Marts,* saa at de ovenfor med Citationstegn anførte Ord, der ere tagne af Bornholms Avis Nr. 46, indeholde en aabenbar Usandhed, idet nemlig Enhver, der har havt det allermindste med Regnskabsvæsenet at gjøre, vil vide, at der udfordres til at tilveiebringe de nødvendige Bilage, uden hvilke Regnskabet ei kan afleveres; den 8 Juni er imidlertid Regnskabet indsendt. At der desuagtet er gaaet en temmelig lang Tid med, er sandt, men Skylden herfor er ingenlunde at tilskrive Hr. Hammer, da deels Repræsentanternes i høi Grad urigtige Adfærd har skaffet ham en heel Masse af fortrædelige og tidsspildende Skriverier paa Halsen, og deels den Omstændighed, at det er første Gang at et Regnskab afsluttes, har bevirket at Mange, der have arbeidet for Fabriken, vare uvidende herom, og først efter gjentagne Opfordringer ere indkomne med deres Regninger.

Omstændelig at fremstille Forholdet imellem Hr. Kbm. Balle og Hr. Hammer, vilde føre for vidt og er mindre nødvendigt, fordi det synes at være temmelig almindelig anerkjendt, at den Førstnævnte har Uret, og kun forsøger paa, om mulig at unddrage sig fra at opfylde de Forpligtelser, han har paataget sig; kun saa meget vil man bemærke, at, saafremt den juridiske Ret ei er aldeles modsat det, hvad den sunde Fornuft maa ansee for Ret, maa Balle ved Retten blive tilpligtet at opfylde den engang indgaaede Contract, og til, i Forening med sine Cautionister, at holde Actieselskabet skadesløs for den Skade, som hans Misligholdelse af den oprettede Byggecontract har foraarsaget, i hvilken Henseende han er underkastet en Mulct af 10 Rbd. for hver Dag han, efter den bestemte Tid, undlader at fuldføre Bygningerne.

www.vang-hansen.dk

Bornholmske Samlinger, 35. Bind, Rønne 1957

Med Hensyn til øvrige i nærværende Blad imod Hr. H. fremsatte Beskyldninger, der synes at være tagne af det af Repræsentanterne ved den private Samling af Actionærer oplæste Product, kan i Almindelighed bemærkes: 1. At Repræsentanterne, uagtet man ei vil frakjende dem Dygtighed i andre Retninger, dog ingenlunde kjende eller kunne fatte Planen til det hele Anlæg, saa at de følgelig ei ere istand til at bedømme, hvilke Arbeider eller i hvad Orden disse skulle foretages.

2. At det, især ifjor Efteraar, var aldeles umuligt, at tilveiebringe et tilstrækkeligt Antal af Arbeidere, saa at Hr. H. af denne Grund ei kunde udrette, hvad han ønskede[1].

Med Hensyn til hver enkelt af de fremførte Anker bemærkes dernæst følgende:

I. Af Mangel paa Arbeidere kunde Afrømningen over Allunskifferen førend Vinteren blot drives saa vidt, at Græstørven bortskjares, hvilket var det nødvendigste. At den øvrige Afrømning ei er bleven kostbarere ved at foretages om Vinteren, skal paa Generalforsamlingen blive godtgjort ved Hjelp af Arbeidsjournalen.

2. Formedelst det vaade Efteraar var Dammen saa blød, at der ei kunde arbejdes i den. Intet er imidlertid herved forsømt, da baade i Forveien anstillede Beregninger og Erfaring har viist, at enhver Regn af nogenlunde Betydning maa fylde og fylder Dammen over alle Bredder.

3. Leergravning kunde ikke foretages, førend der var truffet de nødvendige Foranstaltninger til at bortlede Vandet, da ellers Kulerne vilde fyldes. Desuden skulde Kbmd. Balle ifølge Contracten selv grave Leret til Bygningen.

4. Til Murene skal ingen Kalk bruges, og mangfoldige Erfaringer andetsteds, hvorom rigtignok hverken Repræsentanterne eller de bornholmske Murere have noget Begreb, have viist, at det er unødvendigt. Altsaa er en Kalkovn overflødig for Bygningernes Skyld, og at brænde Kalk til Salg, førend man har noget Magasin, vilde være en Urimelighed, da Productet maatte fordærves ved at henligge under aaben Himmel.

[1] Repræsentanterne vilde rigtignok have, at H. skulde forhøie Daglønnen, for at faae Arbeidere, men dette havde været urimeligt, deels fordi det aldeles intet kunde hjælpe, at fremme de øvrige Fabrikarbeider saalænge Bygninger manglede, og deels fordi Arbeidslønnen, naar den engang er sat op vanskelig igjen kan nedsættes.

5. Hr. Hs forlængede Ophold i Kbh. var foraarsaget derved, at Repræsentanterne ikke vilde give ham de fornødne Udbetalingsordre for at besørge Indkjøb for Fabriken, hvad der var Hensigten af hans Reise.

6. Det saakaldte »usle Tømmer«, er indkjøbt for en forholdsmæssig lav Priis, og Hr. H. var nødt til at tage det, da de Planker, der ham vare tilbudte andetsteds, bleve holdte i en Priis, der langt oversteg deres Værd.

7. Da det ligger i Fabrikens velforstaaede Interesse, at den administrerede Directeur har en Bolig, hvor han uden Hindring og uden at udsættes for Tabet af sin Helbred kan arbeide, maa det ansees nødvendigt at skaffe Directeuren en interimistisk taalelig Bolig; dertil skulde det saakaldte Smedehuus foreløbig tjene, for siden efter Omstændighederne at benyttes til Smedebolig eller Formandsbolig. Forøvrigt synes de Herrer Repræsentantere, da Hr. Hammer gjorde dem bekjendte med sin Plan, at finde hans Forslag meget hensigtsmæssigt.

8. Dagbogen over Arbeiderne har Undertegnede selv seet og benyttet, og fandt deri enhver nødvendig og ønskelig Underretning. Pastor Grønbeks Historier om Formandens Dagbog, hidrøre, hvis han ellers har seet nogen saadan hos denne, fra de Optegnelser, som Formanden leverer til Directeuren, for at denne derefter kan anføre det Passerede i Fabrikens Bøger. Da disse Optegnelser kun ere bestemte for Directeuren, der selv meget nøie maa vide alt hvad der foregaaer, ere de kun affattede saaledes, at de kan forstaaes af denne, hvorimod enhver Anden ikke uden en betydelig Masse af Oplysninger kan finde Rede i samme. Disse Optegnelser ville, for saavidt de endnu ere tilstæde, blive fremlagde paa den forestaaende Generalforsamling, og det vil da rimeligviis vise sig, at Misforstaaelse og ei ond Villie har fremkaldt den urigtige Paastand om Mangelen af en Arbejdsjournal.

www.vang-hansen.dk

Bornholmske Samlinger, 35. Bind, Rønne 1957

Jeg har blot endnu at tilføie, at Gjendrivelsen af alle de ovennævnte Anker findes i de Fabrikens Drift vedkommende Documenter, saasom Forhandlingsprotocollen, Brevcopibogen osv., at at de deraf umiddelbart ere uddragne. Disse Documenter ville samtlige blive fremlagde paa Generalforamlingen, saa at enhver Actionær, vil faae Lejlighed til at overbevise sig om Rigtigheden.

Efter at have overbeviist mig om Ovenstaaende troer jeg ikke at vove for meget ved at paastaae *at Repræsentanterne ere aldeles uskikkede og uduelige til at røgte deres Kald, saa snart de ville gaae uden for det egentlige Regnskabsvæsen*, og for at alle Vedkommende kunne vide, hvem de have at holde sig til, hvis de skulde føle dem forurettede, har jeg forsynet nærværende Opsats med Navns Underskrift, og skal vide at forsvare hvad jeg har skrevet mod enhver, der tør være sit Navn bekjendt, hvorimod jeg agter at lade alle mod mig selv rettede Personligheder, hvis saadanne skulde fremkomme, aldeles ubesvarede.

Biering.

Bilag 2.

De bornholmske Aktionærers i 1842 udsendte Fremstilling af Limensgadeselskabets Historie. (De i [ ] anførte Forklaringer er tilføjet af Lektor Th. Lind).

Ret længe er det ikke siden, at »Forviisningsstedet« Bornholm ei alene af Menigmand, men og af de Oplyste betragtedes som Danmarks Siberien, og at det forresten var et terra incognita [ukendt land] for det øvrige Danmark, og, kom Talen paa denne Ø, da skete det ikke sjelden, at dens eiendommelige Forrettigheder ansaaes for egenraadige Anmasselser, Indvaanernes Ligefremhed for Paatrængenhed, deres Tilbageholdenhed for Raahed, deres af intet Stavnsbaand hæmmede Selvagtelse for Indbilskhed, deres Kjærlighed til det Bestaaende for sneverhjertet Egoisme og deres Forsigtighed i at hylde det Nye, forinden de havde Overbeviisning om dets Nytte, for Mistro og Mistillid mod alt Fremmed. Lad end være, at disse Anskuelser i de senere Aar, da Øen er traadt i livligere Samkvem med de øvrige danske Provindser, have tabt en Deel i Intensitet, kan det desuagtet ikke negtes, at man endnu af og til hører dem fremføres af Folk, der paa denne Maade ville tilsløre deres egne svage Sider, og, naar de idelig og atter gjentages offentligen, skeer det vel og, at Mangen tænker, der *ikke* gaar Røg af en Brand, uden der har været Ild i den.

Paa den senere Tid have saaledes de *bornholmske* Actionairer i Limensgade-Actieselskabet maattet høre ilde offentlig og privat for deres Optræden imod Herr pol. Cand. P. I. Hammers Fremfærd qva Bestyrer af dette Actieselskab, og, da der aldrig er taget til Gjenmæle mod disse Insinuationer, der fremførtes i Blade af de meest forskjellige Farver, kan det mulig hænde, der er fæstet Lid til samme. Man har altid troet, at den indsigtsfuldere Deel blandt Publicum omsider vilde faae Øinene op og see den nøgne Sandhed, der ikke kunde være i Disfaveur af Bornholmerne; men, da det lader til, det hermed vil gaae i Langdrag, og Modpartiet nok vil vogte sig for ved Fremdragelse af Sagens Actstykker at bringe Lys i dette Mørke, have de bornholmske Actionairer taget den Beslutning at publicere en Fremstilling af Limensgade Actieselskabets Historie, grundet paa Sagens Documenter[1], (forsaavidt samme have været i deres Eie) dem de herved have den Ære at forelægge Publicum, uden at vedføie nogen videre Critik, der formeentlig tilstrækkelig vil udvikle sig af Sagen selv for enhver Upartisk og Uhildet.

Bornholms Naturrigdom er bekjendt, og almindelig antaget og beviist ved Lærdes Undersøgelser er det, at det i sit Skjød gjemmer mange kostelige Skatte, der ved klog Afbenyttelse kunde være af uberegnelig Nytte og afkaste betydeligt Udbytte. Øens isolerede Beliggenhed, Indvaanernes Mangel paa Capitaler og Kundskaber i Fabriksvæsenet hæmmede Anlæg ved egne Selskaber, de maatte her overlade ikke Indfødte at tage Initiativet, men vare altid enthusiastiske for enhver Entre-

[1] Generalforsamlingernes Forhandlingsprotocol, Bestyrelses-Do, Referatet fra den hertil oversendte Comite, Breve, Attester, offentlige Blade.

www.vang-hansen.dk

Bornholmske Samlinger, 35. Bind, Rønne 1957

prise, der lovede Øens Opkomst. Dog — en uheldig Stjerne hvilede over flere saadanne Anlæg: nogle kvaltes i Fødselen, andre fristede en kummerlig Tilværelse og Actionairerne gik af med Skam og Skade. Man skulde troe, slige gjentagne uheldige Forsøg maatte aldeles nedbryde Lysten til lignende Foretagender, det Modsatte var imidlertid Tilfældet. Opmærksomheden var engang vakt og ved given Leilighed saae man Enhver, der nogenlunde kunde, bidrage sin Skjerv til Sagens Fremme. Saadan var Stemningen, da for nogle Aar tilbage Rygtet gik, at en Cement- og Alun-Fabrik kunde ventes at komme igang paa Limensgade og at pol. Cand. P. I. Hammer i flere Aar havde studeret og reist udenlands i saadant Øiemed. Forinden nogen Indbydelse til Actieselskab udstedtes, havde Pastor Grønbech skrevet til en Ven i Kbhvn og ytret det Ønske, at der maatte findes en duelig Mand, som var tilbøielig til at begynde en Cementfabrik paa Bornholm, og den Mand, som proponeredes, var Herr Hammer. Efter dennes Hjemkomst fra en Reise i Udlandet kom han til Bornholm, hvor da han, Pastor Grønbech og Kjøbmand Balle bleve enige om at sammenskyde en liden Sum, for dermed at anstille nogle foreløbige Forsøg og det saaledes, at de, hvis samme ikke ledede til noget Værks Anlæg, ingen Fordring skulde have paa Erstatning af Herr H. Forsøgene anstilledes og skulle have afgivet meget lovende Resultater, hvornæst der af Directionen for den mercantile Forening (Danchell, G. Pedersen, P. D. Groot, C. A. Feilberg, H. F. Frederiksen) under 15. Juni 1840 udstedtes offentlig »Indbydelse til et Actieselskab til Benyttelse af Limensgadens og Omegnens Mineralier paa Bornholm« med vedføiet Calcule (speciel undersøgt af en Comite, vide [se] Følgeblad til Fædrel. Nr. 182, 1840), Subscriptionsbetingelser og en Contract, oprettet af bemeldte Direction, som Indbyder, med Herr pol. Cand. P. I. Hammer, som Proponent, og ifølge Subscriptionsbetingelserne *bindende* for de vordende Actionairer.

Subscriptionen, der paa Bornh. fandt Sted hos Consul P. Johnson, sees efter hans Bøger at have begyndt 1ste Juli; 8 Dage derefter var 100 Actier afsatte, saa at nye Promesser

[aktiebreve] maatte hentes fra Kbhvn., hvornæst der fra den 20. Juli til 1. Aug. tegnedes 50 Actier, med andre Ord, alle de Actier, som kunde bekommes, vare optagne. Bornholmerne viste herved i Gjerningen, at de havde Iver for Sagen og Tillid til Proponenten, og Alt talede dengang herfor. De følte sig overbeviiste om, at denne ei havde givet Slip paa *en fast* god Ansættelse, ved at stille sig i Spidsen for et privat Fabrikanlæg, uden at ville drive og bestyre samme med Nidkjærhed, da hans Ære og timelige Velfærd tildeels beroede derpaa; man troede, at Herr H. ved en af det Offentlige begunstiget Reise i Udlandet havde beriget sig med de for det intenderede [planlagte] Anlæg practiske Erfaringer; den af ham i Indbydelsen udstedte og af en Comite prøvede Calcule var saadan, at den syntes at hentyde paa, at der ikke vilde anvendes større Summer paa Bygninger, Apparater etc. end Værkets Drift høiligen behøvede: hvad Under da, at Bornholmerne med varm Interesse sloge rask til uden Indvendinger, uagtet de vidste, at Subscriptionsbetingelserne vare bindende og enkelte Puncter iøvrigt ikke havde deres Medhold. Ja! saa stor var Tilliden til dette Værk, at en almeen høiagtet Embedsmand ikke tog i Betænkning, istedetfor at sætte Penge i Enkekassen for sin Datter, at skjænke hende 8 Limensgade Actier, hvilke han dog senere selv overtog, da Auspicierne [varslerne] bleve truende og just ikke tydede paa gunstige Udsigter[1].

Alle 400 Actier vare optagne, der stod altså kun tilbage i Henhold til den provisoriske Bestyrelses Skrivelse af 19 Juli at afholde en Generalforsamling, for at foretage Prøvevalg af Repræsentanter og Suppleanter og discutere Statutudkastet. Generalforsamlingen afholdtes 7 Aug. 1840 i Rønne, og fandtes Dhrr. Pastor Grønbech, Kjøbmand N. Michelsen og Capt. Tøimester M. Koefod at være de valgte Repræsentanter, ligesom Kjøbmand O. P. Rasch og Ritmester H. M. Koefod Suppleanter, og det udtaltes som almindeligt Ønske, at Repræsentantskabet ved det endelige Valg i Kjøbenhavn maatte bemyndiges

[1] Disse 8 Actier ere *de eneste,* der her paa Øen ere gaaende over fra deres oprindelige Besidder.

www.vang-hansen.dk

Bornholmske Samlinger, 35. Bind, Rønne 1957

til i Forening med Directeuren at foranledige Fabriken snarest muligt sat i Virksomhed. Med Hensyn til Directeurens i Statutudk. § 28 tilstaaede frie Raadighed ved Afslutning af Accorder, af indtil 500 Rbd., da erklærede Flere sig derimod, men Subscriptionsbetingelserne og Contracten vare nu engang bindende, Herr Hammer vilde ikke fravige dette Punct, og flere Actiehavere forlangte derfor tilført Protocollen det Ønske, at denne Bestemmelse maatte have været forandret derhen, at Directeuren adspurgte Repræsentantskabet, forinden slige Accorder fandt Sted, Noget, Directeuren lod sig forlyde med, *jo faldt af sig selv* og at han i slige Tilfælde agtede at conferere med de øvrige Herrer af Bestyrelsen. Ved den i Kbhvn 17 Aug. 1840 afholdte Generalforsamling vedtoges Statuter for Selskabet, de samme Herrer valgtes til Repræsentanter som ved Prøvevalget paa Bornholm, til Suppleanter Kjøbmændene Rasch og Balle, og der bestemtes, at den valgte Bestyrelse havde fuldkommen Bemyndigelse til at iværksætte de Foretagender, der af den findes nødvendige og tjenlige til at Fabriken snarest muligt kunde begynde dens Virksomhed.

Den første Samtale, Repræs. efter det foreløbige Valg havde med Directeuren, angik en snarlig Paabegyndelse af Bygningerne med det Ønske, at han, uden Hensyn til hvem der fik dem til Opførelse, snarest vilde lade besørge Steenbrydning og Leergravning samt disse Materialiers Transport til Byggepladsen. Direct. troede ikke at kunne gjøre det uden Risico for ham, saalænge det endelige Valg ei havde fundet Sted, hvorimod han lovede at ville anvende Tiden til Bygningstegninger m. m.

Det første Bestyrelsesmøde holdtes paa Limensgade 7. Septbr. 1840 efter Modtagelsen under 4de s.M. af en Skrivelse fra Actieselskabets midlertidige Bestyrelse, der bekræftede Repræs. i det paa dem skete Valg; med det fattede Princip ikke at gaae ind paa andre Udgifter end Værkets Drift nødvendigviis maatte fordre og fjerne Alt, der alene havde Hensyn til Behagelighed, med Indbydelses-Planen og Statuterne stadig for Øie, begyndte Repræs. Deliberationen [drøftelsen] om Bygningernes Opførelse. Direct. fremkom da med den Paastand, som han med

megen Haardnakkenhed søgte at gjøre gjældende, at *samtlige Bygninger*, saavel til Værkets Drift som til Vaaningshuse for ham og Formanden, maatte *opføres med Grundmuur* af Flensborg-Muursteen, som kun afgav gode og solide Bygninger. Repræs. indvendte, at disse Steen for Øieblikket stode meget dyre og bleve det end mere ved Søe- og Land-Transporten; de proponerede [foreslog] at tage røde Muursteen fra det ved Rønne liggende Værk, af hvilke flere særdeles gode Vaaninger vare opførte, men de convenerede [passede] ikke Direct., Flensborg-Muursteen vare de eneste rigtige. Repræs. Indvending, at ved dette Materiale vilde Bygningernes Opførelse langt overstige den i Indbydelsesplanen normerede Sum, at Kogehytten udtrykkelig var bragt i Forslag til at opføres af Sandsteen, besvaredes af Direct. med, at, naar Repræs. vilde lade opføre »Pindebygninger« og »Leerhytter«, saa maatte de gjerne for ham. Saadant Raisonnement fortjente intet Svar, thi var Summen i Indbydelses-Planen ikke tilstrækkelig, vare de Bygninger, som for samme kunde opføres, Pindebygninger og Leerhytter, hvi havde han da selv calculeret Summen og bragt Bygningerne i Forslag i sin Prospectus? Imidlertid anmodedes Direct. om at fremlægge den Taxation over Bygningerne, hvorpaa de i Indbydelses-Planen vare baserede, for at de derved kunde gjøre sig et Begreb om Bygningernes Beskaffenhed, men denne var ikke til at erholde, da Directeuren ikke videre havde taget vare paa »slige Lapper«, hvorhos han tilføiede, at de forhaanden værende Bygnings-Tegninger gik ud paa en *Udvidelse* med Hensyn til en i Tiden forøget Production, som med Sikkerhed turde forventes, ligesom Nødvendighed bød at opføre Magazin-Bygningen paa samme Maade som Kogehytten, for at den i Tiden kunde afbenyttes til Værkstedsbygning[1]. Det var nødvendigt at faae et Resultat frem: Repræs. foresloge da atter at lade Bygningerne opføre af Sandsteen, der efter Direct. Udsagn kunde brydes 1000 Skridt fra Limensgade til en Tykkelse af 8—9"

[1] At Directeuren allerede da bestemte, at Inddelingsmuren ikke maatte forbindes med Omfangsmuren og at han *under Opførelsen* har anviist Port- og Luge-Huller, der igjen blive at tilmure, vise tydelig den i sin tid intenderede Hensigt med Magazinbygningen.

www.vang-hansen.dk

Bornholmske Samlinger, 35. Bind, Rønne 1957

[tommer], og, da de efter hans Indvending, at Sandsteens-Bygninger bleve fugtige, havde paapeget flere Vaaningsbygninger af Sandsteen, ja selv en Granitsteens Bygning, uden at disse derfor vare hjemsøgte af Fugtighed, og de bestemt havde erklæret, at de ikke vovede at indrømme det af Direct. foreslaaede meget dyre Byggemateriale: først da indgik endelig Direct. paa Opførelsen af Sandsteensbygninger med Leer, indslaaede med Cementkalk i Fugerne saaledes, at Stenen forøvrigt kom til at staae bar, og efter disse vidtløftige Discussioner blev det da besluttet, at de til Værkets Drift nødvendige Bygninger, *Kogehytten* og *Magazinbygningen*, skulde forsøges opførte ved Licitation til Mai Maaned næste Aar; Licitationen bestemtes af Direct. til 14 Dage derefter, 21. Septbr., for at han betimelig kunde have Tegninger, Overslag og Conditioner færdige[1], at de Lysthavende bekvemt kunde gjøre sig bekjendt med samme før Licitationsdagen, en Ting af saa megen større Vigtighed, som Bygningerne skulde opføres paa en ualmindelig for de Fleste ukjendt Maade med *dornske* Tage o. s. v.

Det blev i lige Maade besluttet, at Herr H. imidlertid skulde lade besørge Leergravning, Sandsteens Brydning og Transport, en Kalkovns Opførelse m. m. (Arbeider, hvis *Nødvendighed* Herr H. selv synes at have indrømmet vide Best. Prot. p. 3), for, uden Hensyn til hvem der kom til at opføre Bygningerne, at have disse Materialer paa rede Haand, der, paaviste før Licitationen, kunde influere paa det gjørende Bud. Steenbrydningen, meente Repræs., var saa meget nødvendigere, som Stenen formeentlig ikke burde brydes tyndere end 8—9", til hvilken Tykkelse den maatte søges i Dybet, hvilket ikke uden strængeste Control var at vente af en Bygnings-Entrepreneur.

Saadan var det første Bestyrelsesmøde! I Bornholms Avertissements-Tidende Nr. 72, 73 og 74 bekjendtgjordes nu under 7. Septbr., at *Licitation* over Opførelsen af Bygningerne afholdtes paa Hullegaard ved Limensgade 21. Septbr. Formiddag Kl. 10, og at Tegninger og Conditioner fra Mandagen den 14.

[1] Direct. har i dette Møde udtrykkelig anført, at baade Tegninger og Overslag inden *faa* Dage kunde være fuldfærdige. (Bestyr. Prot.)

s. M. vare til Eftersyn paa ovennævnte Sted. Nogle Mænd have offentlig yttret, at de indfandt sig for at besee samme, uden dog at kunne faae deres Ønske opfyldt, og det var saa langt fra, at det Behørige var i Orden, at Conditionerne først bleve reenskrevne selve Dagen, da Licitationen holdtes, hvorfor og denne ikke kunde begynde før Kl. 3 om Eftm. Hvad Tegningerne angik, da er det ved den fungerende Retsbetjents, Cancelliraad Voigts, Embedsattest godtgjort, at de fremlagte 3 Tegninger kun vare i Blyant, uden at være optrukne med Tusk eller noget andet bindende Fluidum, ligesom og Herr Voigt, der af den Grund vægrede sig ved at give dem sin Paategning, kun lod sig bevæge dertil efter Herr Hammers indstændige Anmodning, der lovede snarest at skulle optrække dem med Tusk. Herr H. har vel benegtet dette Factum, paastaaet, at de fra Brættet løsskaarne og med Tusk optrukne Tegninger fremlagdes, ligesom han har offentlig erklæret Indholdet af Herr Voigts Attest for *Usandhed*[1]; imidlertid Øvrighedens Attest haves nu engang, og flere Vidner ville med deres Ed bekræfte, at Hr. Hammers Paastande i denne Henseende ikke stemme med Sandhed.

Det var da heel naturligt[2], at Ingen lettelig vilde indlade sig paa at gjøre et Bud, hvor det gjaldt et Contractsforhold af flere Tusinde Rbdlrs. Værdi, uden at have havt tilstrækkeligt Tid til at overveie Alt nøie eller være istand til at sammenligne Tegninger med Overslag og Conditioner, for derefter at danne sig en klar Forestilling om, hvad Priis man turde paatage sig Arbeidet for[3]. Licitationen var altsaa til ingen Nytte. Repræsentanterne vare i stor Uvished, om de skulde lade afholde en anden Licitation; men, da de var overtydede om, at Alle meente, den til Bygningernes Opførelse bestemte Frist, selv

[1] Flere ville paastaae, at Udtrykket var strængere, Noget, Herr Voigt vel ikke kan lade gaae upaaagtet hen.

[2] v. Com. Referater.

[3] Herr H.s hele Fremgangsmaade røber, at *han* ønskede Opførelsen af Bygningerne, og det er ikke usandsynligt, at Forsømmelsen med at faae Alt færdigt i rette Tid kan henregnes til den første Hindring, han lagde dette Bygnings-Arbeide iveien for Andre.

www.vang-hansen.dk

Bornholmske Samlinger, 35. Bind, Rønne 1957

med Forlængelse af en Maaned, var altfor kort og Vinteren altfor usikker til at paatage sig et saa betydeligt Arbeide i, og Herr. H. forgjæves var anmodet om at indvillige i en længere Henstand: besluttede de at lade det beroe med den allerede havte unyttige Bekostning.

Nu skulde da Herr H. selv lede Bygningernes Opførelse; imidlertid vare Repræs. allerede komne til den Overbeviisning, at kun Lidet vilde blive udrettet paa den Maade, da endda ikke de i det første Bestyrelsesmøde 7. Septbr for nødvendig ansete Forarbeider i mindste Maade vare begyndte, og det var derfor med Glæde, de modtoge et Tilbud, som gjordes af Herr Kjøbmand og Snedkermester Balle i Aakirkeby. Hans Proposition fremlagdes i et Bestyrelses-Møde 7. Octbr., hvorefter Balle overtog sig Opførelsen af Kogehytten og Materialbygningen af Sandsteen til ult. Mai 1841 for den Sum 4000 Rbd. Contracten afsluttedes 17. Octbr., og Balle tilstodes imod stillet Sikkerhed et Forskud af 500 Rbd. til Indkjøb af Træ-Materialier directe fra Sverige. I Bestyrelses-Mødet 14. Octbr. havde Herr H. besluttet sig til »*snarest muligt*«[1] at reise til Kbhvn. Reisen opsattes imidlertid indtil 14. Decbr., da han forlod Limensgade, hvortil han først vendte tilbage i Marts 1841.

Herr H. motiverer[2] sin lange og for Arbeidet paa Limensgade skadelige Fraværelse først og fremmest ved, at Repræsentanterne i Mødet 8. Decbr. negtede ham Paategning paa en Udgifts-Ordre (ɔ: *uindskrænket Fuldmagt* til at kunne hæve Penge i Kbhvn.) til DHrr. Zinn & Søn, men herom indeholder den af Herr H. *selv førte* Protocol ikke et Ord; dernæst, at han i Kbhvn. maatte vente paa en Udgifts-Ordre, som ikke kom, og hvorved han sattes i største Forlegenhed. Denne Ordre, som skulde bruges til en Cautionsstillelse ved Bestillingen af Jernludkjedlerne og til Betaling for nogle Trævarer m. m., have Repræs. oplyst, var af dem underskreven, men ved en Forglemmelse af afdøde Capt. N. Michelsen undladt at lægges i Brevet af 26. Januar; den kom imidlertid over betids nok, underskreven, vel at mærke, af Repræsentanterne, men ei af Herr Hammer, der var fraværende, og, fordi man havde begaaet den Formalitetsfeil ei at sende den til Directeurens Underskrift, hævede han ikke Pengene, dem han jo kunde have faaet ved i Kbhvn. at undertegne Anviisningen, præsterede derimod *uden al Grund* Betalingen af egne Midler og gav saa Repræs. Skyld for de flere Ubehageligheder, han paa Grund heraf sagde at have været udsat for. Herr H. anfører i et Brev af 8. Januar til Michelsen, at han gjerne forblev i Kbhvn. i den strengere Vintertid for at restituere sit Helbred, dog har han senere aldeles desavoueret denne Grund[1] og sagt kun at have anført den for at vedligeholde en venskabelig Tone i Brevet.

[1] Best. Prot. p. 12. [2] Vide Com. Ref.

Endeligen kom han da hjem i Marts 1841, og efter det Foregaaende kan man nok tænke, at Forholdet, Direct. og Repræs. imellem, var noget spændt; af Forhandlings-Prot. p. 19 og 20, hvoraf Herr H. under 26. Januar tilstilledes Udskrift, sees, at Directeurens Nærværelse *savnedes*, og det er rimeligt, tilføier Comiteen, »at Feilen ved de af Balle opførte Bygninger vilde være bleven *opdaget* tidligere, ja maaske *ganske* undgaaet, dersom Herr H. stadigen havde været tilstede paa Limensgade.«

Allerede fra de første Møder havde en Meningsforskjel viist sig med Hensyn til et paaagtet Hegn om Limensgade, hvilket Directeuren bestandig talede om og absolut fordrede, uden at Repræs. formaaede at indsee Nødvendigheden af at frede, forinden der var Noget at frede om; de meente Kræfterne burde spares til langt vigtigere Ting og fraraadede det saa meget mere, som denne Hegnidee allerede havde skaffet Directeuren mange Ubehageligheder og paadraget ham Omegnens stærke Uvillie«. Alt under 2den Aug. 1840, forinden altsaa nogetsomhelst Arbeide var begyndt, lyste han paa Kirkestevne Markfred over Limensgade; senere tillod han sig at aflægge en Vei over Limensgade, som Omegnens Beboere siden Arilds Tid havde haft Ret til at befare og som af Landinspecteuren ved Udskift-

[1] Com. Ref.

www.vang-hansen.dk

Bornholmske Samlinger, 35. Bind, Rønne 1957

ningen var afsat paa Kortet; da Hegnet, hvortil Repr. havde givet deres Samtykke, saafremt ikke Udgiften oversteg 50 Rbd.[1] næsten var fuldført, saadan som det var, af en ubetydelig med Smaatræer beplantet Jordvold med Grøvt udenfor, bekjendtgjorde Herr Hammer, at han havde lagt *Fodangler* og *Selvskud* omkring paa Limensgade[2], en Annonce, som, fordi man vidste, den som lovstridig kun var en tom Trudsel, gjorde ham latterlig og udsatte ham for en Deel Drillerier; en Dreng, der sprang over Grøvten, bankedes af Herr H., der for denne sin Fremfærd maatte betale Mulct; ved Anlæget af den første Alunskifer-Halde i Udkanten af Limensgade, meget nær en Huusmands Bolig og Lod, bedærvedes dennes Kløver, og paa Klage maatte Herr H. tilstaae ham Skadeserstatning: kort sagt! han lagde sig ud med næsten alle sine Naboer«; Repræsent. søgte at tale ham tilrette, men forgjæves.

Fremdeles tillod Direct. sig aldeles uden Repræsentanternes Sanction at opføre et Huus paa en af Bestyrelsen fæstet Jordlod, hvilket færdigt kostede over 500 Rbd., og som de gjentagende modsatte sig[2].

»Som *Formandsbolig*, hvor Directeuren midlertidig kunde boe, var det *uhensigtsmæssigt* beliggende, i en Udkant nemlig; som *Smedebolig* (Herr H. agtede at indkalde en Smed, hvis Nødvendighed Repræsent. aldrig kunde indsee) *unødvendigt*, og synes i begge Tilfælde altfor *luxurieust* og altså for dyrt.«

I Striden angaaende Directeur-Boligen[3], som han *tvertimod* den afsluttede Contract § 4 cfr. Udtrykkene i Subscriptionsbetingelserne p. 2, 4. Linie[2], »vilde have opført paa en langt dyrere Maade end fra Begyndelsen var paatænkt, vare Repræs. ikke berettigede til at sanctionere Anvendelsen af en større Sum end den norme(re)de og (af) ham selv foreslaaede 1500 Rbd., hvorfor og en passende og anstændig Bolig med Plads til Generalforsamling, Contoir og chemisk Laboratorium kunde opføres.«

[1] Denne Betingelse er imidlertid glemt at anføres i Best. Prot.
[2] Com. Ref. [3] Bestyr. Prot. p. 30 og 42.

Under sådanne ubehagelige Sammenstød hengik Tiden, indtil Kjøbmand Balle i Slutningen af Mai pludselig *ophørte med Bygningsarbeidet*, fordi, som han sagde[1], »Herr H. havde bortviist hans Arbeidere, lagt ham alle mulige Vanskeligheder iveien og ikke udleveret de Tegninger, hvorefter Bygningerne skulde opføres.«

Den *ordinaire Generalforsamling* 24. Juni forestod; ikke før *20. Mai* (Christi Himmelfartsdag) sendte Directeuren Repræsentanterne Udkast til Indkaldelsen, hvortil de troede at maatte føie et Tillæg[2], de ønskede indført i samme, og uden hvilket de ikke vilde underskrive Indkaldelsen; uagtet den 23de var en Søndag og Pastor Grønbechs Embedsforretninger paa 2de Helligdage medtoge al hans Tid, uagtet Repræsentanterne boede en Miil fra hverandre, ilede de dog saa meget, at de 24. Mai (Mandag) kunde remittere [sende tilbage] Direct. Udkastet med vedføiet Tillæg, for at det paafølgende Onsdag kunde afgaae med Paketten og altsaa komme til Kbhavn saa betids, at den første Indkaldelse efter Statut. kunde skee 3 Uger før Forsamlingen. Herr H. havde imidlertid under 17. Mai[3] — altsaa *forinden* han sendte Repræsentanterne Udkastet til Indkaldelsen — besørget Indbydelsen indrykket i de kjøbenhavnske Blade, følgelig *uden* det af Repræsentanterne gjorte Amendement [forslag til ændringer], og havde undladt den 26de med Paketten et sende Tillægget, som da kunde være kommet i rette Tid, hvorimod han indrykkede Bekjendtgørelsen i Bornholms Avis Nr. 44, 45, 46 under 1ste Juni *overeensstemmende* dermed, og, da de bornholmske Actionairer med Forbauselse læste de forskjellige Indkaldelser og der offentlig var gjort opmærksom herpaa, var det forsilde at gjøre det om igen. I »*Dagen*«[4], i »*den Frisindede*« og i »*Fædrelan-*

[1] v. [se] Balles Klage af 1ste Juni til Amtsforligelsescomm.
[2] »Repræs. ville andrage paa Undersøgelse af Adskilligt vedkommende Anordningen og Bestyrelsen paa Lmgade, Indkjøb, Regnskab, Regnskabsførelse m. m., hvorefter Repræs. formene, at Spørgsmaal af største Vigtighed ville komme under Afstemning«.
[3] Berl. Av. Nr. 123, 125, 126. [4] v. Bornh. Av. Nr. 49.

www.vang-hansen.dk

Bornholmske Samlinger, 35. Bind, Rønne 1957

det« vare imidlertid de kjøbenhavnske Actionairer behørigen bearbeidede, de vare blevne forud indtagne imod Repræs. og de med megen Eloge [lovtale] og mange Undskyldninger, bleven fremstillet som en Slags Martyr for den gode Sag, og Vink var bornholmske Actionairer, Herr H. var bestandig deri omtalt allerede da givet om, at det vilde være hensigtsmæssigere, naar *Repræsentanterne valgtes blandt de kjøbenhavnske Actionairer.* At Sligt ikke blev uden synlige Virkninger, kan man nok begribe; det viste sig i en Skrivelse af 15. Juni fra 12[1] Actionairer, hvori de gjøre opmærksom paa, at Intet kan foretages paa Generalforsamlingen 24. Juni, uden hvad der har staaet i Directeurens Bekjendtgørelse af *17. Mai* og at »ingen Beslutning vil kunne tages over noget Punct, hvis Afstemningsgjenstand ei er bekjendtgjort i Aviserne 3 Uger før Forsamlingen«. Forinden denne Skrivelse indløb, havde Repræs. 3 Juni sammenkaldt de bornh. Action. til et privat Møde, for at de kunde erfare Repræs. Anskuelser i det Hele og for paa den anden Side at meddele disse, hvem de ansaae skikket til den 3die Repræs., hvormed de selv skulde supplere sig, efterat nemlig Capt. Michelsen var død, den første Suppleant, Kjøbmand O. P. Rasch, havde udmeldt sig, efter at have deeltaget i *eet* Bestyrelses-Møde, og den anden Suppleant, Kjøbmand Balle, ikke kunde indtræde paa Grund af sit Contracts-Forhold til Selskabet. Ritmester H. M. Koefod bragtes i Forslag, og man opfordrede Repræs. til at forebygge alle videre Penge-Udbetalinger uden Repræsentanternes Anviisning, ligesom allerede da enkelte Actionairer talede om Suspension.

Regnskabet, der efter Statut. § 28 skulde sluttes den 31 Marts, var først under 8 *Juni* sendt fra Directeuren; det skulde *revideres,* forsynes med Repræs. *Erklæring,* for derpaa at forelægges den forestaaende Generalforsamling til Decision [afgørelse]. Regnskabet fik en Deel Udsættelser, da det laborerede [led] af væsentlige Mangler: saaledes t. Ex. fandtes Bilag-Kvitteringer uden Navn, Do Do udstedte af selve Directeuren;

[1] Stæger, J. C. Knudsen, Seidelin, Meinert, Marcher, Sonne, Wessely, Grønbech, Holm, Spanjer, L. Hansen, Krieger.

Arbeids-Journalen[1] som Repræs. ofte havde *forlangt* at see og som tvertimod Statuterne var dem negtet (rimeligviis af den simple Grund, at den *aldrig førtes à jour)* var endelig kommen istand smukt reenskreven, men fulgte ikke med som Bilag; Kassebogen var heller ikke ført à jour; blandt hans Bøger fandtes ingensomhelst, der kunde gjælde for Inventarie-Journal eller for Material-Protocol, uagtet Herr H. i Mødet 6 April[2] har erkjendt, at den burde føres og lovet at ville fremlægge den i næste Repræsentant-Forsamling.

Endeel Tømmer, indkjøbt i Kbhvn under Herr Hs lange Ophold dersteds, laae ved Rønne Havn og ansaaes af Alle for *Vraggods,* en Benævnelse, der stod i heel forunderlig Contrast til Herr Hs Yttring til Repræs., at han vilde kjøbe det i Kbhvn, for at faae *udsøgte* Varer; hiint omtalte Smedehuus havde Herr H begyndt paa egen Haand uden nogensomhelst Indvilligelse: der var altsaa Gjæringsstof nok til den uhyggelige Stemning, med hvilken de bornholmske Actionairer mødte 24 Juni paa Limensgade[3]. »Da Repræsentanternes udtrykkelig forlangte Tillæg til den af Directeuren udstedte Indbydelse til Generalforsamlingen ikke blev statutmæssig indrykket i de dertil bestemte Blade, hvorefter Vedkommende kunde være satte istand til at tage de fornødne Forholdsregler, medens man havde søgt at virke paa de fraværende Actionairer, hvilket synes at fremgaae af de fremlagte Fuldmagter: erklærede Repræsentanterne den saaledes fremkaldte Generalforsamling til 24 Juni for *ugyldig* og paastode en anden under lovlige Former sammenkaldt, den de bestemte til 28 Juli førstk., paa hvilken Dag Repræsent., paa Grund af Directeurens mange formeentlige Misgreb, hans Forsømmelser, forkeerte og statutstridige Handlinger agtede at andrage paa hans Entledigelse, og det paalagdes Herr H. at drage Omsorg for, at Bekjendtgjørelsen herom ubeskaaren med første Paket kunde blive afsendt og behørig publiceret«.

[1] Den Arbeids-Journal, Formanden havde ført og som var seet af Pastor Grønbech og 2de Andre, blev efter Direct. Ordre udleveret ham af Olsen, uden at den nogensinde, efter Ønske og Løfte, er bleven leveret Formanden tilbage.

[2] Besty. Prot. p. 29. [3] v. Generalf. Prot.

www.vang-hansen.dk

Bornholmske Samlinger, 35. Bind, Rønne 1957

3 Juli reiste Herr H. til Kbhvn, uden at underrette Repræsent. derom[1], »efterat have, som Rygtet sagde, paa egen Haand constitueret Adjunct Biering med uindskrænket Fuldmagt til at varetage sine Forretninger«, hvisaarsag Repræsentanterne under 6 Juli anmodede Consul Johnson om ikke, uden Repræsentanternes givne Approbation, at udbetale nogetsomhelst Pengebeløb hverken til Herr Hammer eller Biering[2], og de dernæst *11 Juli suspenderede* Herr Hammer qva Fabrikdirecteur[3], »fordi de vare komne til den Overbeviisning, at han er uskikket til at bestyre sin Post, ligesom de vedtoge, at Formanden ved Fabriken paa Limensgade øieblikkelig skulde gives de fornødne Forholdsregler og at en Generalforsamling snarest muligt skulde sammenkaldes ved en Indbydelse, der i det Væsentlige skulde have samme Indhold som den, der under 26 f.M. var tilstillet Herr H. til den, 28 Juli, bestemte Generalforsamling, men som af ham var forsømt behørigen at indrykkes, dog som naturligt med det Tillæg, at der ved den Generalforsamling, hvortil sammenkaldtes, fornemmelig skal afgjøres, hvorvidt Herr H. skal entlediges som Directeur eller ikke. En yderligere Udvikling af de Grunde, der bragte Repræs. til ovennævnte Overbeviisning, vilde blive fremlagt ved Generalforsamlingen«.

[4] »I Anledning af en modtagen Skrivelse fra Formand Olsen af 13 Juli, hvoraf sees, at hverken Herr Hammer, den i hans Sted af ham Constituerede, Adjunct Biering, eller Olsen vil anerkjende Repræsentantskabets Existence«, vedtoges i et Møde af Actionairer 14 Juli (da det ikke skjønnedes, at Selskabet kunde lide ved en fortsat Virksomhed paa Limensgade i Herr Hs Suspensions-Periode, aldenstund der var sørget for, at han ikke kunde oppebære flere af Selskabets Midler) ikke ved Fogdens Hjælp fortiden at burde sætte H. og Assistenter ud af Virksomhed paa Limensgade, fornemmelig med Hensyn til de Bekostninger, dette maatte medføre for Selskabet; derimod be-

[1] v. Repræs. Skrivelse til Consul Johnson.
[2] Lignende Skrivelse til Dhrr. Zinn & Søn af 12 s. M.
[3] Generalforh. Prot. [4] Generalforh. Prot.

sluttedes, at en Udskrift af Forhandlingsprotocollen, hans Suspension betræffende, skulde læses inden Sønderherreds Thing, for at forhindre ham i at slutte Contracter paa Selskabets Vegne, som kunde forbinde samme«.

16 Juli kom Herr H. tilbage; [1]»uden at respectere den af Selskabets Repræsentanter dicterede Suspension eller, som havde været hans ubetingede Pligt, give efter for den disse givne høiere Myndighed«, indtil Sagen var afgjort ved en Generalforsamling, lod han Arbeiderne fortsætte, naturligviis ved egne Midler.

Efter foregaaende Bekjendtgørelse om Directeurens Suspension[2], Indvarsling til *Generalforsamling 10 August* og Underretning om, hvilke Gjenstande der skulde omhandles, samledes man paa Limensgade den bestemte Dag; Herr H. havde forskaffet sig saa mange Fuldmagter, at han afgav 15 Stemmer; foruden ham mødte Formanden og en Arbeidskarl ved Fabriken med et betydeligt Antal Stemmer. Først oplæstes en Skrivelse af 12 Juli fra 25 kjøbenh. Actionairer, hvori de med »fuldkommen Erkjendelse af den varme Iver og Opoffrelse af Tid, hvormed Dhrr. Repræsentanter have vaaget over Actionairernes Interesse, — anmodede dem om at erklære, at de ville udtræde af Repræsentantskabet, da Forholdene have udviklet sig derhen, at den opstaaede Uenighed ikke længer kan ventes bilagt imellem Dhrr Repræsentanter og Directeuren og da de saaledes umulig kunne virke i Forening til Held for Selskabet«.

I Anledning af det til Decision [afgørelse] fremlagte Regnskab vedtoges, at det inden 6 Uger fra Dato nærmere skulde være besvaret af Herr H. (senere har man aldrig seet eller hørt det Mindste til dette Regnskab); Repræsentanternes Beretning om Selskabets Status oplæstes, Capt. M. Koefod udmeldte sig af Repræsentationen, hvorfor der fandt Valg Sted af 2de Repræs., Kammerraad Jespersen og Consul Hansen, og af 2 Suppleanter, Lieut. Dam og Skibscapt. Predbjørn; imidlertid mod-

[1] Com. Ref.
[2] Berl. Avis 165, 66, 67. Adres-Av. 166, 67, 68.

www.vang-hansen.dk

Bornholmske Samlinger, 35. Bind, Rønne 1957

tog Consul Hansen kun Valget under den Betingelse, at Kammerraad Jespersen, der ikke var tilstede, tillige indtraadte i Bestyrelsen, og Capt. Predbjørn Valget som Suppleant kun paa det Vilkaar, at Dherr. Jespersen og Hansen indtraadte som Repræs.

Efterat disse Valg vare skete, udtraadte Pastor Grønbech af Repræsentationen.

De i Indbydelsen fremsatte Puncter kunde, formedelst det ringe Antal Stemmer, som bleve repræsenterede, ikke tages under Discussion, med Undtagelse af, hvad der omhandles i Anledning af de standsede Bygningsarbeider; men, da herom ikke kunde naaes Forening, blev det bestemt, at det tiltrædende Repræsentantskab skulde søge en Forening med Herr Balle for at fremlægges til Approbation på næstfølgende Generalforsamling.

De til Repræs. valgte Herrer undsloge sig for at modtage det paa dem skete Valg, og Selskabet var nu kommet saavidt, at det havde en Directeur, der var suspenderet, intet Repræsentantskab, altsaa ingen Bestyrelse, men Arbeidet fortsattes ikke desto mindre paa Limensgade.

11 August afreiste Herr H. til Kbhvn og kom tilbage 2 Septbr. med den ifølge Commissorium fra de kjøbenh. Action. af 24 August udnævnte »Comite (Pritzel, Stæger, Schram) til Undersøgelse af Directeurens Forhold«.

Efterat Dhrr. havde sammenkaldt et Møde til den 7de Septbr. af samtlige bornholmske Actionairer, søgte de ved Samtaler med disse, de afgaaede Repræsentanter, Formanden, ved at inspicere Limensgade og gjennemse alle til Sagen hørende Documenter at indhente den størst mulige Kjendskab til det Hele og til de omqvæstionerede Puncter, hvornæst de forelagde Forsamlingen i Rønne det foreløbige Resultat af alle de modtagne Meddelelser og Undersøgelser. Det egentlige Resultat af deres Undersøgelser og Indstillingen til Actionairerne ønskede de imidlertid den bornholmske Forsamlings Tilladelse til først at fremkomme med i Kjøbenhavn, da nemlig paa Forsamlingen selv var fremkommet »nye og dem uventede Paastande og Vidnesbyrd om et vel i sig selv ei væsentligt Punct (Sagen angaaende Tegningerne, Retsattesten om at de vare i Blyant, Hs Benegtelse osv. v. p. 209), men som dog, ved deres endelige Bedømmelse af Directeurens Handlemaade og Characteer, maatte tages med under Overveielse.«

Forinden Sagen om Directeuren kom paa Bane, erholdt de næsten samtlige tilstedeværende Actionairers Samtykke til, at der efter deres Hjemkomst snarest muligt blev sammenkaldt en Forsamling af de kjøbenhavnske Actionairer til *Overveielse ei alene af deres Indstilling*, men ogsaa af det forventede Forslag til nye Statuter for Selskabet, hvilken Forsamlings Beslutninger *strax* skulde sendes til Bornholm, for ogsaa der at drøftes og derpaa igjen i Kbhvn erholde endelig Sanction, hvorhos det vedtoges, som en af de første og vigtigste Forandringer i Statuterne, at Stemmerne skulde, baade paa disse reconstituerende Generalforsamlinger saavelsom paa alle følgende Forsamlinger, *tælles ligefrem efter Actietallet*, baade i Kjøbenhavn og paa Bornholm.

Efter Comiteens Tilbagekomst[1], aflagdes dens Referat 15 octbr. 1841 og det er dette Referat, der er lagt til Grund for nærværende Fremstilling og hvoraf flere Passus verbotenus [ordret] ere excerperede. Af Herr Schram (et af Comiteens Medlemmer) er nylig i »Fædrelandet« bleven yttret, »at Herr Hammer havde foranlediget og tildeels selv valgt denne Comite«; dens 3de Medlemmer stode ikke i nogetsomhelst Slægtskabs- eller Venskabs-Forhold til Bornholmerne: Resultatet af dens Undersøgelser maae derfor ansees i saa meget høiere Grad for upartisk med Hensyn til hine, som det skulde være hartad forunderligt, om disse agtede Mænd ikke kom herover med de samme Fordomme som Pluraliteten af Actionairerne i Kjøbenhavn.

At de ved deres Undersøgelse maatte støde paa et og andet, de ikke troede at kunne billige hos Repræsentanterne, hverken kan eller bør fordølges, navnlig erklære de *Ophævelsen af Generalforsamlingen 24 Juni* for *statutstridig*. »De Grunde, der

[1] Herr H. havde imidlertid 17 Septbr. forladt Bornholm og har ikke været her siden.

www.vang-hansen.dk

Bornholmske Samlinger, 35. Bind, Rønne 1957

deels i Protocollen selv, deels senere af Repræsentanterne ere dem meddeelte, nemlig, at Directeuren havde transporteret pro forma en Deel ham tilhørende Actier saaledes, at han ved enhver Stemmetælling vilde faae Overvegten i sin Faveur, og at han *forsætlig* (v. p. 213) havde uddraget Tiden til den forandrede Indrykkelse i Aviserne i Kjøbenhavn saalænge, at den ikke kunde skee de bestemte 3 Uger i Forveien, kunne, tilstaae de beredvillig, være *moralske* Grunde for Repræs., hvormed de for deres egen Samvittighed kunne forsvare deres Handlemaade, men en juridisk Retfærdiggjørelse, troe de ikke, det vil kunne ansees for, og de mene, Selskabet ikke har havt Gavn deraf, da det er uden for al Tvivl, at Ophævelsen af Forsamlingen 24 Juni har fremkaldt den Indult [forhånelse], hvorunder Selskabet nu vegeterer [trives, lever].«

Paa den anden Side kan Comiteen ikke erkjende Gyldigheden af den Grund, Herr H. anfører for Ikke-Agtelsen af den ham dicterede Suspension, nemlig hans Iver for Selskabet; thi, antager man, »at Repræsentanterne ei havde Ret til at ophæve Gen.Fors. af 24 Juni og at de saaledes egenmægtigen have udstrakt deres Functionstid længere end Statuterne tilstede, kan en ulovlig Handling fra deres Side dog ei berettige Directeuren til at begaae en lignende. Om Repræs. ere i deres Post med Rette eller Urette, tilkommer det ei Directeuren, men ene og alene Generalforsamlingen at bedømme; de *vare de facto* [faktisk] *Selskabets Repræsentanter*, da de suspenderede Directeuren saasom ingen andre vare valgte og det maatte da være Directeurens Pligt at respectere dem som saadanne. Denne Grundregel for Forholdet imellem Repræs. og Direct., nemlig, at denne sidste under alle Omstændigheder er pligtig til at respectere en ham af det bestaaende Repræsentantskab dicteret Suspension, indtil Generalforsamlingen har afgjort Sagen, er ikke alene begrundet i det almindelige Princip og en nødvendig Følge af Sagens Natur, men ogsaa anerkjendt af alle Actieselskaber i Udlandet, Comiteen kjender, og hvor en lignende Clausul er indført i Statuterne. Repræsentanterne træde i dette Tilfælde frem som activ Øvrighed og Directeuren har ingen anden Ret end Protest og Appel; han *skal* og *maa give efter*

for den Repræsentanterne givne høiere Myndighed. *Et modsat Princip vil, som ogsaa her er Tilfældet, lede til Opløsning af det hele Samfund.*«

Med Hensyn til Comiteens Bedømmelse af Direct. Handlemaade, findes følgende Yttringer: »Comiteen maa erkjende, at Herr Hammers Handlemaade hidtil ei har været saadan, som man kunde have ønsket, ja, at han upaatvivlelig in enkelte Tilfælde har handlet *aabenbar urigtigt,* ligesom han i det Hele synes at have viist *Mangel paa Kundskab i Omgang med Mennesker* og en *vis Vaklen i sine Planer* saavelsom *ei tilbørlig Agtelse for de indgangne Forpligtelser,* samt *Mangel paa Orden og Accuratesse i Regnskabsføring*«. Da de imidlertid ikke have Tvivl om hans Redelighed og tiltroe ham Kundskaber til med Held at lede Fabriken, naar den først er anlagt, »finde de det ikke ønskeligt for Selskabet, at han definitivt fratræder sin Post som Directeur. De skulde derfor gjerne tiltræde den Mening, at Directeuren under forandrede Statuter og, som en Følge deraf, med en ny på disse bygget Contract strax igjen indtraadte i sine fulde Functioner, dersom det ikke, fornemmelig paa Grund af den *fiendtlige* Fod, hvorpaa Hammer staaer med næsten *alle Beboerne af Aaker Sogn*, maa ansees for bedst overeensstemmende med Selskabets Tarv, ja maaske for aldeles *nødvendigt,* hvis noget skal udrettes uden alt for store Opoffrelser af Penge, at han holder sig udenfor enhver directe Indblanding i Fabrikbygningernes Opførelse, indtil disse ere saavidt tilendebragte, at der kan være Tale om Fabrikens endelige Indretning«.

De *indstille* derfor til Actionairernes nærmere Bedømmelse og Afgjørelse:

a) »at Selskabet udnævner en Arrangements- og Bygnings-Comite, der maa forsynes med saa udstrakt Fuldmagt, at den er i Stand til, uden idelige Indstillinger til de for Actionairerne saa byrdefulde Generalforsamlinger, at bringe Selskabets Anliggender i Orden paa en fast og urokkelig Fod;

b) at Herr Hammer anmodes om snarest muligt at forfatte og til bemeldte Comite at indgive fuldstændige Tegninger og Overslag over det hele intenderede [planlagte] Anlæg paa

www.vang-hansen.dk

Bornholmske Samlinger, 35. Bind, Rønne 1957

Limensgade, saavel angaaende Alun- som Cement-Fabrikationen, samt udførlige Inventarie-Lister og en Plan for hele Fabrikens Drift, der maa være saaledes affattet, at den, indtil Tiden maatte tilraade en Forandring deri, kan være en fast og ufravigelige Grundlov for Fabrikbestyreren;

c) at Herr Hammer ligeledes anmodes om, at Selskabets Tarv og Bedste, frivillig at afholde sig fra enhver directe Indblanding i Udførelsen af det egentlige Bygnings-Arbeide, hvilket, enten ved Licitation eller paa anden Maade, overdrages en duelig Architect, dog følger det af sig selv, at, hvad der kan antages at henhøre til integrerende [væsentlige] Dele af Fabriken, saasom Cement- og Kalk-Ovn, chemisk Laboratorium etc., maa blive Directeurens egen Sag at indrette, ligesom det ogsaa, dersom han skulde ønske det, maa overlades ham at bygge Directeurboligen;

d) at Herr Hammer forpligter sig til at underkaste sig de nye Statuter, som Selskabet maatte antage, samt til at indgaae en ny paa disse bygget Contract med samme.«

Skulde Herr Hammer — vedbliver Comiteen — ei findes villig til at underkaste sig disse Betingelser, saa formene vi, at *hans endelige Afskedigelse uden Godtgjørelse maa blive Følgen af denne Vægring, saasom han notorisk har overtraadt Selskabets Statuter* og den indgaaede Contract:

a) ved at have negtet Repræsentanterne den forlangte Foreviisning af Arbeidsjournalen (Stat. § 23, Contract. § 2 in fine);

b) ved ei at have agtet disses ham dicterede Suspension (Stat. § 31, Contr. § 5);

c) ved uden Approbation at have opført en Bygning paa en af Selskabet i Fæste havende Grund (Stat. § 27, Contr. § 2), og

d) ved ei til enhver Tid at have Journal og Kassebog samt Arbeidsjournal à jour saavelsom ved aldeles intet Materialregnskab at have ført (Stat. § 28)«.

Aar 1841 den 3die Novbr. forsamledes i Kjøbenhavn, efter Indbydelse af den til Undersøgelse af Directeurens Forhold udnævnte Comitee, flere Actionairer, der repræsenterede 145 Actier; Comite-Betænkningen med ovenanførte Indstillingspuncter blev forelæst, hvorefter de Tilstedeværende blev enige

i at constituere sig som Generalforsamling i Forbindelse med den Forsamling, der senere skulde sammenkaldes i Rønne. Grosserer G. Pedersen oplæste et af ham forfattet Forslag til Forandring i Statuter, og man besluttede endelig, efter en langvarig Discussion, *ikke at tage Comiteens Indstilling under Afstemning*, forinden de nye Statuter vare discuterede og antagne. Forhandlingerne udsattes til et nyt Møde, 11 Novbr. Kl. 6 Eft., hvor man, i Anledning af et fra Herr H. indgivet Andragende, med Pluralitet antog, »at Herr Hammer erholder udbetalt af sine udlagte Penge en Sum af 500 Rbd., under Forbehold, at dette Beløb ved Opgjørelse af hans Mellemværende med Selskabet befindes at tilkomme ham«, dog med det Amendement [tillæg], at Beslutningen om det tilstaaede Forskud skulde indsendes til *Ratihabering* [godkendelse] af de bornholmske Actionairer. Efter at derpaa Discussionen over Statutudkastet var endt, oplæstes atter Indstillingspuncterne i Betænkningen fra Undersøgelses-Comiteen, og hvad mener man blev Resultatet af Comiteens Reise, Umage og Indstillingspuncter? »Forsamlingens Tak voteredes til Undersøgelsescomiteen for dens Iver og Arbeide for Selskabet«, men iøvrigt *»ansaae Forsamlingen det for unødvendigt(!) at afstemme specielt over Indstillingspuncterne, fordi disse Puncters Indhold var optaget i Statut-Udkastet.«!!*

Det slap Herr Hammer altsaa meget nemt fra, ligesaa nemt fra Comiteens Bemærkninger med Hensyn til de meget omtalte Tegninger; paa Grund nemlig af flere »givne Forklaringer«, fremkomne *efter* det i Rønne 7 Septbr. afholdte Møde, »foreslog Dirigenten, at Forsamlingen skulde erklære, den ikke skjønnede rettere end at en *factisk Misforstaalse* maatte ligge til Grund for den Mening, at Herr H. i dette Punct havde gjort sig skyldig i nogen Usandhed[1], hvilken Proposition [forslag] eenstemmig antoges.

[1] Enten maa imidlertid Herr Hammer have gjort sig skyldig heri eller Cancelliraad Voigts Attest *ikke* være sand; dette Sidste har Herr Hammer offentlig erklæret, kan nu Herr Voigt lade dette gaae upaatalt hen?

www.vang-hansen.dk

Bornholmske Samlinger, 35. Bind, Rønne 1957

Fra Dhrr. G. Pedersen, Fabricius og Grove ankom dernæst i Decbr. en Deel trykte Udkast til nye Statuter til Consul Johnson, for at de kunde blive fordeelte til Actionairerne og en Generalforsamling blive sammenkaldt. Efter Indbydelse hertil i Bornh. Av. Nr. 100—101 afholdtes denne 20 Decbr. Form. Kl. 10 i Rønne, hvor 108 Actier repræsenteredes med 50 Stemmer. De kjøbenh. Action. Forhandlinger oplæstes, hvornæst der blev sat under Afstemning, om Herr H. kunde tilstaaes udbetalt 500 Rbd. af de 830 Rbd., der af ham er angivet som Forskud for Selskabet, men Udbetalingen af denne Summa negtedes *eenstemmig* (hvilken han imidlertid skal have faaet udbetalt, uagtet Bornholmerne *ikke have ratihaberet* [godkendt] samme). Forsamlingen yttrede, at den ønskede at see de skriftlige Meddelelser fra Herr H. angaaende de ved Licitationen fremlagte Tegninger, hvorefter man i Kbhvn. ikke antog, der var noget, som fra Herr H.s Side i dette Punct kunde involvere [indbefatte] en Usandhed.

Til at bedømme Statutudkastet, blev man enig om at udvælge en Comite, som ved en derefter bestemmende Generalforsamling havde at fremkomme med Forslag; de Herrer, der valgtes, vare: Adjunct Hasselriis, Capt. Koefod og Provst Steenberg.

Det kom under Spørgsmaal, »hvorvidt det antoges at stemme med Selskabets Interesse, at Herr H. vedblev som Fabrikdirecteur«; ved Afstemning herover, yttrede man sig *eenstemmig* (50 St.) herimod. Forudsat imidlertid, at Herr. H. desuagtet skulde vedblive at bestyre Fabriken, erklæredes *eenstemmig*, at Ingen vilde staae i nogetsomhelst *coordineret* [sideordnet] Forhold til ham.

Dernæst fremlagdes og oplæstes et Brev af 16 Novbr. 1841 fra Herr H. til Formand Olsen, i hvilket denne bemyndiges til (for at faa Penge deels til sig selv — Olsen — deels til de Udgifter, der ere aldeles fornødne for at vedligeholde Actieselskabets Eiendom) »at *forskaffe sig et Laan mod haandfaaet Pant* i Inventariestykker, der *tilhøre Actieselskabet*, og, skulde Laan ikke kunne faaes, da *at sælge af Inventariet* for at skaffe de fornødne Penge, dog saadanne Stykker, hvorfor kan erholdes saavidt muligt fuld Værdi.«

Efterat den nedsatte Comite var færdig med at gjennemgaae »det nye Udkast til Statuter« og havde udarbeidet deres Betænkning, sammenkaldtes de bornholmske Actionairer til Møde 2den Febr. Form. Kl. 10; 104 Actier repræsenteredes og afgave 55 Stemmer.

Det af Comiteen udarbeidede Udkast til Statuter oplæstes, og, med Undtagelse af een §, vedtoges det eenstemmig.

I det Brev, der 2den Febr. oversendtes de kjøbenh. Act., motiveredes Ønsket om Herr H.s Entledigelse saaledes:

»Stemningen her paa Øen maa ansees at være aldeles imod Herr Hammer, ligesom han staaer paa en fiendtlig Fod med næsten alle Limensgadens Beboere, hvilket, paa Grund af Herr H.s irritable Temperament og Vedhængen i sine Meninger, inconsekvente Forhold og Egenraadighed, Mangel paa Kundskab i at omgaaes Folk og Vaklen i sine Planer, ei tilbørlig Agtelse for indgangne Forpligtelser, Mangel paa Accuratesse og Orden i Regnskabssager, vanskelig vil blive anderledes; fremdeles er Herr H.s Calcule løs og røber et upraktisk Blik. Han har endvidere, skjønt han har været uberettiget til at befatte sig med Fabriken og dens Drift, desuagtet egenmægtigen ladet Arbeidet gaae og fornylig dristet sig til at give Formanden Olsen Tilladelse til at bortsælge det Fabriken tilhørende Inventarium.«

Af Brevet vil man ikke undlade fremdeles at udhæve Følgende:

»De kjøbenh. Action. have med Pluralitet — med hvor mange Stemmer kan ikke sees — stemt for, at 500 Rbd. skulde udbetales Herr H. af de 830 Rbd., han — NB. i sin Suspensionstid — skal have udlagt for Fabriken; mod en saadan Udbetaling have de bornh. Act. eenstemmig protesteret; de mene, at, er han qva Suspenderet uberettiget til at fortsætte Arbeiderne, er han og ubeføiet til derfor at oppebære nogen Godtgjørelse af Selskabet, at han her maa tage Skade til Hjemgjæld.«

»I det af den nedsatte Comite reviderede og her med 55 Stem. eenstemmig antagne Udkast til nye Statuter, der medfølger i Afskrift, henholde de bornh. Action. sig i det Væsentlige til de gamle Statuter (af 17. Aug 1840), da de *i Henhold til*

www.vang-hansen.dk

Bornholmske Samlinger, 35. Bind, Rønne 1957

disse ere indtraadte i Actieselskabet; dog vil sees, at meget af det i det trykte nye Udkast unegtelige Gode er bibeholdt. Det trykte Udkast ponerer [ansætter] Herr H. som Fabrikdirect., sætter 2de deelte Gen. For. og bestemmer en Handelsdirecteur til at lede Forretningerne i Kbhvn., 3 Punkter, hvorfor vi ikke kunne admittere [godkende] Udkastet. Af ovenanførte Motiver mene vi, Herr H. er uskikket til sin Post, og han er af Gen. For. eenstemmig forkastet; at *den aarlige Gen. For. afholdes 24 Juni,* i Kraft af de gamle Statuter, paa Aastedet, ansee vi os *berettigede til at fordre og gavnligt for det Hele.* Tidt nok have vi havt Exempler paa, hvorledes de kjøbenh. Act. ved vrange og usande Fremstillinger af det Factiske ere blevne vildledede angaaende Lgde-Fabrikanlægget, ønskeligt derfor, at Action. udenfor Bornholm samledes med os her og at vi ved Mødet paa selve Stedet qvæstionis [det omhandlede sted] kunde faae Syn for Sagen. Hvad slutteligen *Handelsdirect.* angaaer, da antage vi denne Embedsmand baade for kostbar og overflødig. Vi have altid antaget det hele projecterede Anlæg altfor stort og grandieust i Forhold til den indskudte Capital; end større Grund er der til baade at indskrænke Bygninger og Administrations-Udgifter til det Nødvendigste nu, da der uden synlige Resultater er brugt 5,6 à 7000 Rbd.«

»Ere nu, uagtet hvad vi have givet os den Ære at fremføre, de kjøbenh. Actionairer saa tilfredse med det af den kjøbenh. Comite forfattede nye Udkast til Statuter, hvilken Tilfredshed vi aldeles ikke kunne dele; have de kjøbenh. Action. den ubetingede Tillid til Herr H. qva Directeur, den vi aldeles ikke nære: saa tilbyde vi at indhænde [afhænde til] de kjøbenh. Action. alle vore Actier mod fuld Indløsningssum.«

Som Svar herpaa fulgte en Skrivelse af 9. Marts d. A., undertegnet af 18 Action.; de yttre, at det forekommer dem ubilligt, at de bornh. Action. modsætte sig en Organisation af Selskabet, hvorved Bestyrelsen vilde blive ligeligere fordelt, og de ønske derfor Interessentselskabet hævet. Da dette kan ske paa den lempeligste Maade ved at det ene Parti udkjøber det andet, foreslaae de, at de bornh. Action. ville fastsætte en Priis per Actie, hvorfor de ville forpligte sig til at kjøbe eller sælge. Derom

ville de tage Bestemmelse paa *den overordentlige Gen. For.*, som er berammet at skulle afholdes den 4 Mai d. A. i Kbhvn. Hvis de bornholmske Action. ikke ville indlade sig herpaa og intet andet antageligt Forslag gjøres, see de sig nødsagede til at tage *Selskabets Opløsning under Overveielse.*

Under 9. Marts havde imidlertid flere kjøbenh. Act. anmodet Herr H. (der jo endnu maatte ansees for suspenderet, indtil en Gen. For. havde afgjort det) om at *sammenkalde en Gen. For.* i Kbhvn. til 4 Mai, mod hvilken Forsamlings Competence 34 bornh. Action. under 13 April d. A. offentlig protesterede (v. Berl. Av. Nr. 97, 98, 102, Adres. Av. Nr. 95 og følg. Nr.), hvorhos de tillige i deres sidste Skrivelse til de kjøbenh. Act. erklære, at de *under ingen Omstændigheder ville udløse* de udenfor Bornholm værende Action., men derimod Een for Alle og Alle for Een afhænde deres Actier for den fulde uafkortede Indløsningssum 30 Rbd. per Actie; de mene dernæst, at »Beslutning om Selskabets Opløsning ene og alene ifølge Stat. 17 Aug. 1840 kan foretages paa en ifølge lovlige Former indvarslet Gen. For., der saaledes uomtvistelig *rettelig kan* afholdes, uden Spørgsmaal om Lovligheden hos den Indkaldende, og, efter Stat. § 12, *skal* afholdes paa Bornholm *24 Juni førstk.*«

Da hine 34 bornh. Action. tillige havde forlangt Gen. For. til 24 Juni, bekjendtgjordes dette, med Tilføielse af de Gjenstande, der da skulde afhandles, og det besluttedes eenstemmig, at en Fremstilling af Lgde-Actieselskabets Historie skulde publiceres.

Denne er nu fremlagt og maa ende her, da man paa Bornholm ikke er underrettet om Resultatet af Forhandlingerne i Forsamlingen af de kjøbenh. Action. 4de Mai sidstleden. — Førstkommende St. Hansdag ville de bornh. Action. samles paa Limensgade, hvor enhver bornh. Action. sikkert høilig ønsker, de udenfor Bornholm værende Action. eller en stor Deel af samme *personlig* vilde indfinde sig og i Venskab drøfte Sagen; da vilde man opnaae Enighed og Eenhed, Fabriken vilde komme igang, og Statuterne vilde nok blive ordnede paa en for alle Parter tilfredsstillende Maade.

Bornholm 8 Juni 1842.

www.vang-hansen.dk

Bornholmske Samlinger, 35. Bind, Rønne 1957

Bilag 3.

Contract.

oprettet af undertegnede Direction for den mercantile Industriforening, som Indbyder til et Actieselskab til Benyttelse af Limensgadens og Omegnens Mineralier paa Bornholm, med undertegnede polytechnisk Candidat Peter Johan Hammer som Proponent, og, i følge Subscriptionsbetingelserne af Dags Datum, bindende for de vordende Actionairer.

1.

Til Ejendom overdrager jeg Hammer til Actie-Selskabet, paa lovlig Maade for Selskabets Regninng, saasnart det har constitueret sig og en Bestyrelse er valgt:

a) Udmarken Limensgaden, i Aaker Sogn paa Bornholm, paa samme Vilkaar, hvorpaa den er mig overdragen, altsaa mod en Kjøbesum af 800 Rbd. Sølv, som forbliver indestaaende paa første Prioritet i Ejendommen i 5 Aar uden Renters Svarelse, og som efter den Tids Forløb forrentes og afbetales med tilsammen 100 Rbd. aarlig; alt ifølge det af det kongelige Rentekammer under 26de Marts 1840 meddeelte Overdragelsesdocument;

b) til udelukkende Afbenyttelse: mit Eneretsprivilegium til i 5 Aar at tilvirke Alun af Alunskifer paa Bornholm, i Overensstemmelse med Kongelig Resolution af 1ste April 1840;

og forpligter jeg mig derefter til: uopholdeligen at begive mig til Bornholm, for at paabegynde og snarest muligt fuldføre Fabrikanlægget, bringe Alun- og Cementfabricationen igang ligesom ogsaa Productionen af de flere Fabricata, der kunne udvindes af Limensgadens Mineralier; alt i Overensstemmelse med Generalforsamlingens Beslutninger. og under den Control og Medvirkning, som Repræsentantskabet af samme overdrages. Jeg skal ikke uden Selskabets Samtykke i de første 3 Aar kunne fratræde min Post som administrerende Directeur, med mindre ikke alene Alunproductionen, men ogsaa Cementfabricationen er igang, og et Parti har fundet Afsætning som Handelsvare; jeg skal fremdeles ikke kunne fratræde, uden efter 6 maaneders forudgaaende, skriftlig Anmeldelse for Repræsentantskabet og ved Regnskabsaarets Slutning, naar jeg har gjort Rede og Rigtighed for det mig Anbetroede.

2.

Som administrerende Directeur paaligger Candidat Hammer og er ham overdragen: den executive Bestyrelse af Selskabets Anliggender, under Repræsentantskabets Control, og han er derfor ansvarlig. Han

www.vang-hansen.dk

Bornholmske Samlinger, 35. Bind, Rønne 1957

Subscriptions-Betingelser,

hvorefter undertegnede Direction for den mercantile Industriforening indbyder til Actietegning, til Oprettelse af en Fabrik for at afbenytte

Limensgadens og Omegnens Mineralier

paa Bornholm.

1) Selskabets Capital bestemmes foreløbigen til 20,000 Rbd., der sammenskydes ved 400 Actier, hver paa 50 Rbd. Sølv.

2) Ved Subscriptionen, der finder Sted i Kjøbenhavn hos Handelshuset Zinn & Søn og paa Bornholm hos Consul og Kjøbmand, Hr. P. Johnson i Rønne, bliver af hver Acties Beløb at indbetale ⅕ eller 10 Rbd. Sølv. Tiden, naar de øvrige Indbetalinger skulle skee, bliver nærmere at bestemme ved Bestyrelsen. Mellem hver Indbetaling, som ikke maa overstige ⅕ Deel eller 10 Rbd. af hver Actie, vil blive i det Mindste et Mellemrum af 3 Maaneder. Til hver Indbetaling opfordres 3 Gange i den berlingske Avis og Bornholms Avertissements-Tidende, og første Gang i det Mindste 2 Maaneder forend den sidste Indbetalingsdag. Dog kan den anden Indbetaling bestemmes til 3 Uger efter den Generalforsamling, hvorpaa Selskabet constituerer sig, og Indkaldelsen skee med 14 Dages Varsel.

3) Er Indbetalingen ikke skeet inden 8 Dage efter den fastsatte sidste Betalingsdag, da tilfalder de allerede indbetalte Penge Selskabets Kasse, det udstædte Interimsbeviis og de tilsvarende Rente- og Dividend-Coupons annulleres og Actien sælges efter een Maaneds Forløb under et nyt Løbenummer. Selskabet kan heri paa næste Generalforsamling gjøre Undtagelse i ganske usædvanlige og uforudsete Tilfælde, naar den Paagjældende inden een Maaned fra den sidste Indbetalingsdag underretter Directeuren om, at han vil appellere til Generalforsamlingen.

4) Indtil det hele Beløb af hver Actie er indbetalt, gives Subscribenterne ved hver Indbetaling et Interimsbeviis, der ved hver nye Indbetaling ombyttes med et nyt, lydende paa den hele indbetalte Sum, og ved sidste Indbetaling med de egentlige Actier. Indtil da træder Interimsbeviset i Actiens Sted.

5) Enhver Actie giver lige Rettigheder og lige Forpligtelser. Ingen Actie forpligter Eieren for en større Sum end dens nominelle Beløb.

6) Enhver Actie bliver forrentet med 4 pCt. pro Anno, hvilke Renter udbetales 2 Gange aarligt. Fra hvilken Tid Renten skal beregnes og naar den første Udbetaling af Renter skal finde Sted, bestemmes af den Generalforsamling, paa hvilken Selskabet constituerer sig.

7) Saasnart 100 Actier eller 5000 Rbd. ere tegnede, sammenkaldes en Generalforsamling med 14 Dages Varsel, og paa denne constituerer Selskabet sig foreløbigen, og udvælger 3 Repræsentanter, hvilke i Forening med den administrerende Directeur indlede de fornødne foreløbige Skridt til Fabrikens Anlæg, ved at gjennemgaae Bygningstegninger etc. etc. Naar 200 Actier ere tegnede, eller senest d. 1ste August d. A., sammenkaldes atter en Generalforsamling med 14 Dages Varsel, paa hvilken den interimistiske Bestyrelse refererer de foreløbige Skridt, og det bestemmes om Selskabet skal træde i Virksomhed. I denne Generalforsamling bliver vedlagte Statutudkast forelagt til Raadslagning, Antagelse eller Forkastelse. Indtil nye Statuter ved Generalforsamlingen ere antagne, forholdes i Eet og Alt ifølge nærværende Statutudkast. Naar 400 Actier ere tegnede, eller under alle Tilfælde d. 31te Juli d. A., sluttes Subscriptionen.

8) Den med Candidat Hammer under Dags Datum oprettede Contract, hvoraf omstaaende er Copi, er bindende for Actionairerne.

9) Hvis Selskabet ei kommer i Stand, tilbagebetales Indskuddet.

Kjøbenhavn den 15de Juni 1840.

Directionen for den mercantile Industriforening.

ad N 1344/1842 1859

www.vang-hansen.dk

Bornholmske Samlinger, 35. Bind, Rønne 1957

har at besørge Forretningsgangen arrangeret, antage og afskedige Arbeidere og øvrigt Personale, afslutte Kjøb og Salg samt indgaae Contracter for Selskabet, enten selv eller ved Andre, som han dertil giver Fuldmagt, søgende, ved alt hvad han saaledes foretager sig, at fremme dets Tarv. Dog ved Kjøb, Salg og Contracters Afslutning, som andrage over 500 Rbd., skal han først indhente Repræsentantskabets Approbation. Directeuren aflægger Regnskab ved hvert Aars Slutning, og hans Bøger maae til enhver Tid være til Repræsentantskabets Eftersyn.

3.

Som Erstatning for Overdragelsen af de i § 1 nævnte Gjenstande og de ved de anstillede Forsøg o. s. v. havte Udgifter erholder Cand. Hammer til Eiendom af Selskabet 20 Actier (à 50 Rbd. Sølv) i Limensgadens Fabriker, med samme Rettigheder og Forpligtelser som enhver anden Actiehaver. Disse 20 Actier, noterede paa Cand. Hammers Navn, deponeres hos Selskabets Repræsentanter eller der, hvor disse maatte bestemme det, som haandfaaet Pant, til Sikkerhed for Opfyldelsen af denne Contract.

4.

Selskabet er forpligtet til at antage Cand. Hammer til administrerende Directeur for Limensgadens Fabriker, mod et aarligt Honorar af 400 Rbd. Sølv (som dog i de 2 første Aar er forhøiet til 600 Rbd. Sølv) og $^1/_5$ af den Netto-Fortjeneste, som bliver tilbage efterat 4 pCt. aarlig Rente af Actiecapitalen er fradragen, og hvoraf Resten ifølge Statuterne skal fordeles og udbetales Actionairerne som det aarlige Udbytte. Tillige erholder Cand. Hammer til fri Afbenyttelse en passende Bolig ved Fabriken, hvis Kostende ikke maa overstige 1500 Rbd, med indgjerdet Haveplads samt Brændsel. Indtil denne Bolig er fuldført — senest 2 Aar efterat Fabrikanlægget er begyndt — beboer Cand. Hammer den Bygning, der samtidigen med Alun-Kogehuset bliver at opføre for en Formand for Arbeiderne. De Dele af Limensgaden, som ikke indtages af Bygninger eller benyttes til Fabrikdriften, benytter Cand. Hammer som Agerjord og Græsningsplads.

5.

Overtræder Cand. Hammer denne Contract eller de paa samme baserede Statuter, findes det at han ved svigagtig Adfærd eller ond Villie sætter Selskabets Midler i Fare, har han tabt sin borgerlige Ære, eller bliver han uskikket til at vedblive sin Post, da kan Repræsentantskabet efter en eenstemmig Beslutning suspendere ham, indtil en Generalforsamling, som til denne Hensigt sammenkaldes snarest muligt, har afgjort Sagen. For at Generalforsamlingen kan afsætte Directeuren, maa Halvdelen af Actierne være repræsenterede, og $^2/_3$ af de afgivne Stemmer erklære sig derfor.

www.vang-hansen.dk

Bornholmske Samlinger, 35. Bind, Rønne 1957

Ønsker Selskabet derimod nærværende Contractforhold med Cand. Hammer hævet, uden at de ovennævnte Tilfælde ere indtrufne, da kan dette skee mod en passende Godtgørelse, som bliver at udbetale ham ved hans Fratrædelse, for den Tid og Flid han har anvendt til at forberede sig til Foretagendet og til at bringe Fabriken igang. Summens Størrelse fastsættes da, enten efter Overenskomst eller ved 3de uvillige Mænds Skjøn, hvoraf hver af Parterne vælger een, og begge de Valgte vælge i Fællesskab den tredie.

Denne Contract, som om fornødent gjøres, bliver at indlevere til det Kongelige Rentekammer til Stempling, naar Selskabet har constitueret sig, bliver afleveret til Repræsentantskabet, som meddeler Cand. Hammer en ligelydende, verificeret Copi.

Kjøbenhavn den 15de Juni 1840.

Directionen for den mercantile Industriforening.

H. L. Danchell. *Georg Pedersen.* *Peter J. Groot.*

E. A. Feilberg. *H. P. Frederiksen.*

Som Proponent

P. Joh. Hammer,
polytechnisk Candidat.

Bilag 4.

Udkast
til
Statuter for Actieselskabet
til Benyttelse af Limensgadens og Omegnens Mineralier.

Selskabets Formaal.

§ 1. Selskabets Formaal er: paa Udmarken Limensgade i Aaker Sogn paa Bornholm at anlægge og drive de Fabriker, som med Fordeel kunne baseres paa Limensgadens og Omegnens Mineralier. Selskabet begynder sig Virksomhed med Fabricationen af Alun, Jernvitriol og Brunrødt.

Actier og Actionairer.

§ 2. Selskabets Capital udgjør 20,000 Rbdlr. Sølv og bliver tilveiebragt ved 400 Actier, hver paa 50 Rbdlr. Sølv.

§ 3. Actierne lyde paa Navn og ere transportable. For at Transporten skal være gyldig maa den være noteret i Selskabets Bøger.

§ 4. Enhver Actie giver lige Rettigheder og lige Forpligtelser. Ingen Actie forpligter Eieren for en større Sum end dens nominelle Beløb.

§ 5. Enhver Actie bliver forrentet med pro Cento pro Anno, hvilke Renter beregnes til 31te Marts og udbetales 2 Gange om Aaret i de lovbestente Terminer.

Reservefond.

§ 6. Af den aarlige Nettoindtægt (see § 7) henlægges 10 pro Cent til et Reservefond. Dette Fond skal tjene til Inventariets Forandring og Anskaffelse af nyt Inventarium. Over dette Fonds Anvendelse disponerer Bestyrelsen. Efter 5 Aars Forløb har Generalforsamlingen at bestemme, om der til dette Fond skal henlægges et mindre Beløb end de 10 pro Cent af Nettoudbyttet.

Renter og Udbytte.

§ 7. Alle Aarets Udgifter, deri indbefattet 4 pro Cent Rente af den indbetalte Actiecapital, trækkes fra alle Aarets Indtægter, og af den tilbageblivende Sum henlægges ovennævnte 10 pro Cent til Reservefondet. Af det derefter udkommende Netto-Beløb erholder Directeuren $^1/_5$ Deel og det Øvrige fordeles ligeligen paa hver Actie, med Formindskelse af de ubeqvemme Brøker. Disse Dividender udbetales een Gang aarligt efter den ordinaire Generalforsamling, om muligt paa denne og senest inden 4 Uger. Deres Størrelse bekjendtgjøres i de dertil bestemte Aviser (§ 19).

§ 8. Rente- og Dividend-Coupons udleveres paa eengang for 5 Aar til Ihændehaveren af og mod Tilbagelevering af den forfaldne Liste.

§ 9. Renter og Dividender blive kun udbetalte til Ihændehaveren af Rente- og Dividende-Coupons, imod disses Aflevering. Hvad bortkomne eller tilintetgjorte Interimsbeviser, Actier, Lister, Rente- og Dividende-Coupons angaaer, finder den almindelige Rettergang Sted paa dens Andragende og Bekostning, som har modtaget samme. Selskabet har intet Ansvar, ifald Coupons og Lister komme i urette Hænder.

§ 10. Alle Renter og Dividender, som ei ere hævede inden 5 Aar efterat de ere forfaldne til Udbetaling, tilfalde Selskabet; de paagjeldende Coupons ville efter Udløbet af denne Tid, i de dertil bestemte Aviser, erklæres ugyldige.

Generalforsamlingen.

§ 11. Generalforsamlingen har den høieste Magt i Selskabet, hvis Forretninger ledes af en Bestyrelse, bestaaende af een administrerende Directeur og et Repræsentantskab af 3 Actionairer.

www.vang-hansen.dk

Bornholmske Samlinger, 35. Bind, Rønne 1957

§ 12. Hvert Aar den 24de Juni holddes paa Bornholm en Generalforsamling af Actionairerne. Overordentlige Generalforsamlinger kunne sammenkaldes af den administrerende Directeur: efter egen Bestemmelse, efter Forlangende af Repræsentanterne, eller af saamange Actionairer, som repræsentere 60 Actier.

§ 13. De Gjenstande, som blive at forhandle paa de ordentlige Generalforsamlinger, ere:

a) Bestyrelsens Beretning om Selskabets Status;
b) Directeurens Beretning om Selskabets Virksomhed i det forløbne Aar, og, saavidt muligt, om en Plan til dets Virksomhed i det følgende Aar;
c) Valg af Repræsentanter og Suppleanter;
d) Raadslagning og Resolution over de Selskabet paa statutmæssig Maade forelagte Sager;
e) Indskrænkning i Selskabets Formaal, eller Udvidelse af dets Virksomhed ved Udstædelse af nye Actier eller paa anden Maade.

§ 14. Paa Generalforsamlingen giver Besiddelsen af 1 til 4 Actier 1 Stemme; Besiddelsen af 5 til 10 Actier 2 Stemmer; Besiddelsen af 11 til 20 Actier 3 Stemmer; for hver 15 Actier, en Actionair er i Besiddelse af over 20 Stykker, har han 1 Stemme.

Ved Indtrædelsen i Generalforsamlingen maa Enhver legitimere sig for Protokollen. Ved Generalforsamlingen kan stemmes ved Fuldmagt, dog kan ingen afgive flere end 15 Stemmer. Stemmesedlerne afgives under Navn.

§ 15. Ved Generalforsamlingerne foretages Valgene og afgjøres Sagerne med simpel Pluralitet efter den i § 14 anførte Tabel. Ved Stemmeliighed har Formanden for Repræsentanterne den afgiørende Stemme. Votering over Sager, som angaae en Forandring i Statuterne eller Selskabets Opløsning, kan kun skee naar den halve Deel af Actierne ere repræsenterede, og Forslaget kan kun antages, naar ⅔ af de afgivne Stemmer erklære sig derfor. Skulde en Beslutning over saadanne Sager ei kunne tages, fordi Actierne ikke ere repræsenterede, da sammenkaldes en Generalforsamling til 3 Uger efter, hvorved Sagen afgjøres uden Hensyn til Antallet af de repræsenterede Actier, dog udfordres ¾ af Stemmerne til Forslagets Antagelse.

§ 16. De samme Regler, som i § 15 ere bestemte for Votering om Selskabets Opløsning, gjælde, naar Spørgsmaalet angaaer den administrerende Directeur Afskedigelse.

§ 17. I Generalforsamlingen har Repræsentantskabets Formand Forsædet; der føres Protocol over Forhandlingerne, og Protocollen undertegnes af Formanden, den administrerende Directeur og 2 Actionairer.

§ 18. Ethvert Andragende, der ønskes forebragt for Generalforsamlingen, maa i det Mindste 6 Uger iforveien være indleveret skriftlig

under Proponentens Navn til den administrerende Directeur, der snarest muligt har at forelægge det for Repræsentantskabet.

§ 19. Indbydelse til Generalforsamlingerne, ligesom alle øvrige Bekjendtgjørelser for Actionairerne, sker ved 3 Gange gjentagen Indrykkelse i den berlingske Avis og Bornholms Avertissementstidende. Den første Bekjendtgjørelse om Generalforsamlingen finder Sted i det Mindste 3 Uger før Forsamlingsdagen, og ved denne Bekjendtgjørelse bliver i Korthed antydet, hvilke Gjenstande, der ville komme til Discussion.

Repræsentanterne.

§ 20. Repræsentantskabet bestaaer af 3 Medlemmer, som vælges af Generalforsamlingen blandt Actionairerne; foruden de 3 Repræsentanter vælges 2 Suppleanter. Repræsentanternes Functionstid varer 3 Aar, og hvert Aar udtræder den ældste, dog kan han strax vælges paany. I de første Aar udtræde de, som ved første Valg erholdt de færreste Stemmer.

§ 21. Ingen, som har sluttet nogen Contract med Selskabet, kan, saalænge den varer, vælges til Repræsentant.

§ 22. Repræsentanternes Functioner ere:

a) at controlerere den administrerende Directeur, vaage over Statuternes Overholdelse, og i det Hele varetage Selskabets Interesse;
b) at udvælge Een af deres Midte til at være tilstede, naar Directeuren optager Beholdningerne ved Regnskabsaarets Slutning, for at paasee, at de i Regnskabet anførte Beholdninger af raae Materialier, Fabricata, Inventarier, Contanter, o. s. v., virkelig forefindes. Attest herom følger som Bilag ved Regnskabet.
c) hvert Aar at lade Regnskabet revidere af 2 Revisorer, som de udvælge blandt Actionairerne, og decidere det førend Generalforsamlingen.
d) at decidere i de Sager, som efter Statuterne skulle approberes af dem.

§ 23. Repræsentanterne kunne til enhver Tid lade sig, ved den administrerende Directeur, forelægge alle Fabriken og dens Drift vedkommende Bøger. De samles idetmindste een Gang om Maaneden med Directeuren.

§ 24. Repræsentanterne udvælge af deres Midte en Formand, som sammenkalder dem, enten, naar han selv finder det nødvendigt, eller efter Directeurens eller en Repræsentants Forlangende; han fører Forsædet i Møderne, og hans Stemme gjør i Tilfælde af Stemmelighed Udslaget.

§ 25. Den administrerende Directeur har Sæde og Stemme i Repræsentantmøderne, undtagen i Sager, som angaae hans personlige Forhold til Selskabet.

www.vang-hansen.dk

Bornholmske Samlinger, 35. Bind, Rønne 1957

§ 26. Repræsentanterne udøve deres Function gratis, men erholde alle i Selskabets Anliggender havte Udgifter refunderede.

Den administrerende Directeur.

§ 27. Den executive Bestyrelse af Selskabets Anliggender har, under Control af Repræsentanterne, en administrerende Directeur, som derfor er ansvarlig. Han vælges af Generalforsamlingen, dog bliver polytechnisk Candidat Hammer ifølge Subscriptions Betingelserne nu Selskabets Directeur, paa de i Contracten bestemte Vilkaar.

§ 28. Directeuren antager og afskediger Arbeidere og det øvrige Personale, han afslutter Kjøb og Salg og indgaaer Contracter for Selskabet, han fører Bog over Indtægter og Udgifter, og aflægger derfor Regnskab, som sluttes den 31. Marts hvert Aar. Ved Kjøb, Salg og Afslutning af Contracter, som hver for sig andrager over 500 Rbd., har han at indhente Repræsentantskabets Approbation.

§ 29. Directeuren skal være Eier af 20 Actier i Fabriken. Disse give ham, lige med andre Actier, Adgang til Rente og Udbytte samt Stemme paa Generalforsamlingen, undtagen i Sager der angaae hans Contractforhold til Selskabet. Disse Actier deponeres som Sikkerhed for Selskabet saaledes som Repræsentantskabet bestemmer, hvilket ogsaa fastsætter, hvor stor Sum Directeuren tør have pr. Kassa, hvor Overskuddet skal deponeres, samt hvorledes det, naar fornødent, kan indtrækkes.

§ 30. Hvad Directeuren beslutter og udfører i Selskabets Navn, indenfor de hans Myndighed bestemte Grændser, er bindende for Selskabet.

§ 31. Overtræder den administrerende Directeur Contracten eller de paa samme baserede Statuter, findes det at han ved svigagtig Adfærd eller ond Villie sætter Selskabets Midler i Fare, har han tabt sin borgerlige Ære, eller kommer Repræsentantskabet til den Overbeviisning, at han er uskikket til at vedblive sin Post, da kan det efter en eenstemmig Beslutning suspendere ham, indtil en Generalforsamling, som har at afgjøre Sagen paa den i § 16 bestemte Maade, saa snart som muligt er sammenkaldt. Den administrerende Directeur kan efter egen Villie kun nedlægge sin Post den 31. Marts, efter 6 Maaneders forudgaaende skriftlig Anmeldelse for Repræsentantskabet. Han har da, førend han fratræder, at aflægge fuldstændigt Regnskab og gjøre Rede og Rigtighed for det ham Anbetroede.

Almindelige Bestemmelser.

§ 32. Dersom $^1/_5$ af Actierne eies af Actionairer i Danmark udenfor Bornholm, da har Bestyrelsen at sørge for, at Notering af Actier og Transporter kan skee i Kjøbenhavn, og at Renter og Dividender kunne udbetales sammesteds. Den har tillige at drage Omsorg for, at der ved

hvert Qvartals Slutning henlægges en kort Oversigt over Forretningsgangen ved Fabriken i det forløbne Qvartal, paa et passende Sted i Kjøbenhavn, til Eftersyn for Actionairerne.

§ 33. Naar Selskabet for at forøge sin Virksomhed finder det nødvendigt at udstæde nye Actier, have Actionairerne Fortrinet til at overtage disse, i Forhold til det Antal Actier, hvoraf de ere i Besiddelse.

§ 34. Stridigheder mellem Selskabets Medlemmer om Actier eller andre Selskabet vedkommende Sager skulle afgjøres ved Voldgiftsmænd, hvoraf hver af Parterne vælge een, og disse Tvende i Fællesskab en Tredie. Disses Kjendelse er inappellabel. Personer udenfor Selskabet kunne i Stridigheder med Selskabet fordre Sagen afgjort ved Voldgiftsmænd, valgte som ovenfor bestemt.

§ 35. Naar Selskabets Opløsning skulde blive besluttet (§ 15), da skal Liqvidationen skee ved Bestyrelsen eller ved en af Generalforsamlingen dertil udnævnt Commission.

§ 36. Subscriptionsbetingelserne, Statuterne og Contracten med Selskabets Directeur thinglæses.

www.vang-hansen.dk

Bornholmske Samlinger, 35. Bind, Rønne 1957

Egla-enge

Af *H. K. Larsen.*

Det er i løbet af det sidste hundredår blevet en vistnok almindelig antagelse, at Eglaenge og Ugleenge er to former for det samme navn. Sidst er det fastslået i »Bornholms Stednavne« (1950), hvor der gives en forklaring på, hvorledes det gamle Egla er blevet til det nyere Ugle. Oplysningerne i samme værk viser dog, at der er tale om to forskellige lokaliteter. Ifølge mer end to hundred år gamle optegnelser ligger Eglaenge norden for Vasegård, medens Ugleenge nu som for hundrede år siden (Mansas kort 1851) er de udstrakte engstrækninger syd for trinbrættet af samme navn, og som ligger ikke nord for, men 2—3 km østsydøst for Vasegård.

Måske er det militærforfatteren U. Salchow, der har givet anledning til misforståelsen, idet han nævner Ugle-Eng som stedet, hvor der 1535 stod et slag mellem bornholmerne og lybækkerne.

At dette ikke er rigtigt, har M. K. Zahrtmann påvist i en artikel i »Museum« 1894 II, »Lybækkerne paa Bornholm«. Hans undersøgelser resulterer i den formodning, at slaget stod i nærheden af St. Klintegård, og i sin senere udsendte bornholmshistorie meddeler han dette, ikke som en formodning, men som en historisk kendsgerning. Herimod taler dog bl. a. Zahrtmanns egen meddelelse om, at der på stedet skal være sat nogle sten til minde om de faldne bornholmere. Sådanne sten findes ikke og vides ikke at have stået hverken ved St. Klintegård eller i Ugleenge, medens der endnu står to mindre bautastene nord for Strøbyhus (den tidl. fattiggård) på de til Aakirkeby Frihed hørende enge syd for Klinten.

Aakirkeby Frihed strakte sig fra Klinten syd efter og nåede mod øst til Gorrisegårdens jorder, det vil sige til Aaker sogns

www.vang-hansen.dk

Bornholmske Samlinger, 35. Bind, Rønne 1957

grænse, der nok var markeret ved et gærde, af hvilket der endnu findes spor. Hele terrænet øst for dette skel har et ganske tyndt muldlag over sandstenen og kan for største delens vedkommende ikke pløjes. Det har nok i hin tid ligget hen som brede enge. Der nævnes i gamle dokumenter: Egeleengen, Viesengen, Kildesengen i Egelegærdet og flere.

Når den nævnte misforståelse har kunnet fæstne sig, skyldes det flere omstændigheder. Navnet Eglaenge er for længst gået ud af befolkningens minde, medens navnet Ugleenge først ses at være brugt, efter at det andet var glemt. Desuden har hele egnen nu et andet udseende end på grevefejdens tid.

Bornholmshistorikeren Rasmus Pedersen Ravn nævner i sin krønike 1671 Egla-Gærde, og provst C. P. Langsted skriver i sin indberetning 1680, at bornholmerne endnu mindes hin blodige dyst under navnet eglafejden. Mere får vi at vide af Aakerpræsten Diderich Carstensen Colding, der 1624 skriver:

»Sønden for Aakirkeby lidet fra Klinte, henved tre bøsseskud, har der været en skøn egelund i vore forfædres tid, som endnu kaldes på denne dag Egille, enddog der ikkun står tre eger, frønnede og visne fra toppen midt ned på bullen«.

Ifølge et købebrev dat. 21/4 1696 sælger kaptajn og rådmand Jens Pedersen til præsten »en del mig tilhørende jord beliggende her udi Aakirkeby Frihed, nemlig: et stykke jord beliggende sønden Klintebakken, som består af en liden torpeng og to havreagre«. Stykket må have strakt sig ret langt i øst-vest, da det har tre naboer mod nord, og »østen til når det til en stenren med nogle små torn på«. (Fra retsakter vedrørende en række processer om Præstedammen. Dokumenterne opbevares på rådhuset i Aakirkeby.)

Denne nysnævnte ren kan efter alt dette at dømme næppe være andet end Rasmus Ravns Egla-Gærde, sogneskellet og den af Colding omtalte rest af det skønne Egille, som endnu 1624 havde de tre frønnede egetræer, men som nu er helt forsvundet.

Vi har altså en hel række pålidelige vidnesbyrd for, at Eglaenge og Ugleenge er to forskellige lokaliteter, og de to bautastene fortæller os, hvor eglafejden fandt sted, og hvor de frihedselskende og misregerede bornholmere er begravet.

Bornholms historiske samfund

Af *J. Klindt-Jensen.*

Den 1. september 1956 holdtes generalforsamling på Jantzens hotel i Gudhjem. Der var mødt ca. 50 medlemmer. Tandlæge Holm, Rønne, valgtes til dirigent.

Formanden, lektor Th. Lind, omtalte foreningens virksomhed i det forløbne år og meddelte, at foreningen i efteråret 1955 havde udsendt bind 34 af Bornholmske Samlinger samt i foråret 1956, som en særudgave, »Bornholms Flora« af lektor Arne Larsen.

Sidstnævnte bog var et særtryk af »Botanisk Tidsskrift«, som foreningen med kort varsel fik tilbudt til en så billig pris, at den kunne udsendes for 6 kr. incl. opkrævning og udsendelse.

Da man fandt, at den burde udsendes i et større oplag end »Botanisk Tidsskrift«, hvor den ville komme til at koste 30 kr., idet den indeholder værdifuldt botanisk (og også historisk og sprogligt) stof om Bornholm, slog man til og sendte den ud i samarbejde med Bornholms naturhistoriske forening (der aftog 100 ekspl., medens vi aftog 415 ekspl.). Den har fået en god modtagelse, thi endskønt man meddelte, at ikke interesserede kunne returnere den, fik man kun 16 eksemplarer tilbage, hvoraf nogle sikkert skyldtes flytning etc.

Medlemstallet ligger nogenlunde uforandret på ca. 400, hvoraf ca. 110 i Rønne, 135 på det øvrige Bornholm og 155 i det øvrige Danmark.

Foreningen agter at udsende bind 35 af Samlingerne i den kommende vinter.

Kassereren, skovfoged V. Seier, oplæste regnskabet for tiden 1.-4. 55—31.-3. 56. Trykningen af bind 34 havde kostet 3.098 kr.

I tilskud var modtaget fra Undervisningsministeriet 850 kr., Nationalforeningen Bornholm 500 kr., Bornholms Sparekasse

www.vang-hansen.dk

150 kr., Rønne kommune 100 kr., Låne- og Diskontobanken 100 kr., Andelsbanken i Rønne 50 kr., Svaneke bank 50 kr., Hasle Bank 25 kr., Aaker kommune 50 kr., Knudsker kommune 55 kr., Nyker kommune 50 kr., Pedersker kommune 20 kr., Rutsker kommune 25 kr., Østermarie kommune 50 kr. Foreningen udtaler sin bedste tak for al denne støtte.

Efter tur afgik lektor Th. Lind, skovfoged V. Seier og førstelærer W. Skovgaard, der alle genvalgtes, ligesom revisoren, pantefoged Møller Lau, genvalgtes.

— Der uddeltes flg. ærespriser:

For bevarelse af det bornholmske landskab: Gårdejer V. F. Pedersen, Lillegaard, Østerlars (for vederlagsfri fredning af Bøgebjerg og dets omgivelser).

For bevarelse af den bornholmske arkitektur:

1. Østerlars-Gudhjem sogneråd (for smuk udvidelse af vestre forskole i Østerlars ved arkitekt Willy Hansen, Rønne).

2. Hotelejerne Emmy og Johs. Jantzen (for smuk tilpasning til terræn af moderne anneks, udført af arkitekterne Finn Monies og Gunnar Jensen).

De pågældende var inviteret med til generalforsamlingen og takkede for ærespriserne, der bestod af et signeret eksemplar af Samlingernes bind 34.

Bankbestyrer E. Kofoed efterlyste aktiebreve fra Limensgade-cementfabrikkens tid.

Overlærer Th. Sørensen takkede på Bornholms naturhistoriske forenings vegne for samarbejdet om floraen.

Formanden forespurgte, om medlemmerne var tilfredse med den nuværende udsendelsesmåde (pr. postopkrævning uden for Rønne). Da der ikke blev udtalt noget herimod, vil bestyrelsen fortsætte dermed. I denne forbindelse vedtoges det at anvende chartequer af pap ved udsendelsen.

Efter generalforsamlingen beså medlemmerne hotellets anneks, hvorefter man kørte til vestre forskole og beså denne ganske kort. Selskabet kørte derefter til oldtidsgravpladsen Bøgebjerg, hvor museumsinspektør dr. phil. O. Klindt-Jensen fortalte om udgravningen og fredningen af dette interessante gravfelt, der har været benyttet gennem ca. 1000 år i bronzealderen og vikingetiden.

www.vang-hansen.dk